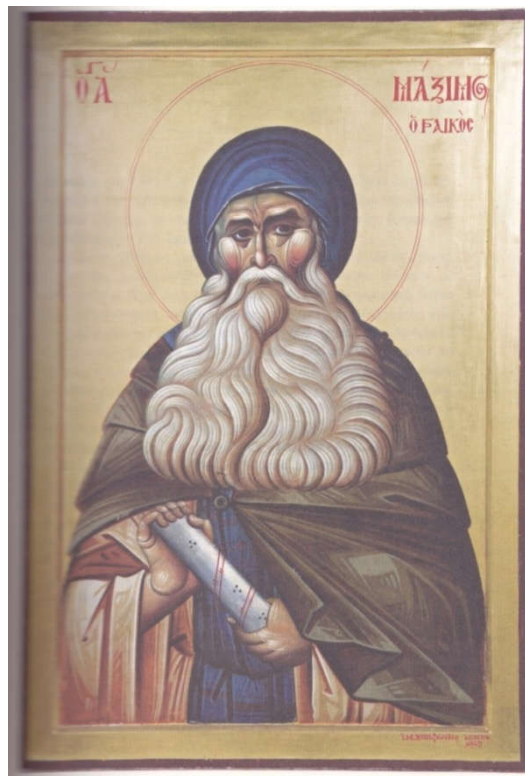

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ**

Α.Ε.Μ. : 1061

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ANNA ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ

ΣΗΤΕΙΑ 2016

**Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ**

ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΤΖΟΓΛΟΥ

**Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ**

ΣΗΤΕΙΑ 2016

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών η επίκουρη καθηγήτρια και σύμβουλός μου κ. Άννα Καραμανίδου με ενθάρρυνε να ασχοληθώ με τον άγιο Μάξιμο Γραικό, ο οποίος συγκαταλέγεται μεταξύ των λόγιων και επιφανέστερων ανδρών της ρωσικής Εκκλησίας του 16^{ου} αι.

Ο άγιος Μάξιμος δεν μου ήταν εντελώς άγνωστος λόγω της καταγωγής μου από την γενέτειρα του αγίου, κατά το ήμισυ, την Άρτα. Ωστόσο οι γνώσεις που είχα για εκείνον ήταν γενικές και ελάχιστες μπροστά σε εκείνες, που απέκτησα ερευνώντας και μελετώντας τα έργα συγγραφέων, που έγραψαν για τον άγιο, αλλά κυρίως εντρυφώντας στα συγγράμματα του ίδιου του αγίου Μαξίμου.

Ο κύριος λόγος, που με ώθησε έπειτα από την παρότρυνση της κ. Καραμανίδου να μελετήσω και να συγγράψω την παρούσα εργασία ήταν το γεγονός ότι, ενώ είναι σπουδαίος πατέρας της Εκκλησίας της μεταβυζαντινής εποχής και πολύ δημοφιλής στους Ρώσους, στη χώρα μας δεν έχει τόσο μεγάλη αναγνώριση.

Πρακτικά αντιμετωπίσαμε την δυσκολία να αποκτήσουμε όσον τον δυνατόν περισσότερες πηγές και βοηθήματα λόγω της μεγάλης χιλιομετρικής απόστασης, που μας χωρίζει από τα Πανεπιστημιακά ιδρύματα. Για το λόγο αυτό χρειάστηκε αρχικά να καταφύγουμε στο Πανεπιστήμιο του Ρεθύμνου, όπου προμηθευτήκαμε μια από τις πρώτες πηγές για τον άγιο Μάξιμο Γραικό στην ελληνική γλώσσα, το έργο *Μαξιμος ο Γραικος, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων* του καθηγητή Γρηγ. Παπαμιχαήλ (1874-1956) από τις εκδόσεις Ελληνική

δημιουργία (Αθήνα, 1951). Έπειτα από την προσφυγή μας και στις υπόλοιπες βιβλιοθήκες Κεντρική ΑΠΘ και Θεολογικής ΑΠΘ συλλέξαμε μία ικανοποιητική βιβλιογραφία για την εργασία μας. Επίσης προσλάβαμε αρκετά στοιχεία από κάποιες διαδικτυακές τοποθεσίες, που περιείχαν κάποια έργα σχετικά με τον άγιο Μάξιμο Γραικό, όπως την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη *Ανέμη*, το blog του π. Δημ. Αθανασίου που έχει δημοσιευμένα ορισμένα άρθρα σχετικά με τον Έλληνα πατέρα. Επιπλέον, ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Σκουφάς μας προμήθευσε με μερικά έργα του κ. Κωνσταντίνου Τσιλιγιάννη (+2014), δικηγόρου-ιστορικού ερευνητή και συντοπίτου του αγίου Μαξίμου.

Η ωφέλεια που απεκόμισα μέσα από αυτή την έρευνα ήταν πολύ μεγάλη, καθώς διαπίστωσα ότι το πνευματικό σκοτάδι και η άγνοια, που χαρακτήριζαν το πνευματικό περιβάλλον της Ρωσίας της εποχής του 16^{ου} αιώνα, διόλου δε διέφερε από τη σημερινή κατάσταση. Η τυπολατρία, η θρησκευτική αδιαφορία και η απληστία ήταν τα κύρια γνώρισματά των Ρώσων Χριστιανών του της εποχής του αγίου, όπως είναι και στη σημερινή εποχή, καθώς αποτελούν τροχοπέδη στην ελικρινή βίωση της χριστιανικής ζωής.

Οφείλω να αποδώσω θερμές ευχαριστίες στη σύμβουλο επίκουρη καθηγήτρια κ. Άννα Καραμανίδου για την ανάθεση της εργασίας, η οποία με ωφέλησε παντοιοτρόπως και για την εμπιστοσύνη, που μου έδειξε για την ολοκλήρωσή της. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους εκλεκτούς φίλους τον ιερομόναχο π. Γεράσιμο Τσιρώνη, την κ. Σοφία Γιακουμάκη και την κ. Ιωάννα Αναστασιάδου, οι οποίοι μου προσέφεραν τις συμβουλές τους στην ανάπτυξη του θέματος της παρούσης μελέτης. Όλους τους ευχαριστώ θερμά και εύχομαι ολοψύχως να έχουν την ευλογία του

Αγίου Μαξίμου Γραικού, φωτιστή της Ρωσίας αλλά και όλης της
Ορθοδοξίας.

Τετάρτη 26 Οκτωβρίου 2016

*Μεγαλομάρτυρος αγίου Δημητρίου,
μυροβλύτου και θαυματουργού*

Μαρία Καρατζόγλου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Η ΒΙΟ-ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ (1470-1556)

1. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ	
α) Η χριστιανική καταγωγή του και η μόρφωσή του	22
β) Η φιλομόναχη κλίση του	36
γ) Ο άγιος Μάξιμος ως μοναχός στην Ιερά μονή Βατοπαιδίου	45
2. ΤΟ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ	
α) Η μετάφραση του Ψαλτήρα	55
β) Μεταφράσεις και διορθώσεις σε πατερικά και λειτουργιο-κανονικά βιβλία	64
γ) Η συγγραφική του δραστηριότητα	66
δ) Το πνευματικό περιβάλλον της Ρωσίας την εποχή του Αγίου Μαξίμου	70
i) Η θεωρία της Τρίτης Ρώμης	73
ii) Η έριδα των Ιωσηφιτών και Ζαλβογείων μονα- χών	79
ε) Η καταδίκη του αγίου Μαξίμου Γραικού	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΔΙΔΑΧΕΣ ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

1. Διδαχές και επιστολές σχετικά με τον μοναχισμό	110
2. Περί ακτημοσύνης και απληστίας	113
3. Περί μετανοίας	136

4.	Περί τυπολατρίας	147
5.	Περί αστρολογίας και θεάς Τύχης	156
6.	Δευτερεύοντα θέματα:	
	α) Περί οινοποσίας και λαιμαργίας	168
	β) Περί νυχτερινών πειρασμών	172
	γ) Παραινέσεις προς επιθυμούντα να ενδυθεί το μοναχικό Σχήμα	174
	δ) Διδαχή προς όσους σκοπεύουν χωρίς νόμιμη δικαιολογία να εγκαταλείψουν τις γυναίκες τους και να γίνουν μοναχοί	176
	ε) Περί πένθους	180
	στ) Σύνοδος που σκόπευε να καθιερώσει την γενική αγαμία στον κλήρο	182
	ΕΠΙΛΟΓΟΣ	185
	SUMMARY	188
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	190

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΠΕ: Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη

ΘΗΕ: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα

PG: J. P. Migne, Patrologia Graeca, cursus completus, Paris

SC: Sources Chrétiennes, Paris

ΠΙΠΜ: Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρουσία του αγίου Μαξίμου Γραικού στη Ρωσία του 16^{ου} αιώνα σηματοδότησε την κοινωνία και την εκκλησία της, που εκείνη την εποχή περνούσαν έντονη πνευματική κρίση¹. Ιδιαίτερα, ο θεσμός της εκκλησίας παρουσίαζε ένα πρόσωπο που δεν είχε ουδεμία σχέση με τον πραγματικό σκοπό της, αυτό της εν Χριστώ ζωής. Αντίθετα, βρισκόταν υπό παρακμή και διαπνεόταν από το φεουδαρχικό πνεύμα. Ο Έλληνας μοναχός, ως αληθινός ζηλωτής της πίστης του Χριστού, κατέβαλε επίπονες προσπάθειες μέσω κυρίως των γραπτών του, να διαφωτίσει τους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες, διάφορες επιφανείς προσωπικότητες, τον κλήρο και τους μοναχούς, ώστε να αφυπνισθούν και να μετανοήσουν, να αρχίσουν να εφαρμόζουν με ειλικρίνεια τις εντολές του Ευαγγελίου, διότι σκανδάλιζαν και παρέσυραν το απλό ποίμνιο στην ασωτία και στην κατάλυση κάθε ηθικού νόμου, ενώ, επιπλέον, το ανάγκαζαν να ζει με πενιχρά μέσα και υπό άθλιες συνθήκες ως δουλοπάροικοι, υπηρετώντας στις τεράστιες εκκλησιαστικές γαίες.

Οι Ρώσοι εκτιμούν το έργο και την προσωπικότητά του, διότι έδρασε στη χώρα τους. Έχουν κάνει εκτετεμένες έρευνες στα συγγράμματά του και έχουν ήδη επιτελέσει δύο εκδόσεις των Απάντων του, η πρώτη από το 1859-1862 και η δεύτερη από το 1910, το 1996, που ολοκληρώθηκε το 2006. Αντιθέτως, στη χώρα καταγωγής του αγίου, οι εκδόσεις των έργων του ξεκίνησαν προσφάτως, μόλις το 2011 από τις εκδόσεις της Ιεράς μονής

1. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 251.

Βατοπαιδίου. Επίσης λίγοι είναι οι Έλληνες συγγραφείς, που έχουν ασχοληθεί με τα συγγράμματά του, ίσως εξαιτίας της δυσχέρειας της γλώσσας. Για τη συγγραφή της παρούσης μελέτης βασιστήκαμε σε αυτές τις εκδόσεις στην ελληνική γλώσσα και ευελπιστούμε να γίνει μία ακόμη αφορμή, ώστε να αναδειχθεί η μορφή του αγίου Μαξίμου και να συμβάλει στην περαιτέρω διερεύνηση της προσωπικότητας και της εργογραφίας του αγίου Μαξίμου Γραικού.

Ο πολυκύμαντος βίος του Έλληνα μοναχού απασχόλησε στο παρελθόν πολλούς ερευνητές, ξένους και Έλληνες, όπως τους F. Heer², V. Ikonnikov³, É. Denisoff⁴, D. Bulanin⁵, A. Langelier⁶, Γρ. Παπαμιχαήλ⁷, Χρ. Λασκαρίδη⁸, Αντ. Αιμ. Ταχιάο⁹, Κων. Τσιλιγιάννη¹⁰, οι οποίοι, ερχόμενοι σε επαφή με τις ρωσικές εκδόσεις των έργων του, μελέτησαν εμπειριστατωμένα και ανέδειξαν την σπουδαία πνευματική μορφή του Αγίου στην επιστημονική κοινότητα, ώστε σήμερα ο Άγιος Μάξιμος Γραικός να συγκαταλέγεται στις σημαντικότερες εκκλησιαστικές και

2. HEER, *Europäische Geistesgeschichte*.

3. IKONNIKOV, *Maksim Grek i ego vremja*.

4. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*.

5. BULANIN, *"Maksim Grek", Slovar' knizhnikov I knizhnosti drevnej Rusi*.

6. LANGELER, *Maksim Grek, Byzantijn enhumanist in Rusland*.

7. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*.

8. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ, *Αρσένιος ο Γραικός και η Μόσχα του 17ου αι.*

9. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*.

10. Επισημαίνουμε ότι ο Τσιλιγιάννης είχε ασχοληθεί κατά κόρον με την προσωπικότητα του αγίου Μαξίμου με την εκδόση διαφόρων συγγραμμάτων και συνέβαλε πολύ στην αναγνώριση του αγίου στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, την Αρτα, αλλά και στην επίσημη αγιοκατάταξη από την Εκκλησία της Ελλάδος το 1988. Βλ. ενδεικτικά: ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*.

πνευματικές μορφές της μεταβυζαντινής εποχής¹¹. Όμως μόλις τις τρεις τελευταίες δεκαετίες άρχισαν δειλά κάποιοι ερευνητές να ασχολούνται μεμονωμένα με την εργογραφία του Έλληνα μοναχού και στη χώρα μας.

Η μελέτη μας περιστρέφεται γύρω από τη φιλομόναχη σκέψη, που αποπνέει η ζωή και το έργο του Αγίου Μαξίμου και σκοπό έχει να αναδείξει τα πιο σημαντικά σημεία αυτής.

Κατά κύριο λόγο η εργασία μας βασίστηκε στις πρόσφατες εκδόσεις ενός μεγάλου μέρους της εργογραφίας του αγίου Μαξίμου, με μετάφραση από την παλαιά σλαβονική και ρωσική γλώσσα στην νεοελληνική, υπό την αιγίδα της Ιεράς Μονής Βατοπαιδίου. Πρόκειται για τρεις τόμους, των οποίων την επιμέλεια της έκδοσης την είχε η Ιερά Μονή εγκαινιάζοντας τη σειρά των Απάντων του αγίου Μαξίμου Γραϊκού στην ελληνική γλώσσα. Μεταφραστές του εγχειρήματος είναι οι κ. Μάξιμος Τσμπένκο, καθηγητής φιλοσοφίας του Πολυτεχνείου του Κιέβου και ο κ. Τιμόθεος Γκιμόν, ιστορικός σλαβολόγος. Στην απαρχή του 20^{ου} αιώνα δημοσιεύθηκαν εκατόν τριάντα λόγοι σε τρεις τόμους του Αγίου Μαξίμου Γραϊκού από την Λαύρα του Αγίου Σεργίου, που αρχικά είχε πρωτοεκδόσει η Θεολογική Ακαδημία του Καζάν, όπως προαναφέραμε. Σε αυτή ακριβώς στηρίχτηκε και η έκδοση των τριών τόμων στα ελληνικά, όπως μας πληροφορούν οι μεταφραστές του έργου.

Ο πρώτος τόμος¹² των Απάντων εκδόθηκε το 2011, προλογίζεται από τον καθηγούμενο της Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου αρχιμανδρίτη Εφραίμ και την εισαγωγή επιμελείται ο ομότιμος καθηγητής της Θεολογικής σχολής του Πανεπιστημίου

11. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 231.

12. ΑΠΑΝΤΑ, *Λογοι Α΄*.

Αθηνών κ. Δημήτριος Γόνης. Ο τόμος περιλαμβάνει 49 λόγους εκ των οποίων οι 17 είναι επιστολές, οι οποίες έχουν ως παραλήπτες επιφανή πρόσωπα της ρωσικής κοινωνίας, όπως είναι: ο τσάρος της Ρωσίας Ιβάν ο Δ' (ΚΗ', ΛΑ'), ο μητροπολίτης Μόσχας Μακάριος (ΚΘ'), ο ιερέας Σίλβεστρος (ΛΒ'), ο πρίγκηπας Αντάσεφ (ΛΓ') καθώς και σε άλλα πρόσωπα (ΛΔ', ΛΘ', ΛΕ', ΛΖ', Μ'). Επίσης αποδέκτες των επιστολών υπήρξαν και πρόσωπα, των οποίων η ταυτότητα, δεν μας είναι γνωστή, όπως οι επιστολές προς: μια μοναχή (ΜΑ'), έναν φίλο (ΙΔ'), μοναχές (ΛΣΤ') και σε άλλους (ΚΖ', ΙΗ', ΙΓ'). Ανάμεσα στις επιστολές έχει διασωθεί και το Υπόμνημα, που συνόδευε την ολοκλήρωση του βιβλίου του Ψαλτήρα (ΚΕ'). Με σκοπό να στηλιτεύσει το πάθος της απληστίας και της φιλαργυρίας γράφει τους λόγους περί αδηφαγίας (ΣΤ'), τον διάλογο του Φιλοκτήμονα και Ακτήμονα μοναχού (Γ'), τον διάλογο του Νου με την Ψυχή (Α').

Αρκετοί λόγοι του κάνουν αναφορά στη μετάνοια, η οποία αποτελεί κεντρικό στοιχείο της διδασκαλίας του αγίου Μαξίμου (Δ', Ε', ΙΖ', Κ', ΜΔ'). Σε άλλους λόγους του μέμφεται τη ρωσική εκκλησία για την τυπολατρική στάση της με τρόπο διακριτικό και έμμεσο (Κ', Α', ΛΣΤ', Ι', ΙΕ'). Σε άλλα σημεία του έργου του, εξ αφορμής κάποιας απορίας του αποδέκτη των επιστολών του ή όπου κρίνει ο άγιος ως απαραίτητο για να τον νουθετήσει, παρουσιάζει σύντομα διάφορους βίους αγίων, όπως της αγίας Ποταμίας (ΜΖ'), του αγίου Χριστοφόρου του Κυνοκεφάλου (ΛΗ') και άλλων (ΜΕ', ΜΣΤ', ΜΗ').

Τέλος, κάνει εκτενείς αναφορές σε πληθώρα θεμάτων, όπως την πρόνοια και τη φιλανθρωπία του Θεού (Θ'), τη νηστεία (ΙΣΤ'), την ανακαίνιση, έπειτα από πυρκαγιά, του καθεδρικού ναού της Επισκοπής Τβερ (Κ'-ΚΔ'). Με επιστολή, που απευθύνει στον μητροπολίτη Δανιήλ, επιδιώκει να συμφιλιωθεί μαζί του (Λ') ή

μεσιτεύει για να ενισχυθεί μια χήρα με τα παιδιά της (ΛΒ'). Προτρέπει έναν μοναχό να μη διάγει άτακτη ζωή (ΛΔ') ή απαντά στον προβληματισμό κάποιου μοναχού πάνω σε κάποιο θέμα, όπως περί του τρόπου τηρήσεως των υποσχέσεων του μεγάλου Σχήματος (ΙΒ'), προς υποψήφιο μοναχό (ΙΓ') και άλλα πολλά θέματα, που παρουσιάζονται στους υπόλοιπους λόγους του (ΜΓ', ΛΓ').

Ο δεύτερος τόμος¹³ των Απάντων του αγίου Μαξίμου Γραικού εκδόθηκε το 2012, του οποίου τον πρόλογο υπογράφει ο τέως μητροπολίτης Αρτης κ.κ. Ιγνάτιος και την εισαγωγή ο Κοσμήτορας της Θεολογικής σχολής του Α.Π.Θ. κ. Μιχαήλ Τρίτος. Στον τόμο παρουσιάζονται 28 λόγοι του Αγίου Μαξίμου Γραικού, που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του στη μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Ότρος της Επισκοπής Τβέρ μετά το 1534. Μέσα στις σελίδες του τόμου αυτού φιλοξενείται ποικίλη θεματολογία. Σε λόγο του (Α'), που αναγράφεται ως *Ομολογία Πίστεως*, παρουσιάζεται η απολογία του, όσον αφορά τις μομφές, που του επέρριψαν στις δύο δίκες έχοντας ως συνέπεια την καταδίκη του.

Σε άλλους λόγους του (Β', Γ' και Δ') στρέφεται κατά της ιουδαϊκής πλάνης, η οποία είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις. Ακολουθούν ένας στηλιτευτικός λόγος του κατά της ελληνικής πλάνης (Ε'), όπου εξυμνεί την αλήθεια της Χριστιανικής πίστης και κατακρίνει τη λατρεία των ψεύτικων θεών του Ολύμπου, διάφοροι επικριτικοί λόγοι εναντίον των κακοδοξιών του Μωάμεθ, όπου εξυμνεί τη θεότητα του Χριστού (ΣΤ', Ζ', Η') και εναντίον της αρμενικής αίρεσης (Θ'), παροτρύνοντας τους πιστούς να μην συναναστρέφονται με τους Αρμενίους, γιατί είναι αντίθετοι με την

13. ΑΠΑΝΤΑ, Λόγοι. Β'.

Αγία Γραφή και τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων. Αφησε επίσης αντιρρητικούς λόγους, όπου αποδοκιμάζεται η λατινική αίρεση (Ι', ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ', ΙΕ', ΚΒ', ΚΕ'), η οποία είχε ευρεία απήχηση σε διάφορους κύκλους της Ρωσίας εξαιτίας του Νικόλαου Γερμανού, που διακήρυττε την ψευδοένωση Λατίνων και Ορθοδόξων.

Σπουδαίο μέρος επίσης καταλαμβάνουν σε αυτόν τον τόμο οι λόγοι, που αφορούν την αστρολογία και τη θεά Τύχη (ΙΣΤ', ΙΖ', ΙΗ', ΙΘ', Κ', ΚΑ') καθώς είχαν μεγάλη διάδοση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Επιπλέον, κάνει αναφορά στη Λουθηρανική αίρεση (ΚΓ'), που απορρίπτει την προσκύνηση των ιερών εικόνων. Με σπουδαία επιχειρηματολογία απαντά σε όσους βλασφημούν το αξιοσέβαστο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου και Την θεωρούν ένδοξη μόνο κατά τη διάρκεια της κήσης του Χριστού (ΚΔ'), ενώ στους λόγους ΚΣΤ', ΚΗ', ΚΖ' εξετάζει διάφορα ερμηνευτικά θέματα.

Το 2014 εκδόθηκε ο τρίτος¹⁴ και τελευταίος, προς το παρόν, τόμος των Απάντων του αγίου Μαξίμου. Ο μητροπολίτης Λεμεσού κ.κ. Αθανάσιος υπογράφει τον πρόλογο του τόμου ενώ την εισαγωγή ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γεώργιος Φίλιας. Τα έργα που περιλαμβάνονται σ' αυτόν χρονολογούνται από το 1518 και μετά και είναι κυρίως θεολογικά. Ο τόμος εμπεριέχει 53 λόγους με πλούσια θεματολογία. Αρκετοί λόγοι του είναι ερμηνευτικοί πάνω σε βιβλικά θέματα (Α'-Ε', Ζ', ΛΕ', ΜΓ', ΜΣΤ', ΜΖ'). Στον ΣΤ' λόγο του κάνει ερμηνεία πάνω σε κείμενο του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, ενώ στο λόγο Η' αναφέρεται στη τήρηση της ορθοδόξου πίστεως. Απολογητικά και θεολογικά έργα αποτελούν οι λόγοι Θ', Ι', Κ', ΚΑ', ΚΓ', ΚΕ', ΚΗ', ΛΖ', ΜΑ',

14. ΑΠΑΝΤΑ, Λόγοι Γ'. Στα άμεσα σχέδια των μεταφραστών είναι η έκδοση άλλων δύο δίγλωσσων, στα ελληνικά και στα ρωσικά, τόμων.

ΜΘ', Ν', ΝΑ'. Στον λόγο ΚΖ' ο άγιος Μάξιμος εκφράζει τις ενστάσεις του κατά του Ιωαννου Λουδοβίκου, του ερμηνευτού του ιερού βιβλίου του αγίου Αυγουστίνου Ιππώνος. Στους λόγους ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ', ΙΣΤ', ΙΖ' προσεγγίζει με ερμηνευτικό τρόπο διάφορα λειτουργικά θέματα.

Περί εκκλησιαστικής τέχνης και αγιογράφησης θέματα θίγει στους λόγους ΙΕ', ΙΗ', ΙΘ', Μ', ενώ οι λόγοι του ΛΓ', ΛΗ', ΛΘ' έχουν αγιολογικό περιεχόμενο. Ως επί το πλείστον ο άγιος Μάξιμος ασχολήθηκε με πνευματικής φύσεως θέματα, όπως είναι οι λόγοι Λ', ΜΒ', ΜΔ' και με θέματα μοναστικής ζωής (ΚΣΤ', ΛΔ') και εκκλησιαστικών κανόνων και ιεραρχίας (ΚΒ', ΛΣΤ'). Μεμονωμένα εξετάζει τα εξής θέματα: περί των Σιβυλλών (ΜΣΤ'), επτά περίοδοι ανθρώπινης ηλικίας (ΜΕ'), ονομασίες πολύτιμων λίθων (ΜΗ'), περί διοικήσεως των αρχόντων (ΛΑ'), θέματα νηστείας (ΛΒ'), λειτουργικού έτος (ΚΔ') κ.ά.

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται «*Η βιο-εργογραφία του Αγίου Μαξίμου Γραικού (1470-1556)*» κρίναμε πως άρμοζε να αναπτύξουμε όσα αφορούν τη χριστιανική καταγωγή του αγίου και την χριστιανική παιδεία που έλαβε από τους γονείς τους. Έπειτα, παρουσιάζουμε τα σχετικά με τη μόρφωση του αγίου Μαξίμου πρώτα στην πατρίδα του, που λόγω της τουρκικής κατοχής η παιδεία βρισκόταν σε ύφεση και αργότερα στην Ιταλία, όπου αντιθέτως με την Ελλάδα, οι επιστήμες άνθιζαν.

Ακολουθούν στοιχεία σχετικά με τη φιλομόναχη κλίση του και αναλύουμε τους λόγους, που τον οδήγησαν να αφιερωθεί στη μοναχική ζωή. Γίνεται ακόμη προσπάθεια να ανασκευάσουμε την άποψη ορισμένων ερευνητών που θέλουν τον άγιο Μάξιμο να ασπάζεται το παπικό δόγμα και να διατελεί μοναχός της Λατινικής

Εκκλησίας. Έπειτα αναφερόμαστε στην άσκηση και την διακονία του Αγίου μέσα στη μονή της μετανοίας του και γενικότερα στο Άγιον Όρος, αλλά και εκτός αυτού, κυρίως για τη διεξαγωγή ιεραποστολής και εράνων προς οικονομική ενίσχυση των μονών του Αγίου Όρους.

Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε το μεταφραστικό και συγγραφικό έργο του αγίου Μαξίμου. Έπειτα από πρόσκληση του ρώσου δούκα και προτροπή των γερόντων του, μεταβαίνει στη Ρωσία, με σκοπό να μεταφράσει και να διορθώσει τα εκκλησιαστικά βιβλία. Αρχικά καταπιάνεται με τη μετάφραση του Ψαλτήρα, βιβλίου πολύ αγαπητού μεταξύ των Ρώσων πιστών. Ακολουθούν οι μεταφραστικές και διορθωτικές παρεμβάσεις του Έλληνα μοναχού σε πατερικά και λειτουργιο-κανονικά βιβλία της Ρωσικής εκκλησίας. Έπειτα γίνεται παρουσίαση της συγγραφικής δραστηριότητας του Έλληνα μοναχού πάνω σε θεολογικά, φιλοσοφικά, απολογητικά θέματα. Κύριος σκοπός του ήταν να διαφωτίσει τη ρωσική κοινωνία, που ζούσε σε πνευματικό σκοτάδι.

Για να αποδώσουμε καλύτερα το σπουδαίο διαφωτιστικό έργο, που επετέλεσε ο άγιος Μάξιμος, ώστε να χαρακτηριστεί ως Φωτιστής των Ρώσων, θεωρήσαμε απαραίτητο να αναφερθούμε στο πνευματικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ρωσίας εκείνης της εποχής. Συγχρόνως κρίναμε σκόπιμο να κάνουμε αναφορά στους λόγους, για τους οποίους αναπτύχθηκε η περιβόητη θεωρία της Τρίτης Ρώμης, η οποία είχε εμποτίσει τη ρωσική σκέψη σε σημείο να διακατέχεται από υπέρμετρη έπαρση, η οποία γινόταν αντιληπτή σε όλους τους τομείς της, ακόμη και σε αυτόν της εκκλησιαστικής ζωής, κάτι που δεν πέρασε απαρατήρητο από τον Έλληνα σοφό.

Παρακάτω, εκθέτουμε τα σχετικά με τη διαμάχη των δύο κυρίαρχων μοναχικών ρευμάτων, των Ιωσηφιτών και των

Ζαβόλγειων, στην οποία ο άγιος Μάξιμος ως αληθής μοναχός και τηρητής της πίστεως δεν θα ήταν δυνατόν να μην λάβει θέση. Ακόμη ο αγιορείτης ποιμένας άσκησε πολεμική κριτική στα κακώς κείμενα της Ρωσικής Εκκλησίας και κοινωνίας, γι' αυτό και στη συνέχεια εξετάζουμε εκτενώς την αφορμή για την οποία κατηγορήθηκε, τους λόγους, για τους οποίους οδηγήθηκε στην καταδίκη του, στην μαρτυρική ποινή, την οποία εξέτισε, καθώς και στο οσιακό τέλος του.

Το Β' κεφάλαιο με τίτλο «*Το περί μοναχισμού έργο του αγίου Μαξίμου*» αφορά αποκλειστικά συγγράμματα και επιστολές του Αγίου, που έχουν σχέση με το θέμα του μοναχισμού. Αρχικά, λοιπόν, αναφέρουμε σε ποια περίοδο γράφτηκαν τα έργα του, ποια γλώσσα, μέτρο και μέθοδο χρησιμοποίησε για να εκφράσει τη διδασκαλία του. Παράλληλα παρουσιάζονται συνοπτικά οι κυριότερες ιδέες του όσον αφορά τον μοναχισμό, που θα αναπτυχθούν παρακάτω.

Ειδικότερα γίνεται λόγος για την αρετή της ακτημοσύνης και το πάθος της απληστίας, θέματα που κυριαρχούν κατά κόρον σε πολλά συγγράμματά του για το λόγο ότι τα θεωρεί ως τη βασική αιτία, από την οποία μαστιζόταν η εκκλησία της Ρωσίας. Μόνο η ακριβής τήρηση των εντολών του Ευαγγελίου έχει τη δύναμη να απομακρύνει από την ανθρώπινη καρδιά τα φθοροποιά πάθη της φιλαργυρίας και της πλεονεξίας. Παρομοίως, η μετάνοια αποτελεί βασικό θέμα της διδασκαλίας του αγίου Μαξίμου. Τη θεωρεί ως τη σίγουρη οδό για να επιστρέψει ο άνθρωπος στην εφαρμογή του νόμου του Θεού μαζί με την απομάκρυνση από την οκνηρία και τα άλλα πάθη, ώστε να αποκτήσει ένδυμα γάμου, να ζήσει δηλαδή στο εξής βίο θεάρεστο και να κερδίσει την αιώνια βασιλεία.

Επιπροσθέτως, εξετάζεται το θέμα της θρησκευτικής τυπολατρίας, ενός άλλου χαρακτηριστικού της ρωσικής Εκκλησίας την εποχή εκείνη. Ο ιερός πατέρας δήλωνε πως η τήρηση των εξωτερικών σχημάτων της πίστεως δεν εκφράζει ειλικρινή διάθεση του πιστού απέναντι στο Θεό. Ο Θεός δεν επιζητεί μια επιφανειακή πίστη, που εκδηλώνεται μόνο εξωτερικά, χωρίς αληθινή βίωση των εντολών και εσωτερική συντριβή.

Κατόπιν, παρουσιάζονται οι διδαχές του σχετικά με την αστρολογία και τη θεά-Τύχη. Οι κακοδοξίες αυτές είχαν εξαιρετικά μεγάλη διάδοση, εξαιτίας της επιρροής της λατινικής αίρεσης, η οποία εκείνη την εποχή καλλιεργούσε τις κλασσικές σπουδές και έδειχνε στροφή προς τις πλάνες αυτές με σταδιακή απομάκρυνση από το Χριστιανισμό. Εξαιτίας κάποιων επιφανών ατόμων, έγιναν γνωστές οι πλάνες αυτές και στη Ρωσία και φάνηκε να επηρεάζουν τα εκεί ήθη.

Συνεχίζουμε τη μελέτη μας με δευτερεύοντα θέματα που απασχόλησαν τη σκέψη του αγίου Μαξίμου όσον αφορά το μοναχισμό. Την εποχή εκείνη, η οινοποσία και η λαιμαργία, ιδίως για τις τάξεις του κλήρου και του μοναχισμού χαρακτήριζε τη ρωσική Εκκλησία. Τα πάθη αυτά, σύμφωνα με τον ίδιο, αποχαυνώνουν τον άνθρωπο και τον κάνουν να λησμονεί τις εντολές του Θεού, αντιθέτως, η εγκράτεια της κοιλίας βοηθάει και στην εγκράτεια των άλλων ψυχικών παθών.

Ακολούθως, ασχολούμαστε με μια επιστολή προς κάποιον ανώνυμο μοναχό, ο οποίος ταλαιπωρούταν από νυχτερινούς πειρασμούς και ο Έλληνας μοναχός του δείχνει τον τρόπο αντιμετώπισης αυτής της κατάστασης, ενώ παρακάτω παρουσιάζονται οι συμβουλές του προς έναν ενδιαφερόμενο που

δίσταζε να ακολουθήσει τον μοναχικό βίο, αν και επανειλημμένα είχε αισθανθεί την θεία κλίση.

Έπειτα, ακολουθεί η επιστολή του προς έγγαμους λαϊκούς που σκέφτονταν να διαζευχθούν τις συζύγους τους με σκοπό να αφιερωθούν στο μοναχικό βίο. Ο άγιος τους νουθετεί πως η έμπρακτη εφαρμογή των θείων προσταγμάτων δεν απαιτεί οπωσδήποτε τη μοναχική αφιέρωση. Γι' αυτό και σε όποια κατάσταση και αν βρίσκεται κανείς, είτε άγαμος μοναχός, είτε έγγαμος λαϊκός, μπορεί με τον αγώνα κατά των παθών και την καλλιέργεια των αρετών να αποκτήσει τη θεία αγάπη. Αν το επιτύχει αυτό, θα διαπιστώσει ότι δεν καθίσταται απαραίτητη η εγκατάλειψη της συζυγικής εστίας.

Το θέμα του πένθους εξετάζεται σε μια άλλη επιστολή του αγίου προς μια μοναχή, πιθανόν ως απάντηση σε σχετική απορία όσον αφορά το πένθος προς τους κεκοιμημένους. Ο σοφός μοναχός εκφράζει τη γνώμη, ότι το πένθος δεν πρέπει να αγγίζει την απελπισία, αλλά να έχει την χαροποιό ελπίδα και προσδοκία, ότι, όσοι προσφιλείς μας πέθαναν, κάποτε θα αναστηθούν. Το υπερβολικό πένθος φανερώνει, ότι πιστέψαμε μόνο με τα λόγια και όχι με την καρδιά μας στα λόγια του Χριστού.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας, παραθέτουμε τη διήγηση του αγίου Μαξίμου σχετικά με το θέμα της γενικής αγαμίας στις τάξεις του κλήρου. Πιθανότατα, το θέμα της αγαμίας του κλήρου να είχε προκύψει ως ερώτημα ή ως πεποίθηση σε κάποιους κύκλους της ρωσικής εκκλησίας, ίσως λόγω επιρροής της παπικής αίρεσης, οπότε ο άγιος, χρησιμοποιώντας ένα παράδειγμα από το παρελθόν, δίνει έγκυρη και σύντομη απάντηση στο φλέγον αυτό θέμα.

Στο τέλος παραθέτουμε τον επίλογο με γενικά συμπεράσματα, που εξάγονται από όλη την έρευνα μας στο θέμα. Ακολουθεί μια

σύνοψη της μελέτης μας στην αγγλική γλώσσα (summary) και εν κατακλείδι αναφερόμαστε στην βιβλιογραφία της εργασίας, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΒΙΟΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ (1470-1556)

1.Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ

α) Η χριστιανική καταγωγή και η μόρφωσή του.

Ο άγιος Μάξιμος Γραικός, κατά κόσμον Μιχαήλ Τριβώλης, ήταν γόνος σπουδαίας, επιφανούς βυζαντινής οικογένειας με προγόνους στην Κωνσταντινούπολη. Η οικογένεια συνδεόταν με τον οίκο των Παλαιολόγων του Μυστρά¹⁵. Κάποια μέλη από την οικογένεια Τριβώλη, με την πτώση του Δεσποτάτου του Μυστρά, ακολούθησαν το Θωμά Παλαιολόγο κατά την έξοδό του¹⁶ και εγκαταστάθηκαν στην Άρτα¹⁷, η οποία έμελλε να γίνει η γενέτειρα του Μιχαήλ, ενώ άλλα μέλη της επέλεξαν την Κέρκυρα ως τόπο της νέας κατοικίας τους¹⁸. Για την καταγωγή του από τη Λακεδαίμονα γη, υπάρχει αναφορά του Μιχαήλ Τριβώλη σε επιστολή, που έστειλε προς το φίλο του Γρηγορόπουλο, τον καιρό που βρισκόταν στην Ιταλία, στην

15. Βλ. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ύψων», *Εκκλησία* 7, σ. 274.

16. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ *Ιστορία ελληνικού Έθνους*, σ. 55: «Ἐκ τῶν δύο ἀδερφῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ὁ Θωμᾶς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου ἀπελθὼν τῆς Πελοποννήσου (1460) καὶ καταλιπὼν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Κερκύρα μετέβη εἰς Ῥώμην».

17. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος», στ. 628.

18. <http://www.imartis.gr>.

οποία υπογράφει ως «Δωρίλεως ο Τριβώλης ο εκ Σπάρτης Λακεδαιμόνιος»¹⁹.

Τα στοιχεία για την παιδική ηλικία του Μιχαήλ Τριβώλη δεν είναι πολλά, δεν υπάρχουν πηγές, που να βεβαιώνουν με σιγουριά για το ποιο έτος γεννήθηκε ή για το πού έμαθε τα πρώτα γράμματα. Οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τον άγιο Μάξιμο καταλήγουν πως η χρονολογία γέννησής του ενδεχομένως να είναι περίπου το 1470 μ. Χ.²⁰. Οι γονείς του, Μανουήλ και Ειρήνη, ήταν άνθρωποι με οικονομική ευχέρεια και με μεγάλη μόρφωση, χαρακτηρίζονται μάλιστα σε ρωσικές πηγές ως «φιλόσοφοι», γεγονός που καταφαίνεται από τον μεγάλο αριθμό χειρογράφων, των οποίων είχαν στην κατοχή τους²¹. Πολλές πηγές αναφέρουν πως ο πατέρας του ήταν βοεβόδας, δηλαδή στρατιωτικός διοικητής στην Ήπειρο²².

Ο συγγραφέας Denisoff, ένας από τους πρώτους συγγραφείς που ασχολήθηκε με τον άγιο Μάξιμο στον ευρωπαϊκό χώρο, αναφέρει για τους γονείς του ότι διακρίνονταν για τη γνήσια πίστη τους²³ και την αφοσίωσή τους στην Ορθόδοξη πίστη. *Έν παιδεία και*

19. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 91, βλ. και ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 400, επίσης βλ. και ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος», στ. 627.

20. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σσ. 138 - 139.

21. Βλ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 404.

22. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 16 και DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 55. Επίσης, σύμφωνα με τον Κων. Τσιλιγιάννη, ο πατέρας του Μιχαήλ Τριβώλη ήταν «στρατιωτικός διοικητής πριν την άλωση της Άρτας (1449), ενώ μετά την άλωση πλούσιος εὐπατρίδης “ἀρχοντας”». Βλ. στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σσ. 8 - 9.

23. Βλ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 404 και DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 145 : «...ses parents “vrais-croyants”». Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να σημειώσουμε, ότι ο Friedrich Heer είναι η πρώτη πηγή στον ευρωπαϊκό χώρο, που μελέτησε τον Άγιο Μάξιμο και τον έκανε γνωστό με το έργο του *Europaische Geistesgeschichte*, Vienna, 1953. Ακολουθεί έπειτα ο

νουθεσία Κυρίου διαπαιδαγώγησαν το γιο τους, ώστε να διαποτιστεί η παιδική ψυχή του από την αγάπη για το Θεό, να αποκτήσει υγιές χριστιανικό ήθος και να καλλιεργήσει τις ψυχικές αρετές²⁴. Δε γίνεται λόγος σε κάποια πηγή για την ύπαρξη άλλων παιδιών στην οικογένεια, οπότε υποθέτουμε ότι ο Μιχαήλ ήταν το μοναχοπαίδι τους. Ο συγγενής τους, Δημήτριος Τριβώλης, αδερφός του πατέρα του Μιχαήλ²⁵, που ζούσε στην Κέρκυρα, ήταν βιβλιόφιλος με μεγάλη βιβλιοθήκη στην κατοχή του και «είχε σπουδάσει και εργασθεί στην Ιταλία ως αντιγραφέας κλασικών ελληνικών έργων»²⁶. Συνδεόταν με τον Ιανό Λάσκαρη, το μεγάλο αυτό λόγιο, και με τον Καρδινάλιο Βησσαρίωνα, με τον οποίο είχε φιλικές σχέσεις και ήταν μάλιστα προστατευόμενός του²⁷. Όσον αφορά όμως τη θρησκευτική πίστη του Δημητρίου Τριβώλη, μάλλον αμφιταλαντευόταν ανάμεσα στην Ορθοδοξία και στο Ρωμαιοκαθολικισμό²⁸, έχοντας επηρεαστεί φυσικά από το ουμανιστικό κλίμα της Ιταλίας και τον μέντορά του, Βησσαρίωνα.

Σχετικά με τη μόρφωση του αγίου Μαξίμου δεν έχουμε σαφή εικόνα. Το πιο πιθανόν είναι πως ο Μανουήλ, μαζί με τη σύζυγό

Denisoff με το προαναφερθέν έργο του. Από αυτόν επηρεάστηκαν αργότερα και οι άλλοι συγγραφείς, όπως οι Haney, Παπαμιχαήλ, Κανελλόπουλος κ. ά. Όπως τονίζει ο ερευνητής ΣΑΡΔΕΛΗΣ στο έργο του *Η προδομένη παράδοση, τὰ ψευδώνυμα φώτα*, σ. 69: «Η Εὐρώπη καὶ ἡ πατρίδα του Ἑλλάδα τὸν ἀνακάλυψαν (τὸν ἅγιο Μάξιμο) μὲ καθυστέρηση τετρακοσίων ἐτῶν».

24. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικὸς ὁ φωτιστὴς τῶν Ρώσων*, σ. 12.

25. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 16.

26. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 233.

27. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 124, ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 403 και ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, σ. 20: «διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλόμουσου ἀνδρός».

28. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ*, σ. 9.

του, ενστάλαξαν στο μικρό Μιχαήλ την αγάπη για τη γνώση²⁹ και φρόντισαν οι ίδιοι να του δώσουν ολοκληρωμένη μόρφωση. Υπάρχει η υπόνοια, ότι ίσως να παρακολούθησε μαθήματα στη Σχολή της Άρτας, που εκείνη την εποχή έπνεε τα λοίσθια³⁰. Ωστόσο, οι απόψεις δίστανται ως προς το θέμα φοίτησης σε κάποια σχολή στην Άρτα στα παιδικά χρόνια του Μιχαήλ. Ο Κ. Σαρδελής, ιστορικός ερευνητής, αναφέρει ότι ο Μιχαήλ στάλθηκε ως έφηβος στην Κέρκυρα, κοντά στον επιφανή δάσκαλο Ιωάννη Μόσχο, και άρα υποθέτει ότι έλαβε στοιχειώδη μόρφωση κατ' οίκον ή από κάποιον δάσκαλο ή από τους γονείς του και όχι να παρακολούθησε

29. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 16.

30. Άλλοι συγγραφείς δέχονται πως λόγω της πτώσης της Κωνσταντινούπολης και της υποδούλωσης όλης της ελληνικής επικράτειας κάτω από τους κατακτητές Οθωμανούς σταμάτησε η πνευματική πρόοδος και προκοπή του λαού, διότι οι σχολές είχαν καταστραφεί από τους Τούρκους. Βλ. περισσότερα στο ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ. 12. Ο ΦΕΙΔΑΣ αναφέρει για τον Μιχαήλ Τριβώλη ότι πήγε στην Κέρκυρα, βλ. *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας*, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα, σ. 233. Ο μητροπολίτης Άρτης ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ στο *Δοκίμιον ιστορικόν περί της ιστορικής και εγκρίτου πόλεως Άρτης*, σσ. 207 - 208 αναφέρει ότι «{...} Μάξιμος ό Έλλην, Άγιορείτης έπωνυμούμενος, ότι ήκουσε τὰ έγκύκλια μαθήματα εν τή αυτου πατρίδι Άρτη κατά τὸ έτος 1500, έτελειοποιήθη δ' εΐτα εν Ιταλία...». Ο ΤΣΙΛΙΠΙΑΝΝΗΣ αναφέρει ότι: «φοίτησε στην αποδυναμωμένη Σχολή τής Άρτας και άρχισε να διαβάσει με μεγάλη δίψα πολλά βιβλία», βλ. περισσότερα στο *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 9. Ο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ παραθέτει για την παιδεία του Μιχαήλ στην Άρτα ότι ακολούθησε εγκύκλιες σπουδές, στο έργο του *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 9, ο δε DENISOFF αναφέρει πως ο Μάξιμος έγραψε σε επιστολή του προς τον Καρπώφ πως οι επιστήμες στην πατρίδα του είχαν σβήσει και είχαν φτάσει στο τέλος τους, βλ. στο *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 139. Βλ. επίσης και στο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Τα “Ελληνικά βιβλία” και οι Ρώσοι “Παλαιόπιστοι” στα μέσα του 17^{ου} αιώνα», σ. 44: «Στην έρώτηση του Κούρμπσκι, αν ευδοκίμουν στην “έλληνική γη” οι σπουδές των γραμμάτων, ό Μάξιμος απάντησε πως δεν υπάρχουν καν». Τέλος, ο HANEY αναφέρει ότι ο Μιχαήλ πέραν του ότι έμαθε τα πρώτα γράμματα κοντά στους γονείς του δε δίνει κάποια πληροφορία για κάποιο σχολείο στην πατρίδα του, εκτός του ότι πήγε στην Κέρκυρα και φοίτησε κοντά στον Ιωάννη Μόσχο φιλοσοφία και ρητορική. Βλ. στο *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 17.

μαθήματα σε κάποια σχολή. Θεωρεί επίσης πως «οί πηγές σιωποῦν ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξὴ δασκάλων {...}»³¹ και πως «δὲν ἔχουμε καμία σύγχρονη τοῦ Μιχαήλ Τριβώλη πηγὴ, ἢ, ἔστω, κάπως μεταγενέστερη, ἀλλὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὸν 17^ο αἰῶνα στὴ γνωστὴ Σχολὴ Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ, ὁ ὁποῖος χρηματοδότησε καὶ ἄλλα σχολεῖα ἄλλοῦ, γιὰ νὰ δοῦμε λίγο φῶς»³².

Εἶναι πρόδηλο, ὅτι δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε ἀπολύτως βέβαιοι γιὰ τὴν παιδεία στὴν Ἄρτα και γιὰ ἓναν ἀκόμη λόγο, τὴν ἔλλειψη πρωτογενῶν στοιχείων. Οἱ λόγοι που καθιστοῦν αὐτὴ τὴ δυσκολία εἶναι κυρίως ἡ καταστροφὴ τῶν ιστορικῶν εγγράφων, λίγο πριν το τέλος τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ηπείρου και τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, που ἀκολούθησε. Ἡ Ἄρτα, ἐνὸσω ἦταν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ηπείρου (1204 - 1479), εἶχε, ἀναλόγως τὴν περίοδο, ἀκμὴ σε διάφορους τομείς τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς, καθὼς και στὴν ἐκπαίδευση³³.

Πέραν τούτου ὁμως, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κ. Τσιλιγιάννης, τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀγίου Μαξίμου στὴν Ἄρτα επικρατοῦσαν ευνοϊκότερες συνθήκες λόγω τῆς Συνθήκης Φαῖκ Πασσά, που εἶχε προηγηθεῖ λίγα χρόνια πριν³⁴. Ἦταν λοιπὸν εὐλόγο νὰ λειτουργήσῃ Σχολὴ στὴν Ἄρτα με περιόδους ἀνθίσης και ὑφέσης αὐτῆς. Το βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι ὁ Μιχαήλ μορφώθηκε ἀπὸ μικρὴ ἡλικία, ἐφόσον ἀνήκε σε

31. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ἡ προδομένη Παράδοση, τὰ ψευδώνυμα φῶτα*, σ. 99.

32. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ἡ προδομένη Παράδοση, τὰ ψευδώνυμα φῶτα* σ. 100.

33. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ἡ προδομένη Παράδοση, τὰ ψευδώνυμα φῶτα* σ. 100.

34. Ἡ κατάληψη τῆς Ἄρτας ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐγίνε ἀναίμακτα με τὴ συνθήκη τοῦ Φαῖκ Πασσά, πρώτου Οθωμανοῦ κατακτητῆ τῆς Ἄρτας, ἡ ὁποία κατοχύρωνε γιὰ τοὺς ὑπόδουλους Ἀρτινοὺς ὀρισμένα προνόμια, ὅπως τὸ νὰ θρησκεύουν ἐλεύθερα και νὰ τηροῦν τὰ ἴθῃ και τὶς παραδόσεις τοὺς. βλ. www.visitarta.gr. Ἐπίσης και στο ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ἡ προδομένη Παράδοση, τὰ ψευδώνυμα φῶτα*, σ. 100.

αριστοκρατική οικογένεια. Δε θα ήταν δυνατόν να μην έλαβε επαρκείς γνώσεις για την ηλικία του.

Ο πατέρας του είχε πολύ μεγάλη βιβλιοθήκη, γεγονός που ήταν επόμενο να διαδραματίσει μεγάλο ρόλο στη διάπλαση του μικρού Μιχαήλ, καθώς για εκείνον θα αποτελούσε το κίνητρο για να μελετά με τις ώρες και να διευρύνει με αυτό τον τρόπο τη φιλομάθειά του με την αρωγή φυσικά των γονέων και άλλων διδασκάλων³⁵.

Η φιλομάθειά του παιδιόθεν μαρτυρείται επίσης πολύ αργότερα στην επιστολή, που έστειλε ο ηγούμενος Ανθιμος της μονής Βατοπαιδίου προς το μέγα δούκα Βασίλειο Γ' Ιβάνοβιτς³⁶. Το ανήσυχο όμως πνεύμα και ο πολυπράγμων χαρακτήρας του Μιχαήλ δεν ήταν δυνατόν να μείνει στα στενά όρια της γενέτειράς του. Οι γονείς του λοιπόν τον στέλνουν σε νεαρή ηλικία στην Κέρκυρα ενδεχομένως κοντά στο θείο του, Δημήτριο, που, όπως προαναφέραμε, είχε στην κατοχή του τεράστια βιβλιοθήκη από χειρόγραφα και κώδικες³⁷.

35. Βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 20 και ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Διήγηση για κάποιο νεομάρτυρα*, σ. 14. Ο καθηγητής ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ αναφέρει πως ο θείος του αγίου Μαξίμου, ο Δημήτριος Τριβώλης είχε μια βιβλιοθήκη στην Κέρκυρα και μια στην Άρτα, βλ. στο *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 403. Μάλλον όμως αυτό είναι αμφίβολο κατά τον κ. Τσιλιγιάννη, με τον οποίο συμφωνούμε και εμείς, διότι ο Μανουήλ Τριβώλης είχε την οικονομική ευχέρεια να έχει και ο ίδιος βιβλιοθήκη, αφού μάλιστα μνημονεύεται στις πηγές ως σοφός, αυτός και η σύζυγός του, άνθρωποι δηλ. που αγαπούσαν τη μόρφωση.

36. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 21. Παιδιόθεν «καλλιέργησε τη μάθηση» και HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 33: «because from his youth he has grown up in them {...} experienced in the divine scripture and capable of interpreting all sorts of books, both church and those called Hellenic{...}) and has been instructed virtuously, and not like others, only by having read them.».

37. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 404 και ΔΕΣΠΟΤΗ, *Αγιοι της Ηπείρου*, σ. 23.

Έμεινε στο νησί για λίγο χρονικό διάστημα και μαθήτευσε κοντά στο διάσημο για την εποχή του ρήτορα, φιλόσοφο και αντιπαπικό Ιωάννη Μόσχο. Αυτός καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, μετανάστευσε αργότερα στο Μυστρά και από εκεί στην Κέρκυρα³⁸, όπου δίδασκε την εποχή εκείνη στη σχολή της³⁹. Η επιρροή του δασκάλου του στον Μιχαήλ ήταν πάρα πολύ μεγάλη, διότι φοιτώντας πλάι του απέκτησε πλήρη φιλολογική κατάρτιση. Όπως μας πληροφορεί ο συγγραφέας Denissoff αυτές οι ικανότητές του θα έχαιραν μεγάλης εκτιμήσεως αργότερα στην Ιταλία, στο Άγιον Όρος καθώς και στη Ρωσία⁴⁰. Μάλιστα κοντά του έμαθε και τη μετρική,⁴¹ στοιχείο που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό το ποιητικό έργο, που έχει αφήσει⁴².

Επιπροσθέτως, υπάρχει μαρτυρία ότι ο Μιχαήλ στο 20^ο έτος της ηλικίας του πήρε μέρος σε εκλογές για το μεγάλο συμβούλιο της Κέρκυρας⁴³. Στην πραγματικότητα όμως καταγράφεται το όνομα

38. «Έγεννήθη εις Λακεδαίμονα, και διδάξας ἐν Ἰταλίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα πολλοὺς ἀνέδειξε τῶν ὁμιλητῶν αὐτοῦ ἐπισήμους ἄνδρας, οἵτινες ἔκλεισαν ἔπειτα τὰς ἰδίας πατριδας{...}ἀνὴρ εἰς πάσαν ἀρετὴν καὶ ἐπιστήμην{...}» εκτιμώμενος από «{...} πάσης ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος», λεπτομέρειες στο ΣΑΘΑ, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, σ. 95-96, βλ. και DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 139: «{...} c'etait un homme age, rheteur et philosophe, qui avait émigré de Constantinople a Mistra et de Mistra a Corfou {...} il pouvaît etre range dans le groupe des anti-latins», σ. 140, και στο Podskalsky «Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε από τον αντιλατινικῶν φρονημάτων λόγιό Ιωάννη Μόσχο», PODSKALSKY, *Η Ελληνική θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821*, σ. 134.

39. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 142.

40. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 141.

41. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 142.

42. Βλ. περισσότερα στο έργο του ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα ηρωελεγειακά έπη του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*.

43. «Ἐν Κέρκυρα ὁ Μιχαήλ παρέμεινε μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεώς του, ἀφοῦ ὑπῆρξεν ὑποψήφιος εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1490 στὶς ὁποῖες δὲν κατάφερε νὰ ἐκλεγεῖ» βλ. στο

ενός Μιχάλη, και όχι Μιχαήλ, στους υποψηφίους. Αυτός όμως δεν ήταν ο Μιχαήλ Τριβώλης, τον οποίον πολλοί συγγραφείς τον συγχέουν με αυτόν, ο οποίος μετέπειτα έγινε ο μοναχός και άγιος Μάξιμος Γραικός, αλλά ο Μιχαήλ Τριβώλης του Δημητρίου, ο γιος δηλαδή του θείου του και άρα δικός του πρώτος ξάδερφος⁴⁴.

Την εποχή εκείνη ήταν σύνηθες φαινόμενο η μετάβαση πολλών Ελλήνων στη Δύση, καθώς εκεί προσφερόταν εντατικότερη μάθηση στις κλασσικές επιστήμες και τη θεολογία κοντά σε επιφανείς, Έλληνες και μη, σοφούς δασκάλους, που παρέδιδαν μαθήματα σε άριστα πανεπιστημιακά ιδρύματα και σε σχολές, οι οποίες λειτουργούσαν εκεί ⁴⁵. Ο Μανουήλ Τριβώλης από νωρίς κατανοώντας την κλίση του γιου του προς την κλασσική παιδεία, δράττεται της ευκαιρίας με την επίσκεψη στην Άρτα του φιλόσοφου Ιανού Λάσκαρη, φίλου του⁴⁶.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 404 και DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σσ. 143 – 144.

44. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 22.

45. Οι σημαντικότεροι Έλληνες λόγιοι της εποχής λίγο πριν τη πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά κυρίως μετά την Άλωση μετανάστευσαν στη Δύση και δίδαξαν στα καλύτερα πανεπιστήμια ή ίδρυσαν σχολές μεταδίδοντας τη σοφία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και φιλολογίας. Μερικά ονόματα σπουδαίων δασκάλων ήταν οι: Λεόντιος Πιλάτος, Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Θεόδωρος Γαζής, Γεώργιος Πλήθων, Γεώργιος Τραπεζούντιος, Μάρκος Μούσουρος και άλλοι πολλοί. Βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 22 – 23.

46. Ο Ιανός Λάσκαρις ήταν ένας από τους πολλούς Έλληνες που πήγαν στην Ιταλία στην εποχή, που ακολούθησε τη Σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας, σπούδασε Λατινικά και άλλα μαθήματα με το Δημήτριο Χαλκοκονδύλη στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας υπό την προστασία του καρδινάλιου Βησσαρίωνα. Μετά το θάνατο αυτού μεταβαίνει στη Φλωρεντία και ανοίγει ελληνική σχολή και παραδίδει διαλέξεις πάνω στο Σοφοκλή, το Θουκυδίδη και το Δημοσθένη. Βλ. στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, 'Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 405 και στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 17.

Ο ευγενής Λορέντζο των Μεδίκων⁴⁷ είχε στείλει νωρίτερα τον Ιανό σε αποστολή να περιδιαβεί την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και να ψάξει για χειρόγραφα αρχαίων συγγραμμάτων. Εκείνος, έπειτα από έρευνα που έκανε σε πολλές περιοχές της υπόδουλης Ελλάδας, κατέληξε στο Άγιον Όρος, από όπου αγόρασε διακόσια χειρόγραφα, εκ των οποίων μάλιστα οχτώ ήταν παντελώς άγνωστα στη Δύση»⁴⁸. Περνώντας από την Άρτα, ο Μανουήλ τον παρακαλεί να περάσει από την Κέρκυρα. Ο λόγος ήταν να επιμεληθεί ο ίδιος και να πάρει μαζί του τον Μιχαήλ, ώστε να λάβει ολοκληρωμένη μόρφωση, φοιτώντας στα πιο κορυφαία πανεπιστήμια της Ιταλίας.

Το 1490 λοιπόν αναχωρούν ο Ιανός Λάσκαρης με τον εικοσαετή Μιχαήλ Τριβώλη για την Ιταλία. Συνολικά διέμεινε περίπου 15 έτη και απέκτησε σπουδαία επιστημονική κατάρτιση⁴⁹. Έγινε κάτοχος

47. Οι Μέδικοι (Medici) ήταν οικονομικά εύρωστη οικογένεια της Φλωρεντίας που για δύο αιώνες από το 15ο ως το 18ο αιώνα κυριάρχησε στην οικονομικό, πολιτικό και καλλιτεχνικό βίο της πόλης. Βλ. περισσότερα στον διαδικτυακό τόπο <https://el.wikipedia.org>, βλ. επίσης ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 23: «[...] πολλοί κοσμικοί άρχοντες, αλλά και πάπες, έγιναν πρωτεργάτες στη δημιουργία και τον εμπλουτισμό βιβλιοθηκών με τη συγκέντρωση χειρόγραφων θησαυρών τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας. Άρχοντες, πλούσιες οικογένειες και πολλοί ιδιώτες προστάτευαν τις ἐπιστῆμες και τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα [...] ιδιαίτερα ὑποστηρίζονταν οἱ μεταφραστὲς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων, ἐνῶ μεγάλοι ἐκδοτικοὶ οἴκοι ἀναλάμβαναν τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, πού γίνονταν μὲ πλούσιες ἐπιχορηγήσεις [...]».

48. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 17.

49. Ο Άγιος Μάξιμος είχε προπαιδεία από την Κέρκυρα πάνω στην αρχαία ελληνική φιλολογία, φιλοσοφία και ιστορία, επιστήμες, τις οποίες αργότερα τελειοποίησε στα πανεπιστήμια της Ιταλίας, ενώ επίσης μελέτησε εις βάθος τη λατινική και ιταλική φιλολογία και ιστορία. Λεπτομέρειες για την παραμονή του εκεί δε μας δίνει ο ίδιος στα έργα του, ούτε για το τι ακριβώς σπούδασε, μόνο ότι διάβασε «[...]πολλά και διάφορα βιβλία – τόσο χριστιανικά όσο και θύραθεν σοφῶν- και ἔλαβα ἀπὸ ἐκεῖ ἀρκετὸ ψυχικὸ ὄφελος [...]», βλ. λεπτομέρειες στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 21, στο ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 23 και στο ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος ΙΖ', σ. 303. Γράφει ακόμη ότι έζησε αρκετά χρόνια κοντά σε σοφούς ανθρώπους και αναφέρει λίγα ονόματα

πολλών γνώσεων επί παντός επιστητού, γεγονός που αποδεικνύεται από το πλήθος γραπτών του πάνω σε ποικίλη θεματολογία⁵⁰. Στις πόλεις της Ιταλίας έρχεται σε επαφή με ονομαστούς ουμανιστές της Αναγέννησης⁵¹, φοιτά κοντά τους, μελετά πολλά αρχαία και χριστιανικά συγγράμματα, ανταλλάσσει ιδέες και αποκτά πάρα πολύ μεγάλη μόρφωση.

Ειδικότερα, ο Ιανός και ο Μιχαήλ φτάνουν αρχικά στη Βενετία και εκεί ο Μιχαήλ σπουδάζει τη λατινική και ιταλική γλώσσα πλησίον του Δημήτριου Μόσχου, γιου του δασκάλου του στην Κέρκυρα, Ιωάννη Μόσχου και κοντά στον Ιουστίνο Δεκάδιο, τον Αριστόβουλο Αποστόλη κ.ά⁵². Έπειτα, ο νεαρός Μιχαήλ περνά από τη Πάδοβα, όπου σε αυτή είχαν καταφύγει πολλοί Έλληνες δάσκαλοι με μεγάλη παιδεία και μελετά με τους Ιωάννη Αργυρόπουλο, Δημήτριο Κυδώνη, Δημήτριο Χαλκοκονδύλη, Μάρκο Μούσουρο και Νικόλαιο Τομαίο. Στη δε πανεπιστημιακή σχολή της πόλης ανάμεσα σε άλλους καθηγητές είχε τον ονομαστό Augoustino Nifo, στον οποίο κοντά διδάχτηκε την περιπατητική φιλοσοφία.

επιφανών δασκάλων του και μερικά ονόματα πόλεων στις οποίες έζησε. βλ. στο *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΚΒ', σσ. 373 – 374.

50. Δες ονομασίες πολύτιμων λίθων (Λόγος ΜΗ'), διήγηση περί των Σιβυλλών και περί του πόσες ήταν (ΜΣΤ'), για τις επτά περιόδους της ανθρώπινης ηλικίας (ΜΕ'), περί του πτηνού πελεκάνου (ΜΑ'), κ. ά., στο *ΑΠΑΝΤΑ Γ'*.

51. Βλ. περισσότερα στο ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 7, σ. 275. Το κίνημα του Ουμανισμού ξεκίνησε από τη Φλωρεντία και τη Νάπολη και χαρακτηριζόταν από την επιστροφή των ανθρώπων στα αρχαία ελληνορωμαϊκά κείμενα, ως ένα μοντέλο ζωής, γραφής και σκέψης. Στους Ανθρωπιστές της Αναγέννησης επικρατεί η έντονη αίσθηση του ατόμου να κατανοήσει και να αλλάξει τόσο τον εαυτό του όσο και τον κόσμο, αναζητώντας ορθολογικές απαντήσεις και όχι θρησκευτικές. Ως κίνημα αποτελεί την εκβάθυνση ή και την απάντηση που προσέφερε η περίοδος της Αναγέννησης στο ρεύμα του Σχολαστικισμού του Μεσαίωνα, βλ. σχετικά στο διαδικτυακό τόπο <https://el.wikipedia.org/wiki>.

52. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 19.

Στη Φερράρα, όπου αργότερα βρέθηκε, παρέδιδαν μαθήματα αρκετοί λατινιστές λόγιοι, όπως οι γνωστοί για την εποχή Niccolo Lelio Cosmico⁵³, Giovanni Da Imola, Guarino, Νικόλαο Σεκουντίνο, Θεόδωρο Γαζή, Δημήτριο Καστρινό κ.ά., ενώ στα Μεδιόλανα (σημερινό Μιλάνο)⁵⁴ είχε ως δάσκαλο τον περίφημο Αμβρόσιο Verese de Rosada. Παράλληλα, συνεργάζεται με τους Μάρκο Μούσουρο, το Σκιπίωνα Καρτερομάχο και τον Ιωάννη Γρηγορόπουλο, οι οποίοι αποτελούν το στενότερο κύκλο των φίλων του κατά την παραμονή του στην Ιταλία⁵⁵.

Το κέντρο όμως της καλλιέργειας των ανθρωπιστικών σπουδών και της ιταλικής αναγέννησης ήταν η Φλωρεντία, που για εκείνον σύμφωνα με όσα γράφει, ήταν «{...} ή πιό όμορφη και ή πιό καλή ανάμεσα σέ όλες τις πόλεις που είδα {...}»⁵⁶. Εκεί ο Μιχαήλ μαθήτευσε στη σχολή του Ιανού Λάσκαρη⁵⁷, στον οποίο αργότερα εργάστηκε ως αντιγραφέας χειρογράφων, για να εξασφαλίσει τα προς το ζην⁵⁸. Μάλιστα από την εργασία του εκεί μας έχει γίνει γνωστό στο τέλος ενός έργου, που αντέγραφε για το δάσκαλό του, τα *Γεωπονικά*, ένα επίγραμμα σε αττική διάλεκτο, το οποίο μας αποκαλύπτει ως αντιγραφέα τον ίδιο⁵⁹. Άλλοι ονομαστοί διδάσκαλοι

53. Ο Μιχαήλ τον αναφέρει ως Κομπέσμικο και ότι ήταν διδάσκαλός του, ο οποίος μάλιστα είχε παρασυρθεί από την ειδωλολατρική διδασκαλία, βλ. ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 372, Λόγος ΚΒ', βλ. και ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 20 .

54. ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 342.

55. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότητα του Μαξίμου του Γραικού», σ. 17.

56. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΚΣΤ', σ. 212.

57. PODSKALSKY, *Η Ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821*, σ. 134: «{...} ως μαθητής του Ιανού Λασκάρως στα έλληνικά».

58. DENISSOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σσ. 150 – 151.

59. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 20 Το επίγραμμα αυτό δεν ήταν ιερό, αλλά αφιερωτικό και δηλωτικό της εργασίας του πάνω στην αντιγραφή του έργου. Περισσότερα στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 19 και σ. 21.

του ήταν ο Άγγελος Poliziano⁶⁰ και ο Μαρσίλιο Ficino⁶¹. Ο τελευταίος μάλιστα δίδαξε στην «Ακαδημία», μια σχολή πλατωνικής φιλοσοφίας. Κοντά στον Ficino ο Μιχαήλ κατανόησε και εισέδυσσε εις βάθος στις φιλοσοφικές ιδέες του Πλάτωνα και ιδίως εκείνες που αναφέρονταν στο θείο, μάλιστα στο φιλοσοφικό έργο του *Διάλογος ανάμεσα στη Ψυχή και του Νου*⁶², αναπτύσσει την έννοια του κακού, όπως «την ανέπτυξε και ο Ficino»⁶³.

Ο Μιχαήλ ενστερνίστηκε την πατερική παράδοση, τους θεοφόρους Πατέρες οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη φιλοσοφία ως μέσο έκφρασης της χριστιανικής πίστεως, ενώ προτίμησαν από τους φιλόσοφους τον Πλάτωνα, επειδή με τις φιλοσοφικές ιδέες του εξέφραζε καλύτερα τις βαθύτερες έννοιες του Χριστιανισμού επιλέγοντας σαν τη μέλισσα, όσα σημεία της θεωρίας του αρχαίου φιλοσόφου ήταν χρήσιμα. Ο Μιχαήλ γνώριζε ακόμη «ότι οί Πατέρες υίοθετοῦν τή γραφή, τήν έκφραση, τὸ ὕφος καὶ τήν καλλιλογία τῆς

60. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 626: «[...] ἦταν σπουδαῖος λόγιος, μελετητῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἔγινε κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ὅσο οἱ σοφώτατοι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ποὺ δίδασκαν στὴν Ἰταλία [...]». Ὡστόσο ο ἅγιος Μάξιμος τον χαρακτηρίζει ως ασεβή και ανευλαβή, ο οποίος βρήκε ἄθλιο θάνατο. Βλ. περισσότερα, ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος ΚΗ', σ. 374.

61. Μαρτυρία για τον Μιχαήλ ότι ήταν «[...] ἀκροατῆς τοῦ Μαρσίλιο Φιτσίνο στὴν Πλατωνικὴ Ακαδημία» υπάρχει στο PODSKALSKY, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ τουρκοκρατίας, 1453 - 1821*, σ. 134. Ο δε Κανελλόπουλος εκθειάζει το σπουδαίο αυτό λόγο: «[...]δὲν ἦταν μόνο ὁ ἔξοχος φιλόλογος, ὁ ἄριστος μεταφραστῆς τῶν διαλόγων τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου [...] ἦταν κάτι πολὺ περισσότερο [...] ἦταν τὸ ἀντίθετο τῶν στεγνῶν δασκάλων ποὺ πάνε νὰ στεγνώσουν καὶ τὶς καρδιὲς τῶν μαθητῶν [...]». Ἀργότερα, ὅπως μας πληροφορεῖ ο Κανελλόπουλος, νιώθοντας ο ἴδιος (ο Φιτσίνο) τα ελεύθερα ἦθη νὰ αγγίζουν τα ὅρια του ηθικοῦ κινδύνου, φόρεσε το μοναχικὸ ἔνδυμα, χωρὶς νὰ απομακρυνθεῖ ἀπὸ τον κύκλο των λόγων και ἔχοντας τὴν ἐπιθυμία νὰ συμφιλιώσει τὸ Χριστιανισμό με τον Πλάτωνα. Λεπτομέρειες στο *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 621.

62. Βλ. περισσότερα ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 163 - 197.

63. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Λόγος περί Πλάτωνος*, σ. 32.

θύραθεν παιδείας, ἀλλὰ ἀπέχουν κυρίως ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς ἰδέες καὶ τὰ ἰδεολογήματά της ποὺ ἀναφέρονται στὴ φιλοσοφία ποὺ θεολογεῖ καὶ στὴν ἀρχαιοελληνικὴ μυθολογικὴ θρησκεία {...}»⁶⁴. Σὲ ἓνα υπόμνημα, τὸ ὁποῖο ἔγραψε ἀργότερα, ὅταν βρισκόταν στὴ Ρωσία, ἀναφέρει γιὰ τὸν Πλάτωνα τὴ φράση, ὅτι ἦταν κατὰ τὴ γνώμη του, «ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς θύραθεν φιλοσόφους»⁶⁵ καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἔργα του κάνει πολλές ἀναφορὲς στὸν ἀρχαῖο φιλοσοφὸ.

Ἡ ἀρτία κλασσικὴ παιδεία τοῦ Μιχαήλ ἦταν ἀδύνατον νὰ μείνει ἀγνωστὴ καὶ σύντομα τὸν ἀνέδειξε στὸν κύκλὸν τῶν Οὐμανιστῶν τῆς Ἰταλίας με τοὺς ὁποίους εἶχε ἀρίστες σχέσεις⁶⁶. Ἡ δε φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ του κατάρτιση τὸν κατέστησε περιζήτητο στὸν

64. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, Λόγος περὶ Πλάτωνος*, σ. 16, βλ. καὶ ΖΗΣΗ, *Πλατωνικά, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, σ. 208.

65. Τοῦ υπόμνημα αὐτὸ συνόδευε τὴ μετάφραση τοῦ Ψαλτήρα, ἐνὸς βιβλίου πολὺ ἀγαπητοῦ στὸν Ρώσους καὶ ἔχει τίτλο *Περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ ἔρμηνευμένου Ψαλτήρα μετὰ τὴν ἐπιγραφήν ἐν σλαβονικῇ «Στὸν εὐσεβέστατον καὶ ὑψηλότατον βασιλέα καὶ θεοφύλακτον ἄρχοντα καὶ μεγάλο ἡγεμόνα πασῶν τῶν Ρωσιῶν Βασίλειον, υἱὸ τοῦ Ἰωάννη, ὁ ἐλάχιστος μοναχὸς Μάξιμος Ἀγιορείτης, ταπεινῶς προσκυνῶ ἐν Κυρίῳ»*, βλ. περισσότερα στὸ ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΚΕ΄, σ. 403.

66. Πολλοὶ συγγραφεῖς (Denisoff, Παπαμιχαήλ, Κανελλόπουλος) ἔχουν ἀποδεχθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὸ οὐμανιστικὸ περιβάλλον τοῦ καὶ μάλιστα φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ τὸν ἀποκαλοῦν οὐμανιστὴν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι (σύμφωνα με μαρτυρία τοῦ ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ στὸ ἀρθρὸ του: «Μάξιμος ὁ Γραικός (1470-1556) καὶ Ἀθανάσιος ὁ Πατελλάρος (1597-1654)», σσ. 638 – 644), ὅπως ὁ Β. Schultze, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀμφιταλατευόταν ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀπόψεις του, ἐνῶ ὁ Ι. Καλογήρου, κρίνοντας τὸν Β. Schultze, θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν δύο φιλοσοφίαι στὴ σκέψη τοῦ ἁγίου λόγω ἐπίδρασης ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση, εἴτε λόγω τοῦ συντηρητικοῦ κλίματος τῆς Ρωσίας. Ἐν τούτοις, ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ κ. Τσιλιγιάννης: «ὅπως ἀπέδειξε μετὰ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του καὶ τὰ πνευματικὰ ἔργα του, (ὁ ἅγιος Μάξιμος) δὲν ἔγινε ποτὲ συνειδητὸς καὶ συνεπὴς οὐμανιστῆς τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγέννησης» καὶ ὅτι: «{...} χρησιμοποιοῦσε τὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ παιδεία του γιὰ τὴν καλύτερη ἔκφραση χριστιανικῶν θεολογικῶν θεμάτων μετὰ ἀπόλυτη συνέπεια στὸ δόγμα τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανισμοῦ.» βλ. περισσότερα στὸ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Ἐνα ἀγνωστὸ ποίημα τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ*, σ. 38.

ακαδημαϊκούς κύκλους⁶⁷ και γρήγορα έγινε περιώνυμος συνεργάτης σε διάφορους εκδοτικούς φορείς, όπως στο κλασσικό τυπογραφείο του Aldus Manutius⁶⁸ και στο ελληνικό τυπογραφείο των Κρητών Ζαχαρία Καλλιέργη και Νικόλαου Βλαστού⁶⁹. Ο Μιχαήλ συνεργάστηκε και με το λατίνο ουμανιστή ιερέα Νικόλαο Ταρέσσο, ο οποίος συμμετείχε στην έκδοση του λεξικού Σουΐδα των εκδοτών Mansi και Bissoli στο Μιλάνο υπό την καθοδήγηση του δασκάλου του Μιχαήλ, του Δημητρίου Χαλκοκονδύλη. Με τη μεσολάβηση του Ταρέσσο του έγινε πρόσκληση για εργασία κοντά στο Λουδοβίκο Tizzoni, άρχοντα της Δεκιανής⁷⁰. Εν τέλει, ο Μιχαήλ προτίμησε να εργασθεί πλάι στον Jean Francesco Pico della Miradola (Τζιανφραντσέσκο Πίκο ντέλλα Μιράντολα)⁷¹, που ήταν ηγεμόνας της Φλωρεντίας και ένθερμος υποστηρικτής των ελληνικών γραμμάτων και ιδιαίτερα των Πατερικών κειμένων.

67. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία 7*, σ. 276

68. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 615: «[...] άρχηγού μίας δυναστείας τυπογράφων που ήταν ταυτόχρονα λόγιοι και κριτικοί εκδότες».

69. Ήταν Κρητικοί στην καταγωγή τους και εξέδωσαν αποκλειστικώς ελληνικά κείμενα, όπως το *Μέγα ετυμολογικόν* της ελληνικής γλώσσας, στο οποίο εργάστηκε και ο φίλος τους επίσης Κρητικός, ο διάσημος Μάρκος Μούσουρος. Λεπτομέρειες στο ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 615.

70. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 235.

71. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 634. Ήταν ευγενής λόγιος, ο οποίος ήδη από την ηλικία των είκοσι χρόνων ήταν κάτοχος εκτός των αρχαίων κλασσικών γλωσσών και πολλών άλλων της εποχής του και θεωρούσε πως μπορεί να συμβιβασθεί η σοφία όλων των λαών. Καταδικάστηκε ως αιρετικός από τον Πάπα Ιννοκέντιος Η', ενώ αργότερα συνδέθηκε με τον ιερομόναχο Σαβοναρόλα, ενδύθηκε το μοναχικό ένδυμα και πέθανε σε νεαρή ηλικία.

β) Η φιλομόναχη κλίση του

Από το 1498 ως το 1502 ο Μιχαήλ μελέτησε συστηματικότερα τη θεολογία των Πατέρων της Ανατολής κάνοντας μεταφράσεις και σχολιασμό των έργων τους και αυτό το γεγονός απετέλεσε το κίνητρο για να εντρυφήσει εις βάθος στη θεολογία τους και να φωτιστεί ο νους του από τα διδάγματά τους. Ο εργοδότης του, Τζιανφραντσέσκο, αν και υπήρξε «έμπνευσμένος ούμανιστής και θιασώτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων»⁷², εν τούτοις είχε έντονα επηρεαστεί από το κήρυγμα ενός δομινικανού μοναχού, του Ιερώνυμου Σαβοναρόλα, που την εποχή εκείνη είχε ιδιαίτερη απήχηση στην πόλη της Φλωρεντίας⁷³. Ενώ οι σπουδές στα γράμματα άνθιζαν στη Φλωρεντία και στις άλλες μεγάλες πόλεις της Ιταλίας, ωστόσο το φρόνημα των μορφωμένων κατοίκων της έβαινε προς την ειδωλολατρία. Η απιστία και πάσες άλλες δεισδαιμονίες και προλήψεις άρχισαν να εμφανίζονται παράλληλα με την καλλιέργεια των αρχαίων κλασικών σπουδών, οι οποίες, αντί να απορριφθούν, εισήχθησαν σταδιακά στη ζωή. Ακόμη και οι ιερείς της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ζούσαν με ξένα ήθη και έδειχναν ασέβεια ως προς τη χριστιανική πίστη της οποίας υποτίθεται πως ήταν λειτουργοί.

Η αναβίωση παγανιστικών στοιχείων απείλησε και τον ίδιο το Μιχαήλ, αφού και οι δάσκαλοι του είχαν μολυνθεί από αυτό το πνεύμα. Ήταν στην πρόνοια του Θεού, όπως και ο ίδιος παραδέχεται, που κατάφερε να μην υποχωρήσει σε αυτό το παμφάγο κύμα και να διατηρηθεί αβλαβής, ώστε να μπορέσει να

72. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία 7*, σ. 275.

73. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 235.

ξεχωρίσει την πλάνη από την αλήθεια του Χριστού⁷⁴. «Καὶ ἂν ὁ Κύριος, πὸν μεριμνᾷ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν πάντων, δὲ μὲ ἐλεοῦσε καὶ δὲ μὲ ἐπισκεπτόταν σύντομα μὲ τὴ χάρη Του καὶ δὲν φώτιζε τὴ σκέψη μου μὲ τὸ φῶς Του, θὰ εἶχα καὶ ἐγὼ καταστραφεῖ μαζί μὲ τοὺς ἐκεῖ ἐκπροσώπους τῆς ἀσεβείας.»⁷⁵. Ο Θεός λοιπόν χαρίτωσε τον Μιχαήλ Τριβώλη κατά τα τελευταία ἔτη της παραμονῆς του στη Φλωρεντία και «{...}τοῦ χάρισε τὸ βίωμα τῆς νεκρώσεως ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ὀτιδῆποτε ἐφήμερου, γήινου, κοσμικοῦ»⁷⁶, γεγονός που ἀναψε μέσα του τον πόθο της μοναχικῆς βιωτῆς και της ἀπόλυτης ἀφιέρωσης του εαυτοῦ του στο θέλημα του Θεοῦ⁷⁷.

Εἶναι βέβαιο πως σπουδαίον ρόλον σε αὐτὴ τὴ φιλομόναχη κλίση του διαδραμάτισε τὸ ζωντανὸ παράδειγμα του Ἱερώνυμου Σαβοναρόλα, του ηγούμενου τῆς δομινικανῆς μονῆς του Ἁγίου Μάρκου, του οποίου ἡ διδασκαλία, τὰ κατορθώματα και ὁ θάνατος, σύμφωνα με τον Μιχαήλ, ἦταν θεάρεστα. Ἦταν ὁ τύπος του αυστηροῦ ἀσκητῆ, που εἶχε τον ἐνθερμον ζῆλον τῆς πίστεως, καθ' ὅτι τόλμησε να τα βάλει ἀκόμη και με τον ἴδιον τον Πάπα και να ἐλέγξει και να επικρίνει τις πράξεις αὐτοῦ και των ἀνωτέρων κληρικῶν του και γενικότερα τῆς φαρισαϊκῆς νοοτροπίας τῆς ἐκκλησίας, που δεν εἶχε καμία σχέση με τὸ Χριστό και τὸ Ευαγγέλιόν Του⁷⁸. Τὴν εποχὴ

74. ἹΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός ὁ φωτιστῆς των Ρώσων*, σσ. 44 – 45.

75. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος ΚΒ', σ. 373.

76. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Ἀθωνικός Λόγος*, σ. 102 – 103.

77. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία του Ευρωπαϊκοῦ πνεύματος*, σ. 88: «{...} εἶχε ζήσει τὸ γεγονός τῆς Χάριτος. Ἀνήκε πια στον Θεό.».

78. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ὁ Γραικός Φωτιστῆς των Ρώσων», *Ἐκκλησία 8*, σ. 314: «Εἰς ἡλικίαν 35 μόλις ἐτῶν εἶχεν ὀλοκληρώσει τὸν κύκλον τῶν ἐμπειριῶν του διὰ τῆς σπουδῆς και τῆς λαμπρᾶς διακονίας τῶν ἀναζητήσεων τῶν οὐμανιστῶν, μεταξύ τῶν ὀποίων κατέλαβεν ὄλως ἐξέχουσιν θέσιν, ἀλλ' ἐγνώρισεν ἐπίσης τὰς ἐσωτερικὰς ἀντιφάσεις και τὰς παγανιστικὰς ἐκτροπὰς τῶν οὐμανιστῶν {...}».

εκείνη ο Σαβοναρόλα ήταν μια φωτεινή πνευματική προσωπικότητα, που γοήτευσε τη Φλωρεντία, αλλά και το Μιχαήλ⁷⁹.

Για μια πενταετία η δράση αυτού του ζηλωτή και οσίου⁸⁰ ιερομόναχου είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις και επηρέαζε θετικά τη ζωή τουλάχιστον των μισών κατοίκων της πόλης, κήρυττε στο ναό του αγίου Μάρκου για όλο τον κόσμο την επιστροφή στις ευαγγελικές ρήσεις, στη διδασκαλία του Χριστού, τη μετάνοια και την αλλαγή του βίου τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι άνθρωποι να μιμηθούν στο φρόνημα τον ευλαβή Λατίνο ιερομόναχο, να απομακρυνθούν από τις ψυχοφθόρες κακές έξεις τους και από κάθε είδος πονηρίας, να γίνουν φιλεύσπλαχνοι, δίκαιοι και να αλλάξουν ριζικά τη βιωτή τους, ώστε πολλοί από αυτούς σύντομα να βρουν γαλήνη από τα πάθη και να απαλλαγούν από τις κακίες τους⁸¹.

Είναι αναμφισβήτητο, λοιπόν, ότι ο νεαρός Μιχαήλ έτρεφε μεγάλο σεβασμό και θαυμασμό για το Σαβοναρόλα. Συγκεκριμένα στο λόγο του Φοβερή και αξιοπρόσεκτη διήγηση, ιδού και περί τέλειου μοναχικού βίου, εξιστορεί εν συντομία, αλλά και με γλαφυρότητα το βίο του Ιερώνυμου Σαβοναρόλα. Μολονότι ήταν απίθανο να είχε προσωπική επαφή μαζί του, ωστόσο είναι σίγουρο ότι υπήρξε ακροατής των κηρυγμάτων του. Και μάλιστα βεβαιώνει τους αναγνώστες του πως όσα γράφει για εκείνον δεν τα άκουσε από κάποιον άλλο, αλλά τα είδε με τα ίδια του τα μάτια και ότι πολλές φορές παρευρέθηκε στα κηρύγματά του. Ο Μιχαήλ έγραφε για τον Σαβοναρόλα: «Ιδιαίτερα διέφερε ό Ιερώνυμος, πού για δύο ώρες και περισσότερο έστεκε στην έδρα προσφέροντας άφθονα τις

79. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, σσ. 13 – 14.

80. Βλ. *περισσότερα ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΚΣΤ'*, σ. 217.

81. *ΑΠΑΝΤΑ Γ'*, σσ. 212 – 214.

ροές τῆς διδασκαλίας του. Τὰ ἐπιχειρήματα μάλιστα τῶν λόγων του δὲν τὰ ἀντλοῦσε ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τῆς πλούσιας μνήμης του, ὅπου φυλαγόταν κάθε θεόσοφο νόημα τῶν ἱερῶν γραφῶν»⁸².

Λίγο πιο κάτω γράφει, για να μην παρεξηγηθεί ἀπὸ τους ἀναγνώστες του πως θεωρεῖ τὴν πίστη των Λατίνων καθαρὴ, ὅτι μολονότι οἱ Λατίνοι πλανήθηκαν καὶ ἐφηύραν μερικὰ ξένα καὶ παράλογα δόγματα καὶ παρ' ὅλο που δελεάστηκαν ἀπὸ τὴ γνώση των κλασσικῶν ἀρχαίων σπουδῶν, ὡστόσο δὲν ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν πίστη, τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἀγάπη του Χριστοῦ καὶ ἰδίως ὅσοι ἐγκατέλειψαν τὰ πάντα καὶ ἀφιερώθηκαν σε Αὐτόν, ζώντας τὸ μοναχικὸ βίον καὶ τηρώντας τὶς ἅγιες ἐντολές Του⁸³.

Ἀπασχολούμενος λοιπὸν με τὴ λατινικὴ μετάφραση των πατερικῶν ἔργων κοντὰ στον ἐλληνομανὴ Τζιανφραντζέσκο Πίκο ντελα Μιράντολα τὸ 1502 ἀναγκάζεται, λόγω τῆς ἥττας καὶ ἐξορίας του Ρίκο ἀπὸ τὸν ἀδερφὸ του, Λουδοβίκο, νὰ ζητήσῃ βοήθεια, διότι κινδύνευε καὶ ἡ δική του ζωὴ, ἀπὸ τὸν καρδινάλιο Oliviero Carafa, συγγενὴ του Ρίκο καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ μονὴ που ἡγούμενός τῆς χρημάτισε γιὰ ἓνα διάστημα ὁ Σαβοναρόλα. Ἡ εἴσοδος του Μιχαὴλ στὴ δομινικανὴ μονὴ του Ἁγίου Μάρκου θεωρήθηκε ἀπὸ τους μετέπειτα ἐρευνητὲς ὡς ἀποδοχὴ του δόγματος του καθολικισμοῦ.

Σύμφωνα με τὸν Denissoff E.⁸⁴, ὁ Μιχαὴλ ἀσπάστηκε τὸν καθολικισμό καὶ ἐγένεε λατίνος μοναχὸς στὴ συγκεκριμένη μονή,

82. ΑΠΑΝΤΑ Γ', σσ. 217 – 218.

83. ΑΠΑΝΤΑ Γ', σσ. 217 – 218

84. Αὐτὸ που ἀνακαλύφθηκε ἀργότερα εἶναι ὅτι ἡ μονὴ του Ἁγίου Μάρκου ἐμφανίζει τρία χρονικά/μοναχικούς καταλόγους που ἀφοροῦν τὸν Μιχαὴλ, τὸ πρῶτο καὶ ἀρχαιότερο, τὸ ὁποῖο ἐγράψε ὁ γραμματεὴς του Σαβοναρόλα, Ulbanini, ἀρα πρέπει νὰ ζούσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ μοναστήρι, στὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει τὸ ὄνομα του Μιχαὴλ στους καταλόγους των μοναχῶν. Τὸ δεῦτερο χρονικὸ, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ ὄνομα

επειδή υπάρχει η καταγραφή του ως μοναχός σε χρονικά του μοναστηριού αυτού. Ο συγγραφέας αναφέρει συγκεκριμένα ότι ο Μιχαήλ διατήρησε στη θρησκεία (εννοεί τη λατινική) το όνομά του⁸⁵ και ότι αυτή η απόσυρσή του στο μοναστήρι, πρώτα απ' όλα είχε τη σημασία της εκ βαθέων ομολογίας και ειλικρίνειάς του⁸⁶. Σε άλλο σημείο του έργου του, μας πληροφορεί πως χιλιάδες Έλληνες της Ιταλίας αποδέχονταν γενικώς τη Λατινική Εκκλησία και την Ένωση της Φλωρεντίας σε τέτοιο σημείο, ώστε στην Κέρκυρα, στην Καλαβρία και στη Βενετία ο διαχωρισμός των Ελλήνων από τους Λατίνους στο θρήσκευμα να καθίσταται αδύνατος⁸⁷. Σύμφωνα με τη γνώμη του, ο Μιχαήλ δεν είναι το μοναδικό παράδειγμα, όχι κατ' εξαίρεση, της ασκούμενης γοητείας πάνω στους Ανατολικούς (Ορθοδόξους) που έγιναν δυτικοί από την αρχική τους πίστη. Τονίζει μάλιστα ότι έτσι ακριβώς με τη σειρά του και ο Μιχαήλ δέχτηκε τη λατινική επιρροή, φτάνοντας σε σημείο να γίνει Δομινικανός μοναχός κατά την παραμονή του στην Ιταλία⁸⁸. Την ίδια άποψη έχει και ο Jack Haney ότι δηλαδή ο Μιχαήλ διετέλεσε πρώην δομινικανός μοναχός⁸⁹.

Ο δικός μας καθηγητής, Παπαμιχαήλ Γρηγόριος, ο οποίος συνέθεσε το δικό του έργο βασιζόμενος στους δύο προηγούμενους ξένους συγγραφείς, ιδίως τον Denissoff, συμφωνεί και εκείνος μαζί τους ότι: «Ίδού, λοιπόν, πῶς ἐξηγεῖται ἡ τε ἀπόφασις τοῦ Μιχαήλ νὰ

του Μιχαήλ ως μοναχός στους καταλόγους του κοινοβίου και τέλος ένα τρίτο χρονικό, χειρόγραφο του 1911, στο οποίο βρίσκουμε το όνομα του Μιχαήλ ως δόκιμου, *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, σ. 33.

85. DENISSOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 247.

86. DENISSOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 247.

87. DENISSOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 276.

88. DENISSOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 133.

89. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 33.

ἀσπασθεῖ τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ἡ πραγματοποιήσις αὐτῆς εἰς λατινικὸν μοναστήριον διὰ μεταστάσεως εἰς τὸν λατινισμόν»⁹⁰. Σὲ ἄρθρο τοῦ μάλιστα, ὁ καθηγητὴς διατείνεται πὼς ὁ Μιχαήλ: «{...}τέως παρασυρθεῖς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ νεοπαγανισμοῦ τῆς Ἀναγέννησης, ἀνέκτησε τὰς χριστιανικὰς τοῦ πεποιθήσεις {...} ἀποταξάμενος τῷ κοσμικῷ βίῳ, ἔσπευσεν {...} νὰ περιβληθῆ τὸ μοναχικὸν ῥάσον εἰς τὴν λατινικὴν μονὴν τῶν δομινικανῶν τοῦ ἁγίου Μάρκου»⁹¹.

Επιπροσθέτως, νὰ σημειώσουμε σὲ αὐτὸ το σημεῖο ὅτι υπάρχουν καὶ δύο συγγραφεῖς, οἱ οἱποῖοι δε ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στο χῶρο τῆς Θεολογίας, ἐν τούτοις ἀσχολήθηκαν με λογοτεχνικὰ καὶ ἐθνικο - θρησκευτικὰ θέματα καὶ γοητεύτηκαν ἀπὸ τὴν αἴγλη καὶ τὸ κύρος τοῦ Ἑλληνα μοναχοῦ. Για τὸ λόγο αὐτὸ ἔγραψαν διάφορα ἔργα, τὰ οἱποῖα ἀφοροῦν τὴ ζωὴ του⁹². Ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Αλεξανδρόπουλος Μ., ἀφού μελέτησε τὸν Παπαμιχαήλ Γρηγ. καὶ τὸν Denissoff ΕΙ., συμπέρανε πὼς ὁ ἅγιος Μάξιμος ἔγινε ὄντως Λατίνος μοναχός, ἐνῶ ὁ Σαρδελῆς στο ἔργο του *Ἡ προδομένη παράδοση, τὰ ψευδῶνυμα φῶτα* παραδέχεται ἐπίσης ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐκάρη Λατίνος μοναχός ἢ ὅτι πήρε μόνο ρασοευχὴ καὶ δὲν ἐτάχθη στο λατινικὸ δόγμα⁹³.

Για τὴν ἐνταξὴ τοῦ Μιχαήλ στο μοναστήρι τοῦ ἁγίου Μάρκου κατέληξε καὶ ὁ Κανελλόπουλος Παν. στο ἔργο του *Ἱστορία τοῦ*

90. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ὁ Γραικός, Ὁ πρῶτος φωτιστὴς τῶν Ρώσων*, σ. 409.

91. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Ἡ προσωπικότης τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ», σ. 15.

92. Ὁ Αλεξανδρόπουλος Μ. καὶ ὁ Σαρδελῆς Κ. ἔγραψαν, ὁ μὲν πρῶτος βιογραφικὴ μυθιστορία γιὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο, ἐνῶ ὁ δεῦτερος μυθιστορηματικὴ βιογραφία με τὸ ἴδιο θέμα. Βλ. σχετικὰ ΣΑΡΔΕΛΗ, *Μάξιμος ὁ Γραικός*. Καὶ ἐπίσης στο ΧΑΛΚΙΑ, *Μήτσος Αλεξανδρόπουλος*.

93. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σκηνές ἀπὸ τὸ βίῳ τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ*, σ. 392, ΣΑΡΔΕΛΗ, *Ἡ προδομένη παράδοση, τὰ ψευδῶνυμα φῶτα*, σσ. 74, 78.

Ευρωπαϊκού πνεύματος. Εκεί παραθέτει ότι σύμφωνα με το Χρονικό του λατινικού μοναστηριού ο Μιχαήλ δέχθηκε το σχήμα από τον αδερφό Ματθαίο Μάρτσι στις 14 Ιουνίου 1502, γεγονός, το οποίο όμως, κατά τον Κανελλόπουλο, απέκρυψε επιμελώς⁹⁴. Τέλος, ο Ιησουίτης καθηγητής Podskalsky⁹⁵ επισημαίνει για τον Μιχαήλ Τριβώλη ότι «είσηλθε τὸ 1502 στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὡς δόκιμος {...} ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια παραμονῆς, ὁ νεαρὸς Ἕλληνας ἐγκατέλειψε τὸ τάγμα τῶν δομινικανῶν καὶ τὴν Ἰταλία καὶ μόνασε στὸ Ἅγιον Ὅρος (Μονὴ Βατοπαιδίου) μὲ τὸ ὄνομα Μάξιμος». Μάλιστα ορισμένοι υποθέτουν ότι αυτός ήταν ο λόγος που αργότερα δεν απέκτησε το αξίωμα της ιεροσύνης⁹⁶.

Σύγχρονοι μελετητές όμως, οι οποίοι ερεύνησαν περισσότερο εμπειριστατωμένα το θέμα ένταξης του Έλληνα μοναχού στο δομινικανό κοινόβιο του San Marco, ανασκευάζουν οποιοδήποτε επιχείρημα, που συνηγορεί σε αυτό⁹⁷. Μάλιστα έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Μιχαήλ χρησιμοποίησε τη φιλοξενία του κοινοβίου ως καταφύγιο και ενδιαίτημα, διότι διακυβεύονταν η ζωή του και επειδή έπρεπε να ολοκληρώσει την εργασία του πάνω στη

94. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, σ. 88.

95. PODSKALSKY, *Η Ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821*, σ. 135.

96. Βλ. λεπτομέρειες παρακάτω στην ενότητα της παρούσης εργασίας *Ο άγιος Μάξιμος ως μοναχός στην Ιερά μονή Βατοπαιδίου.*, σ. 44.

97. Ο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗΣ μάλιστα έγραψε ολόκληρο έργο με τίτλο *Ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός και τὸ ράσο τοῦ Δομινικανοῦ μοναχοῦ*, στο οποίο αναιρεί όλα τα επιχειρήματα σχετικά με την είσοδο του αγίου Μαξίμου στο λατινικό μοναστήρι, βλ. και ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σσ. 108 – 109. Επίσης στο έργο της ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 18-19 αναφέρονται τα εξής: «Προσχώρησίς του ἄλλως τε στὸν λατινισμό δὲν συνεβιβάζετο οὔτε μὲ τὸν γνωστὸ ἀντιλατινισμό του, οὔτε μὲ τὸ φιλοπατερικό του πνεῦμα {...}». Ο καθηγητής ΤΑΧΙΑΟΣ στο έργο του *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, σ. 18, παραθέτει ότι : «Ποτὲ ὁ Μάξιμος δὲν ἀναφέρθηκε στὴν προσωπική του συγκατάθεση νὰ προσέλθει σὲ ἕνα λατινικὸ μοναστήρι καὶ ποτὲ δὲ δήλωσε μετάνοια γι' αὐτό.».

μετάφραση και το σχολιασμό των κειμένων των Πατέρων. Επιπλέον, διαπίστωσαν ότι πολλές φορές τα χρονικά/μοναχολόγια κατέγραφαν ψευδώς και υστεροβούλως τους Ορθόδοξους ως Λατίνους. Ήταν άλλωστε πάγια τακτική των Λατίνων μετά τη σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1439) να διαστρεβλώνουν και να νοθεύουν αρχεία και άλλα έγγραφα ακόμη και πατερικά συγγράμματα. Ο σκοπός τους ήταν να παρουσιάζουν ότι η ένωση των δυο Εκκλησιών επετεύχθη, χωρίς αντιρρήσεις και από τις δύο πλευρές, Ορθοδόξων και Λατίνων, και έτσι με αυτόν τον τρόπο να προκαλούν σύγχυση ως προς το ποια είναι η αλήθεια⁹⁸ και με αυτόν τον τρόπο να παρασύρουν τους Ορθόδοξους στη δική τους πίστη.

Έτσι και στην περίπτωση του Μιχαήλ Τριβώλη πιστεύουμε πως συνέβη κάτι παρόμοιο, ότι δηλαδή οι Λατίνοι παρουσίασαν αργότερα έγγραφο, το οποίο πιστοποιούσε, ότι είχε ενταχθεί στη μονή ως Ρωμαιοκαθολικός μοναχός. Αλλιώς πως εξηγείται το γεγονός, ότι δεν άλλαξε το κοσμικό του όνομα, εφόσον εκάρη Λατίνος μοναχός ή δεν δοκιμάσθηκε ένα χρονικό διάστημα μέχρι την υποτιθέμενη κουρά του. Άλλα ανεξήγητα γεγονότα είναι ότι, αν και ο ίδιος είχε γράψει πολλά έργα, εν τούτοις δεν αναφέρεται επί της χειροτονίας του αυτής, ούτε καν απολογείται και μεταμελείται γι' αυτήν την κίνησή του, αλλά ούτε και οι σύγχρονοί του, θεολόγοι και ιστορικοί, κάνουν οποιαδήποτε νύξη στο συγκεκριμένο θέμα, ούτε και οι μετέπειτα. Ακόμη και οι συκοφάντες του στη Ρωσία, πολύ αργότερα, δεν του επιρρίπτουν αυτή τη συκοφαντία, ότι δηλαδή έγινε δομινικανός μοναχός, ενώ εφήρην τόσες άλλες ψεύτικες κατηγορίες, για να του προσάψουν. Αντιθέτως, έγραψε

98. Βλ. ΖΗΣΗ., *Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία*, σσ. 31 – 33.

πολλούς λόγους, όπου καταφέρεται εναντίον της παπικής αίρεσης⁹⁹ και μάλιστα υπάρχει η προσωπική μαρτυρία του σε μια επιστολή, όπου δηλώνει ταπεινά, πως ποτέ δεν απομακρύνθηκε από την ορθόδοξη οδό¹⁰⁰.

Αναμφίβολα, στη δεκαετή παραμονή του στο Άγιον Όρος δε θα ήταν δυνατόν να αποσιωπήσει ένα τόσο σημαντικό θέμα, αν πραγματικά αυτό είχε συμβεί. Ουδέποτε μάλιστα τέθηκε θέμα αμφισβήτησης της ορθόδοξης ταυτότητάς του από τους Γέροντες του Αγίου Όρους. Αν υπήρχε οποιαδήποτε υποψία για την Ορθοδοξία του, δε θα επέλεγαν τον ίδιο για να στείλουν στη Ρωσία, αλλά κάποιο άτομο, πιο σταθερό και ακλόνητο στην πίστη του. Το μόνο που εξάγεται ως συμπέρασμα από τη ζωή, τα έργα του και τις αναφορές άλλων για εκείνον, είναι ότι με απλότητα και απόλυτη φυσικότητα έγινε μοναχός στο Άγιον Όρος. Ζούσε ήρεμα, κάνοντας το μοναχικό κανόνα του, τηρώντας υπακοή στον ηγούμενο της μονής και μελετώντας τα χειρόγραφα των πλούσιων βιβλιοθηκών της μονής Βατοπαιδίου¹⁰¹.

99. Βλ. λεπτομέρειες παρακάτω στην ενότητα της παρούσης εργασίας *Η συγγραφική του δραστηριότητα*, σ. 64.

100. «Εσὺ ὅμως, φιλόφρωνε Δέσποτα, ἱκετεύω τὴν ἀρρήτη ἀγαθότητά Σου {...}, ὅπως εὐδόκησες νὰ προφυλάσσεις μέχρι τώρα ἐμένα, τὸ ἀχάριστο δημιούργημα τῶν χειρῶν Σου, ἐντὸς τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς πίστεως, ἔτσι εὐδόκησε, πανάγαθε Δέσποτα, καὶ μέχρι τὸ τέλος νὰ μὲ προφυλάξεις ἀκλόνητο, ἔχοντας μέσα μου τὸ «μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριο». Ἐξέρεις, Δέσποτα, ὅτι τὸ ἀγάπησα ἀπὸ τὴν νεότητά μου καὶ τὸ ἀγαπῶ μὲ ὅλη τὴν ψυχὴ μου καὶ δὲν ἔσφαλλα στὴν ἐπιθυμία μου, ἀλλὰ μὲ τὴ μεγάλη φιλανθρωπία καὶ τὴν Χάρη Σου ἀξιώθηκα νὰ ἐνταχθῶ στὴν θεάρεστη σύναξη τῶν μοναχῶν. Αὐτὰ τὰ λόγια μου ἀπευθύνονται στὸν Δημιουργὸ καὶ τῶν πάντων Δεσπότη {...}». Βλ. στο *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, σ. 468, *Λόγος Λ΄, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν τέως Μητροπολίτη Δανιὴλ μὲ θέμα τὴν συνδιαλλαγὴ*.

101. βλ. διεξοδική ἀνάλυση πάνω στο θέμα στο *ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικὸς καὶ τὸ ράσο τοῦ Δομινικανοῦ μοναχοῦ*, σσ. 9 – 14.

Για τους παραπάνω λόγους, λοιπόν, διέμεινε από τα μέσα Ιουλίου του 1502 ως τις αρχές του 1504 στη μονή του San Marco για να μπορεί να εργάζεται επ' αμοιβή στα χειρόγραφα των Πατέρων, έως ότου αποσοβήσει ο κίνδυνος, που απειλούσε τη ζωή του, εξασφαλίζοντας έτσι την διαμονή και τη διατροφή του. Υπάρχει, επίσης, η βάσιμη υπόνοια, ότι πιθανότατα να ήταν αναγκασμένος να φοράει το δομινικανό ράσο, ώστε να κινείται ελεύθερα εντός του μοναστηριού, χωρίς να σκανδαλίζει τους υπόλοιπους μοναχούς¹⁰². Το 1504, μόλις ολοκλήρωσε την εργασία του στο μοναστήρι, το εγκατέλειψε με τη δικαιολογία της ασθένειας και χωρίς κανένα εμπόδιο αναχώρησε για την πατρίδα του¹⁰³.

γ) Ο άγιος Μάξιμος Γραικός ως μοναχός στην Ιερά μονή Βατοπαιδίου του Αγίου Όρους

Σύμφωνα με τον καθηγητή Βλ. Φειδά¹⁰⁴: «ή εγκατάλειψη του νέου πνεύματος και ή παραμονή του Μιχαήλ στην Ιταλία θα σήμαινε την εγκατάλειψη της παραδοσιακής ορθοδόξου πίστεως και τον απόλυτο συσχηματισμό προς τη νέα βιοθεωρία (του ούμανισμού)». Από τον τρόπο όμως που επέλεξε εκεί να ζήσει, αλλά και από τα πρόσωπα με τα οποία συσχετίστηκε, συμπεραίνουμε ότι στο βάθος της καρδιάς του υπήρχε ένα μέρος, που δε μπόρεσε να κλονιστεί ή να αλωθεί από τις εσωτερικές αντιφάσεις και τις παγανιστικές εκτροπές των ουμανιστών και πως

102. «[...] διὰ τὴν ἀποφυγὴν σχολίων καὶ κρίσεων [...]», στο ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία 7*, σ. 276.

103. Ο Denisoff E. αναφέρεται σε κρίση ηθική του αγίου Μαξίμου, η οποία τον οδήγησε εκτός του μοναστηριού του αγίου Μάρκου στο δρόμο της Άρτας και από εκεί στο Άγιον Όρος. Βλ. DENISOFF, *Maxime le Grec et l' Occident, contribution a l' histoire*, σ. 276. και στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 26.

104. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία 8*, σ. 314.

τίποτα δε μπόρεσε να συγκινήσει τη θρησκευτική του συνείδηση. Άλλωστε, όπως έχουμε προαναφέρει, σε αυτό συνετέλεσε το παράδειγμα του αυστηρού και ενάρετου Σαβοναρόλα, καθώς επίσης και η ενασχόλησή του με τα πατερικά συγγράμματα. Αυτοί οι δύο λόγοι καθώς και η φώτιση του νου του, που επακολούθησε¹⁰⁵, ήταν τα κίνητρα, που τον έκαναν να αντιληφθεί την κοσμική ματαιότητα και να στραφεί στον αγγελικό, μοναχικό βίο.

Έτσι, ολοκληρώνοντας τον κύκλο των σπουδαίων εμπειριών, που απεκόμισε από τη διαμονή του στην Ιταλία, ο Μιχαήλ Τριβώλης σε ηλικία 35 ετών αφήνει την Ιταλία και την καριέρα καθηγητή και επιστρέφει στην πατρίδα του, την Άρτα για σύντομο χρονικό διάστημα, όπου τακτοποιεί κάποιες υποθέσεις¹⁰⁶. Από εκεί κατευθύνεται στο σπουδαιότερο μοναστικό κέντρο της εποχής, το Άγιον Όρος, όπου εντάσσεται στη μονή Βατοπαιδίου. Η απόφασή του αυτή δείχνει πως είχε ξεπεραστεί η οποιαδήποτε νεανική επιπολαιότητα και ενθουσιασμός και πως ήταν καρπός ώριμης σκέψης¹⁰⁷.

Διερωτώμενος ο καθηγητής Ταχιάος για το ποιοι είναι οι λόγοι, οι οποίοι οδήγησαν το Μιχαήλ στο συγκεκριμένο μοναστήρι, διαπιστώνει πως η μονή Βατοπαιδίου είχε οπωσδήποτε αίγλη και

105. «Αυτή ή κατάσταση δημιουργεί μία σταδιακή και στή συνέχεια πλήρη απομάκρυνση για κάθε γήινη απασχόληση που πριν ήταν πολύ επιθυμητή. Επίσης δημιουργεί μία νέκρωση στην καρδιά, ένα έντονο αρνητικό βίωμα. Ο δεχόμενος τήν χάρη τής μνήμης του θανάτου δε μπορεί να συνειδητοποιήσει εκείνη τήν περίοδο τί ακριβώς του συμβαίνει ούτε μπορεί να καταλάβει ότι αυτό είναι ένα δώρο από τον Θεό, ή χάρη τής κλήσεως για τὸ μοναχισμό.» βλ. σχετικά στο ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 103.

106. Σύμφωνα με τον καθηγητή Παπαμιχαήλ οι γονείς του είχαν ήδη πεθάνει και πιθανότατα ασχολήθηκε εκεί με τη διαχείριση της κληρονομηθείσας περιουσίας. Βλ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 35.

107. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ. 20.

μεγαλοπρέπεια χάριν στις πλούσιες δωρεές των αυτοκρατόρων Μανουήλ και Ανδρόνικο των Παλαιολόγων, του Ιωάννη Καντακουζηνού και άλλων επιφανών προσωπικοτήτων¹⁰⁸. Αλλωστε μετά την Άλωση το Περιβόλι της Παναγίας έγινε το καταφύγιο για τη διάσωση πολλών χειρογράφων από όλη την επικράτεια της υπόδουλης Αυτοκρατορίας. Η κάθε μονή είχε δική της βιβλιοθήκη, η δε Μονή Βατοπαιδίου, όμως, κατείχε από τις μεγαλύτερες βιβλιοθήκες σε χειρόγραφα¹⁰⁹.

Το Βατοπαίδι από το 1449 είχε μετατραπεί σε κοινόβιο, ενώ την εποχή του αγίου Μαξίμου βρισκόταν σε ημικοινοβιακή κατάσταση¹¹⁰. Γύρω στα 1541 σχεδόν σε όλα τα αθωνικά μοναστήρια εφαρμοζόταν ο ιδιόρρυθμος βίος¹¹¹. Ο Μιχαήλ φαίνεται ότι βρήκε πραγματικά πνευματική ανάπαυση στην αγιορείτικη ζωή και στη μονή της μετανοίας του. Αυτό γίνεται φανερό, από το πλήθος των παρακλήσεων του προς τον Ρώσο Ηγεμόνα και προς άλλα επιφανή πρόσωπα της ρωσικής κοινωνίας και ιεράρχες, ώστε να

108. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, σ. 19.

109. Βλ. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, σ. 35. Όπως είδαμε και παραπάνω πολλοί λόγιοι, όπως ο Ιανός Λάσκαρης, ένας από τους σπουδαιότερους δασκάλους της εποχής γνώριζαν για την ύπαρξη αυτών των χειρογράφων που βρίσκονταν στις μονές του Αγίου Όρους και τις επισκέπτονταν συχνά προς αναζήτηση και αγορά αυτών. Ενδεχομένως ο Ιανός Λάσκαρης να πληροφόρησε το Μιχαήλ για το μεγαλείο της μονής Βατοπαιδίου και να τον επηρέασε στην απόφαση επιλογής της μονής που θα εγκαταβίωνε.

110. Ο άγιος Μάξιμος αναφέρεται σε τρεις μορφές μοναχισμού, που υπήρχαν στο Άγιον Όρος την εποχή του, την κοινόβια, την ιδιόρρυθμη και τη σκήτη. Βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΛΔ' με τίτλο *Επιστολή στον γέροντα Βασιανό περί του τρόπου ζωής στο Άγιον Όρος*, ό. π.

111. «Ο ίδιος ο Μάξιμος ο Γραικός το χαρακτηρίζει λαύρα και μάς αναφέρει ότι στον καιρό του ακολουθούσαν ένα ημικοινοβιακό τρόπο ζωής». Βλ. περισσότερα στο ΚΑΔΑ, *Το Άγιον Όρος, Τα μοναστήρια και οι θησαυροί τους*, σ. 44.

μεσολαβήσουν για να πάρει την άδεια να επιστρέψει στη μονή της μετανοίας του, στο πολυπόθητο Άγιον Όρος¹¹².

Δεν έχουν βρεθεί ωστόσο πολλά αρχεία σε αυτή τη φάση της ζωής του αγίου Μαξίμου στη μονή Βατοπαιδίου, που να μας πληροφορούν εκτενέστερα για την άσκησή του στη μονή και στην αθωνική πολιτεία γενικότερα. Όπως μας πληροφορούν οι ελάχιστες πηγές έζησε στη μονή ως απλός μοναχός, επιδιόμενος στη συστηματική μελέτη των χειρογράφων στην πλούσια βιβλιοθήκη, που διατηρούσε η μονή. Παράλληλα ασκούσε οποιοδήποτε διακόνημα ταπεινά και χωρίς να επιζητεί μεγάλα αξιώματα εξαιτίας της μόρφωσής του. Κάθε φορά που οι πατέρες της μονής του ανέθεταν επιπλέον διακονήματα, εκείνος τα εκτελούσε με περισσή υπακοή, δεσμευόμενος από τις υποσχέσεις, που είχε δώσει στη μοναχική κουρά του, την ταπείνωση, την υπακοή, την ακτημοσύνη και την παρθενία¹¹³.

Εκείνο το διάστημα, στη μονή ζούσε και ο άγιος Νήφων, καταγόμενος από την Πελοπόννησο, ο οποίος είχε διατελέσει στο παρελθόν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ήταν μάλιστα προσφιλής φίλος του Μανουήλ Τριβώλη¹¹⁴, του πατέρα του Μιχαήλ, καθ' ότι είχε ζήσει στην Άρτα για ένα διάστημα και είχε χειροτονηθεί διάκονος εκεί από τον τοπικό Μητροπολίτη. Στο Άγιον Όρος μάλιστα είχε πλησίον του και δύο μαθητές του, τον Μακάριο και τον Ιωάσαφ¹¹⁵, που αργότερα αμφότεροι θα μαρτυρήσουν. Λόγω της προϋπάρχουσας γνωριμίας τους, ο Μιχαήλ ερχόταν συχνά σε συναντήσεις με τον Νήφωνα, πιθανότατα εκείνος να ήταν και ο

112. Βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΕ', Λόγος ΚΗ', Λόγος ΚΘ', Λόγος ΛΒ'.

113. Βλ. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μαξίμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ.15-38 και ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος* σσ. 116-118.

114. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 29.

115. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 103 και ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 40.

γέροντάς του. Στις συζητήσεις που έκαναν, ο Μάξιμος ωφελήθηκε πολύ και αντιλήφθηκε τη μεγάλη απόσταση, αλλά και ένσταση του ορθόδοξου μοναχισμού προς τον παπισμό. Δίχως ο ίδιος να αποκηρύξει τις εμπειρίες, που απέκτησε στη Δύση, κατάφερε να συνδυάσει με διακριτικότητα την ουμανιστική παιδεία του με το ορθόδοξο μοναχικό ιδεώδες¹¹⁶. Εκείνο το διάστημα πρέπει να έλαβε, πιθανότατα από τα χέρια του ιδίου Νήφωνος, το μοναχικό σχήμα αποκτώντας το όνομα Μάξιμος, με το οποίο μετέπειτα θα καθιερωνόταν στη συνείδηση της Εκκλησίας¹¹⁷.

Εφόσον προϋπήρχε ο οικογενειακός σύνδεσμος μεταξύ των δύο αντρών, ήταν επόμενο ο Νήφων να γαλούχησε πνευματικά το Μάξιμο και να τον καθοδήγησε σε διάφορα πνευματικά ζητήματα, που τον απασχολούσαν¹¹⁸ τουλάχιστον μέχρι την απόσυρση του πρώτου αργότερα στη μονή Διονυσίου, όπου έζησε ασκητικά ως την κοίμησή του. Ο μαθητής του αγίου Νήφωνα, Μακάριος μαρτύρησε το 1507 στη Θεσσαλονίκη, αφού είχε λάβει την ευλογία του Γέροντά του. Το γεγονός αυτό πρέπει να επηρέασε έντονα τον μοναχό Μάξιμο. Ενέπνευσε και φλόγισε την ψυχή του στην αρχή της μοναχικής του βιωτής και περισώθηκε ως το τέλος του¹¹⁹.

Εκείνη την εποχή ο μοναχός Μάξιμος είχε την τύχη να γνωρίσει και άλλες σπουδαίες πνευματικές προσωπικότητες, από τις οποίες ωφελήθηκε ποικιλοτρόπως, όπως τον λόγιο Μητροπολίτη

116. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική ιστορία της Ρωσίας από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σσ. 242 – 243.

117. Βλ. περισσότερα για την ονοματοθεσία του Αγίου Μαξίμου στο *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, σ. 40. Είναι πιθανόν ότι του εδόθη το όνομα του βατοπαιδινού Μαξίμου Δ', προηγούμενου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (1491 – 1497) από τον Νήφωνα.

118. Ο ιερομόναχος Εφραίμ Βατοπαιδινός θεωρεί μετά βεβαιότητας πως ο Νήφων ωφέλησε παντοιοτρόπως το νεαρό δόκιμο Μιχαήλ μεταλαμπαδεύοντάς του την «κατά Θεόν σοφία και εμπειρία» βλ. του ιδίου, *Αθωνικός Λόγος*, ό. π., σ. 105.

119. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 105.

Κορίνθου Μακάριο Παπαγεωργόπουλο, που επισκεπτόταν συχνά τη μονή, ο οποίος άφησε το μητροπολιτικό θρόνο του και αποσύρθηκε στο Βατοπαίδι ως το τέλος του. Επίσης γνώρισε το μοναχό Ιάκωβο, που νουθετούσε τους μοναχούς της μονής, ενώ δεν ήταν ιερέας ο ίδιος και μαρτύρησε το 1519. Ενδεχομένως, ο άγιος Μάξιμος να επηρεάστηκε από αυτόν και να μην επεδίωξε να γίνει ιερέας, διότι ο Ιάκωβος θεωρούσε την ιεροσύνη ως εμπόδιο στη βίωση της αληθινής μοναχικής ζωής¹²⁰.

Κατόπιν, γνώρισε τον άγιο Θεόφιλο το μυροβλύτη, νοτάριο και έξαρχο της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, που μάλιστα ήταν και ο ίδιος αντιγραφείας χειρογράφων και βιβλιόφιλος, τον ιερομόναχο Γαβριήλ¹²¹, που είχε καταγωγή από την Αχρίδα¹²² και ήταν Πρώτος στο Άγιον Όρος, από το κελλί του Κωφού στις Καρυές. Ο τελευταίος μαζί με τον άγιο Μάξιμο έγραψαν σπουδαία έργα για τον άγιο Νήφωνα. Ο Γαβριήλ έγραψε την πρώτη βιογραφία του¹²³, ενώ ο άγιος Μάξιμος έγραψε τρία θαυμάσια από φιλολογικής άποψης επιτύμβια επιγράμματα, εκ των οποίων τα δύο αφορούσαν τη λειψανοθήκη του¹²⁴. Συνολικά, ο άγιος Μάξιμος συνέγραψε έξι επιγράμματα, ένα

120. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 108.

121. Ο Γαβριήλ ήταν ο πρώτος που κατέγραψε τη διήγηση με το θαύμα που έγινε από τον αρχάγγελο Γαβριήλ και που συνδέεται με τον ύμνο των Αρχαγγέλων 'Άξιον εστί' και την εφέστια εικόνα του Αγίου Όρους. Βλ. περισσότερα στο ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 111.

122. Μαρτυρία περί αυτού μας δίνει και ο Τσιλιγιάννης Κ. στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Άγιου Μαξίμου του Γραικού, Ιερά ακολουθία για τον Άγιο Έρασμο*, σ. 19.

123. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 110.

124. Ορισμένοι μελετητές του αγίου Μαξίμου θεωρούν ότι ορισμένα επιγράμματά του εμπειρείχαν παγανιστικά στοιχεία ως αποτέλεσμα της ουμανιστικής μόρφωσής του, ιδίως όσα γράφτηκαν στην αρχή της μοναχικής ζωής στη μονή Βατοπαιδίου. Αυτό όμως εξηγείται εξαιτίας της συνήθειας των λόγιων της εποχής λόγω της αρχαιοελληνικής παιδείας τους να συγγράφουν σε ανάλογο ύφος. Παρομοίως και ο άγιος Μάξιμος ως προς τη μορφή επηρεάστηκε από τον αρχαιοελληνικό τρόπο δανειζόμενος την

για τον πατριάρχη Ιωακείμ Α' ¹²⁵, ένα για το μεγαλομάρτυρα Δημήτριο το Μυροβλύτη ¹²⁶, ένα για το σπουδαίο ρήτορα Μανουήλ ¹²⁷ και τρία, όπως προαναφέραμε, για τον άγιο Νήφωνα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ¹²⁸. Επίσης, μας είναι γνωστός και ένας παρακλητικός κανόνας στον Τίμιο Πρόδρομο, που συνέθεσε για λειτουργική χρήση ¹²⁹, επειδή υπήρχε έλλειψη.

Στις Καρυές υπήρχε η συνήθεια να προσκαλούνται λόγιοι και μορφωμένοι μοναχοί, για να βοηθούν σε διάφορες υποθέσεις ¹³⁰. Είναι λοιπόν ενδεχόμενο ο Γαβριήλ ως Πρώτος να κάλεσε το Μάξιμο από τη μονή Βατοπαιδίου να αναλάβει χρέη νοταρίου και γραφέα του Πρωτάτου πλησίον του ¹³¹. Εκεί επίσης του ανατέθηκε ως εργασία να μελετήσει κάποια χειρόγραφα και να συγγράψει ακολουθία για τον άγιο Έρασμο, πράγμα το οποίο και έπραξε ¹³². Αργότερα, ο Γαβριήλ καθώς και οι ηγούμενοι της μονής Βατοπαιδίου, Νεόφυτος

αρχαιοελληνική ποιητική ορολογία, αυτό όμως δεν αποδεικνύει ότι ο ίδιος κατείχετο από ειδωλολατρικές απόψεις. Βλ. σχετικά στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Αγίου Μαξίμου του Γραικού, Ιερά ακολουθία για τον Άγιο Έρασμο*, σ. 20, και ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 24 – 25.

125. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 24.

126. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 115.

127. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 28.

128. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σσ. 33 - 42, μάλιστα ο Τσιλιγιάννης τα θεωρεί ως επιτύμβια και ότι αποτελούν τριλογία αφιερωμένα στην εκδημία του Πατριάρχη Νήφωνα Β'.

129. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 115.

130. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 17.

131. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 111.

132. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 21. Επίσης στη μονή Κωσταμονίτου υπάρχει μεταγραφή δυσανάγνωστης Πράξης του 1513 του πρώτου Θεοφύλακτου, την οποία αντέγραψε ο άγιος Μάξιμος, βλ. περισσότερα ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σ. 111.

και Συμεών έστειλαν το Μάξιμο σε εράνους, ζητείεις¹³³, στη Μακεδονία, στα νησιά του Αιγαίου και σε άλλες περιοχές της υπόδουλης Ελλάδας¹³⁴.

Ο άγιος Μάξιμος, γνωρίζοντας και έχοντας ως ευλογία το ζωντανό παράδειγμα φωτισμένων και χαριτωμένων γερόντων και μοναχών στο Περιβόλι της Υπεραγίας Θεοτόκου, διδάχτηκε το αληθινό μοναχικό βίωμα, κατόρθωσε χάριτι Θεού να φωτιστεί και να καθαρισθεί σύντομα από τα πάθη και ο ίδιος. Εκτός λοιπόν από τη σπουδαία μόρφωσή του, αυτός ήταν και ένας ακόμη λόγος, για τον οποίον οι διαπρεπείς και χαρισματούχοι γέροντες της Μονής τον έστειλαν σε αυτές τις αποστολές εκτός του Αγίου Όρους. Σε εκείνα τα μέρη τόνωνε την πίστη των Ορθόδοξων πληθυσμών¹³⁵, που

133. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ- ΤΣΟΥΓΓΑΡΑΚΗ, «Το φαινόμενο της ζητείας κατά την μεταβυζαντινή περίοδο», σ. 247: «Οί ζητείεις αποτελούσαν ένα εξαιρετικά διαδεδομένο φαινόμενο μετά την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας εντός του οθωμανοκρατούμενου χώρου αλλά και πολύ πέρα από αυτόν. Ζητείεις εκτελούνταν από τα Πατριαρχεία, τα μοναστήρια και τις εκκλησίες για την κάλυψη τακτικών και έκτακτων αναγκών τους αλλά και από άπλους ανθρώπους που αντιμετώπιζαν ποικίλα δεινά και προβλήματα...». Βλ. επίσης και στο ΧΡΗΣΤΟΥ, *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία, Ιστορία-Τέχνη-Ζωή*, σσ. 188 – 189. Ο Σελήμ ο Α' (1512-1520), αλλά και μετέπειτα ο Σελήμ Β' (1566 - 1574), ενώ έπρεπε να σεβαστούν τις περιουσίες των Αγιορειτών, εφόσον εκείνοι είχαν δηλώσει υποταγή, κατάσχεσαν τα κτήματα και καταπάτησαν τις μοναστηριακές περιουσίες ζητώντας χρήματα για την εξαγορά τους. Οι Αγιορείτες έφτασαν σε σημείο να σπεύδουν προς αναζήτηση αυτών των χρηματικών ποσών από τις ηγεμονίες ή από λαϊκές δωρεές, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που κατέφυγαν σε Τούρκους ή Εβραίους τοκογλύφους.

134. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου του Γραικού», σ. 27: «Τò έργον δè τοῦτο διεξήγαγεν οὐ μόνον ἀνά τὰς βαλκανικὰς χώρας καὶ τὰς ἑλληνικὰς νήσους, ὅπου ἐξαπελύετο ὑπὸ τῆς μονῆς του, ἀλλὰ καὶ πολὺ πέραν τῆς καθαρῶς ἑλληνικῆς περιοχῆς, εἰς τὰς κατὰ Ἀνατολὰς πατριαρχικὰς Ἐκκλησίας», ενώ παρακάτω επεξηγεί ότι υπάρχουν ενδείξεις ότι μετέβηκε και στην Αίγυπτο, μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί το πως έγραψε περί των Αιγυπτιακών πυραμίδων με τόσο λεπτομέρεια.

135. «Κήρυττα πάντοτε φανερά καὶ χωρὶς δισταγμὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη μας καὶ στοὺς ἄρχοντες, φωτισμένους ἢ μὴ ἀπὸ τὴν Χάρι τῶ Ἁγίου Πνεύματος. Με λίγα λόγια, παντοῦ, ὅπου μὲ ἔστειλε μὲ τὴ βούληση τῶν Πατέρων ἢ Ἱερὰ Μονὴ Βατοπαιδίου καὶ

πλήττονταν από τον τουρκικό ζυγό, την αμάθεια και την παπική προπαγάνδα¹³⁶, ενώ παράλληλα συγκέντρωνε την οικονομική βοήθεια των πιστών για την ενίσχυση των μονών που βρίσκονταν σε δυσχερή οικονομική κατάσταση λόγω της υπερβολικής φορολογίας, που είχαν επιβάλει οι Οθωμανοί¹³⁷.

Ο μοναχός Μάξιμος για τον παραπάνω λόγο έλαβε μαθήματα της σλαβονικής γλώσσας, που ομιλείτο στη βαλκανική χερσόνησο, από το λόγιο Βατοπαιδινό μοναχό Σάββα¹³⁸ και πιθανότατα από τον Πρώτο Γαβριήλ, που επίσης γνώριζε τη σλαβονική γλώσσα. Πολλές φορές συνήθιζαν οι Πρώτοι έχοντας ως συνοδεία και άλλους μοναχούς να μεταβαίνουν στις Παραδουνάβιες χώρες, για να στηρίζουν τους ομόδοξους πληθυσμούς και να λαμβάνουν

φωτισμένος με την Χάρη του Αγίου Πνεύματος, κήρυττα την καθαρή ορθόδοξη πίστη, και αυτοί με τις δέουσες τιμές με άφηναν να επιστρέψω στο Άγιον Όρος.», *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος ΚΘ΄, σ. 460. Επίσης βλ. ΤΣΙΛΙΠΙΑΝΝΗ, «Το μεταφραστικό διορθωτικόν και ερμηνευτικόν έργον του Αγίου Μαξίμου του Γραικού», σ. 12: «Ητο ο προσομπός του Κοσμά του Αιτωλού και του Ρήγα Φεραίου».

136. ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ, *Αθωνικός Λόγος*, σσ. 112 - 113. Ήταν μάλιστα παρών στο μαρτύριο ενός νεομάρτυρα, που απαχρονίστηκε από τους Οθωμανούς, βλ. περισσότερα: *ΑΠΑΝΤΑ Γ΄*, Λόγος ΛΓ΄, *Η διήγηση περι έ ενός μάρτυρα στην έλληνική γή, τó μαρτύριο τού όποιου ό όσιος Μάξιμος είδε με τά ίδια του τά μάτια*, σσ. 257 - 259. Επίσης βλ. και στο ΤΣΙΛΙΠΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Διήγηση για κάποιον νεομάρτυρα*.

137. «Τò "Άγιον "Όρος λόγω τών προνομίων πού τού έδόθησαν από τούς αυτοκράτορες έμεινε άπάτητο από τούς Τούρκους - άκόμη και «τá χαράτζια» τούς τά πλήρωνα στέλνοντας «άνθρώπους πρακτικούς» στην Πόλη, για νά άποφύγουν οί πατέρες τήν ένόχληση από τούς Άγαρηνούς.». βλ. στο ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, *Ευθύμιος Μακεδών Τραπεζούντιος Λαυριώτης*, σ. 44. Επίσης βλ. και στο ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ *Αθωνικός Λόγος*, σ. 113 και στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 29. Ο Παπαμιχαήλ. θεωρεί πως υπάρχουν μαρτυρίες ότi μετέβηκε και σε άλλες περιοχές πλην της Βαλκανικής και των νήσων του Αιγαίου, βλ. λεπτομέρειες στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου Γραικού», σ. 27.

138. Πρόκειται για τον μοναχό, τον οποίο ζήτησε ο τσάρος να σταλεί στη Ρωσία για να διορθώσει τα βιβλία τους, αλλά λόγω γήρατος επιλέχτηκε ο Μάξιμος.

οικονομική βοήθεια για το Άγιον Όρος¹³⁹. Άλλωστε «{...} Το Άγιον Όρος είχε πάντοτε επικοινωνία με τους λαούς του Βορρά, με τους Σέρβους, με τους Βούλγαρους, με τους Ρουμάνους και με τους Ρώσους. Οι Αγιορείτες μοναχοί συνέβαλαν στη μεταλαμπάδευση του ελληνικού πολιτισμού στις βόρειες χώρες»¹⁴⁰.

Συνεπώς, ο άγιος Μάξιμος γνωρίζοντας ένα ιδίωμα της σλαβονικής θα μπορούσε αργότερα, όταν θα προσκαλούνταν στη Ρωσία, να μάθει ευκολότερα τη ρωσική γλώσσα, αλλά και την παλαιά εκκλησιαστική σλαβονική¹⁴¹. Ασφαλώς, η ανάθεση στο πρόσωπό του τέτοιων αποστολών φανερώνει την καθολική εκτίμηση και αποδοχή των πατέρων¹⁴² για το χαρακτήρα και τις ιδέες του, γι' αυτό και απέκτησε μεγάλη φήμη ο ίδιος για την παιδεία του, αλλά και για το ακέραιο χαρακτήρα του, ώστε σύντομα δε θα αργούσε να λάμψει η προσωπικότητα του και εκτός των ορίων της υπόδουλης βυζαντινής αυτοκρατορίας.

139. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Άγιου Μαξίμου του Γραικού, Ιερά ακολουθία για τον Άγιο Έρασμο*, σ. 18.

140. ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, *Ευθύμιος Μακεδών Τραπεζούντιος Λαυριώτης*, σ. 27.

141. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 47. Η άποψη του Haney για το θέμα αυτό είναι ότι στη Μονή Βατοπαιδίου την εποχή του Αγίου Μαξίμου ζούσαν και πολλοί Σλαβόφωνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, ενδεχομένως και Ρώσοι, οπότε δε θα ήταν περίεργο ο Άγιος Μάξιμος να είχε μάθει ένα μέρος της σλαβονικής γλώσσας. Βλ. περισσότερα στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 27.

142. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 243.

2. ΤΟ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

α) Η μετάφραση του Ψαλτήρα

«Η άγιορειτική περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Μαξίμου ὡς ἀδελφοῦ τῆς μονῆς Βατοπαιδίου δὲν διήρκεσε περισσότερο τῆς δεκαετίας.»¹⁴³. Σύμφωνα με τον Haney¹⁴⁴ το Μάρτιο του 1516 ἐφτάσε αντιπροσωπεία του μεγάλου δούκα της Μόσχας Βασιλείου Ιβάνοβιτς Γ' με το βογιάρο Korylon και τον ἔμπορο Ivan Varangyn στο Ἅγιον Ὄρος¹⁴⁵. Η αντιπροσωπεία διαβίβασε ἐπιστολή, με την οποία ζητούσε την ἀποστολή του γέροντος Σάββα, ο οποίος ἦταν γνωστός ὡς μεταφραστής κειμένων, για να μεταβεί στη Ρωσία και να ἐργαστεί ἐπὶ πληρωμῇ για ἓνα διάστημα, ἐνῶ μόλις ολοκλήρωνε το ἔργο του θα του ἐπιτρεπόταν η ἐπιστροφή του στο Ἅγιον Ὄρος. Μαζί με την ἐπιστολή υπήρχε και το χρηματικό ποσό των 4.000 ρουβλίων, το οποίο ἔστειλε ο μέγας δούκας για τη μνημόνευση των ονομάτων των γονέων του και ἐπιπλέον για δεήσεις υπὲρ της τεκνοποίησης της συζύγου του, Σολομωνίας¹⁴⁶. Ὡστόσο ἐξαιτίας του ὅτι ο μοναχός

143. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΑ', *Επιστολή προς τον Ιωάννη, υιό του Βασιλείου Πασών των Ρωσιών*, σ. 474 «{...} ὅπου ἐπὶ δέκα χρόνια ἐργάσθηκα με τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα μου ἐλπίζοντας νὰ ἀφήσω ἐκεῖ τὰ ὀστά μου {...}», βλ. ἐπίσης και στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου του Γραικού», σ. 28.

144. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 32.

145. Για την ἐκτίμηση που ἔτρεφαν οι Ρῶσοι για τον ἀγιορειτικό μοναχισμό βλ. στο ΤΑΧΙΑΟΥ Αι *μετὰ του Ἁγίου Ὄρους σχέσεις της Ρωσίας μέχρι του 14^{ου} αἰῶνος*, σσ. 493 - 508. Επίσης για την πολιτιστική και θρησκευτική ἐπιρροή του Βυζαντίου στους Σλάβικούς λαούς και στους Ρῶσους, βλ. περισσότερα στο OBOLENSKY, *The expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia* σ. 119 κ. ε.

146. Ο θεολόγος Παπαμιχαήλ Γρηγ. ἀναφέρει πως στην ἐπιστολή αὐτή δεν ἀναγραφόταν ἐπακριβῶς ποιο θα ἦταν το ἀντικείμενο της ἐργασίας του γέροντα Σάββα στη Ρωσία. Βλ. στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου του Γραικού», σ. 37. Ὅμως στο λόγο ΚΕ', ο ἅγιος Μάξιμος ἀναφέρει πως ἦταν ἐπείγουσα ἀνάγκη να ἀναθεωρηθεῖ η σλαβονική μετάφραση του Ερμηνευμένου Ψαλτήρα, σπουδαίου βιβλίου

Σάββας ήταν άρρωστος και υπέργηρος, ήταν αδύνατον να πραγματοποιήσει το ενδεχόμενο μακρύ ταξίδι στη Ρωσία, οπότε με την ομόφωνη γνώμη των πατέρων επιλέχθηκε στη θέση του ο μοναχός Μάξιμος¹⁴⁷. Ο Μάξιμος διέθετε όλα εκείνα τα προσόντα για να αναλάβει ένα τόσο μεγαλεπήβολο εγχείρημα χάριν της τεράστιας παιδείας του και της δυνατότητας αυτού να ασχοληθεί και με άλλες εργασίες πέραν της μεταφράσεως¹⁴⁸.

Ασκώντας ο Μάξιμος το μοναχικό γνώρισμα της υπακοής αποδέχτηκε ταπεινά την εντολή των Γερόντων του και το καλοκαίρι του 1516 αναχωρεί από τη μονή της μετανοίας του και αφήνει για πάντα το περιώνυμο και πολυαγαπημένο του Άγιον Όρος. Ως συνοδεία είχε μαζί του τον ιερομόναχο Νεόφυτο και το Βούλγαρο μοναχό Λαυρέντιο, τους απεσταλμένους του μεγάλου ηγεμόνα καθώς και αντιπροσωπίες από άλλες αγιορείτικες μονές, που είχαν ως σκοπό να συλλέξουν εράνους, όπως τον προηγούμενο της μονής Παντελεήμονος Σάββα, ο οποίος ήταν Σλάβος και τους μοναχούς Παχώμιο και Ματθαίο¹⁴⁹.

για το ρωσικό λαό, το οποίο είχε αλλοιωθεί είτε από κακή αντιγραφή και μετάφραση, είτε από αιρετική υστεροβουλία βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 403 - 422 και σ. 51 καθώς επίσης και στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 32.

147. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, σσ. 20 - 21 και ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΑ, *Επιστολή Πρὸς τὸν Ἰωάννη, υἱὸ τοῦ Βασιλείου, τσάρο Πασῶν τῶν Ρωσιῶν*, σ. 474: «{...} ἀπὸ ὅπου (ἐννοεῖ τὴ μονὴ Βατοπαιδίου) μὲ πήρε κατόπιν γραπτῆς ἐντολῆς καὶ βασιλικῆς διαταγῆς ὁ ἀείμνηστος πατέρας σου καὶ ἄρχοντάς μου, ὁ μέγας ἡγεμόνας Πασῶν τῶν Ῥωσιῶν Βασίλειος, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου {...}».

148. «Maxim was chosen {...} not only because he could translate but because he was knowledgeable about patristic literature and the so-called Hellenic books {...} because he was a scholar equipped to perform more than the tasks of the translator», βλ. στο HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 33.

149. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 45 και στο ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 53.

Ο ηγούμενος της μονής Βατοπαιδίου, Ανθιμος, έδωσε μια επιστολή στον Μάξιμο, η οποία απευθυνόταν προς το Μητροπολίτη Μόσχας, Βαρλαάμ. Σε αυτήν έδινε εξηγήσεις για το μοναχό Σάββα που, λόγω πεπερασμένης ηλικίας και ασθενικής κράσης, αδυνατούσε να εκτελέσει την εντολή του μεγάλου δούκα. Για το λόγο αυτό ο Πρώτος με τη συγκατάθεση και των υπολοίπων πατέρων αποφάσισε να τον αντικαταστήσει με το μοναχό λόγιο Μάξιμο. Αυτός, έκριναν πως, ήταν έμπειρος στις θείες Γραφές και στα εκκλησιαστικά βιβλία και είχε την ικανότητα να ερμηνεύει διάφορα φιλοσοφικά βιβλία, τα οποία είχε μελετήσει από τη νιότη του, μεγαλώνοντας με αυτά, όχι όπως άλλοι, που τα έμαθαν με πολύ διάβασμα¹⁵⁰. Ακόμη, ενημέρωνε πως ο Μάξιμος πέραν της ελληνικής και λατινικής γλώσσας δε γνώριζε τη ρωσική, όμως οι πατέρες ήταν σίγουροι, πως σε σύντομο χρονικό διάστημα θα μάθαινε τη γλώσσα τους. Τέλος, η επιστολή κατονόμαζε ποιοι άλλοι μοναχοί θα ήταν οι συνοδοιπόροι του στο ταξίδι.

Πρώτα, λοιπόν πέρασαν από την Κωνσταντινούπολη για να πάρουν την ευλογία από τον Οικουμενικό Πατριάρχη, Θεόληπτο τον Α΄. Εκείνος τον εφοδίασε με πατριαρχική επιστολή προς τον Μόσχας Βαρλαάμ και απέστειλε και δύο συνοδούς μαζί του, τον μητροπολίτη Ζίχνης Γρηγόριο και το διάκονο Διονύσιο. Με αυτή την επιστολή ζητούσε την οικονομική αρωγή του ρωσικού κράτους «διά τα ανάγκας της Εκκλησίας»¹⁵¹. Όμως, η αποστολή για τη Ρωσία άργησε πολύ να αναχωρήσει, σε αυτό ίσως διαδραμάτισε ρόλο ο σουλτάνος Σελίμ Α΄, που έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον προς τη σχέση του

150. HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek*, σ. 33, επίσης και στο *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, σ. 52.

151. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 48.

Πατριάρχη με τη Ρωσία¹⁵². Κατόπιν, κατευθύνθηκαν προς την Κριμαία, όπου οι ρώσοι απεσταλμένοι έπρεπε να διευθετήσουν κάποια θέματα.

Το ταξίδι τους διήρκεσε συνολικά περίπου 2 χρόνια και ήταν πολύ κουραστικό λόγω του χειμώνα, που εν τω μεταξύ μεσολάβησε. Στο διάστημα αυτό, είναι επόμενο ότι ο Μάξιμος μελετούσε τη ρωσική γλώσσα, ιδίως με τη βοήθεια των σλαβόφωνων συνοδών του και εμπλούτιζε συνέχεια τις γνώσεις του πάνω σε αυτή. Μαζί του ο μοναχός Μάξιμος μετέφερε πολλά βιβλία από το Άγιον Όρος, τα οποία θα θεώρούσε ως αναγκαία και χρήσιμα για το σκοπό της αποστολής του στη Ρωσία και τα οποία πιθανόν να μην έβρισκε εκεί. Μέσα από τα έργα, τα οποία συνέγραψε μετά, υπάρχουν πολλές αναφορές σε συγγράμματα Λατίνων και Ελλήνων της κλασικής παιδείας, αλλά και της χριστιανικής γραμματείας, από τα οποία σαφώς άντλησε πολλές πληροφορίες. Υπάρχουν λοιπόν αναφορές στα έργα του από διάφορους συγγραφείς, όπως τον Μέγα Γρηγόριο Θεολόγο, άγιους Ιωάννη Χρυσόστομο, Ιωάννη Δαμασκηνό, Ιουστίνο, Μέγα Φώτιο Κων/πόλεως και από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς Τερτυλλιανό, Ιερώνυμο, Βαλσαμώνα, το Λεξικό του Σουίδα κ. ά.¹⁵³.

Το Μάρτιο του 1518 έφτασαν στη Ρωσία και έγιναν αποδεκτοί, μετά πολλών τιμών και μεγάλης χαράς, από τον μητροπολίτη Μόσχας Βαρλαάμ και τον μέγα ηγεμόνα Βασίλειος Ιβάνοβιτς. Σύμφωνα με τον καθηγητή Παπαμιχαήλ¹⁵⁴, ο ηγεμόνας φάνηκε πλήρως ικανοποιημένος από την έκβαση των πραγμάτων και έδειξε εξ αρχής την εύνοια του προς τον μοναχό Μάξιμο. Όρισε τη μονή

152. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 53.

153. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 53.

154. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων, σ. 49.

του Ευαγγελισμού Θαυμάτων (Τσουντώφ) ως τόπο διαμονής του και διέταξε να τρέφεται και να λαμβάνει τα αναγκαία από τη βασιλική τράπεζα. Επιπλέον, δεν έχασε χρόνο και έδωσε εντολή να ανοιχτεί η τεράστια βασιλική βιβλιοθήκη του, που για έναν αιώνα έμενε κλειστή, ως πολύτιμος θησαυρός, και τον ξενάγησε μέσα σε αυτή. Εκεί ο άγιος Μάξιμος εντυπωσιάστηκε από το πλούσιο περιεχόμενο της βιβλιοθήκης, διότι βρίσκονταν συγκεντρωμένα πάρα πολλά βιβλία εβραϊκά, ελληνικά και λατινικά και αναφώνησε προς τον ηγεμόνα Βασίλειο, ότι ποτέ του δεν αντίκρισε τόσο μεγάλο πλήθος χειρογράφων¹⁵⁵.

155. Πολλά από τα χειρόγραφα αυτά είχαν μεταφερθεί με την πριγκίπισσα Σοφία όταν είχε βρεθεί στη Ρωσία για να παντρευτεί τον Ιβάν τον Γ', πατέρα του Βασιλείου, καθώς επίσης άλλα από αυτά τα είχαν στείλει ως δώρο πατριάρχες από την Κωνσταντινούπολη. Βλ. σχετικά στο ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ. 52. Υπάρχει και η μαρτυρία του Παπαρρηγόπουλου: «Μετὰ τῆς Σοφίας (Παλαιολογίνας, κόρης τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου) {...} πλῆθος Ἑλλήνων μετοίκων {...} προσέδραμεν εἰς τὴν Μόσχαν {...} οἵτινες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα στὸν ἐκπολιτισμὸ τῆς Ῥωσίας {...}. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι ἤνεγκον εἰς τὴν Ῥωσίαν βιβλία ἑλληνικὰ ὡς πολύτιμον κληρονομίαν καὶ τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας», βλ λεπτομέρειες στο ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 57. Στο σημείο αυτό να πούμε ότι υπάρχει η ακόλουθη άποψη σχετικά με τα ελληνικά χειρόγραφα. Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες πριν την Άλωση απαγόρευαν την εξαγωγή ελληνικών βιβλίων στα κράτη της Δύσης, αν και η Δύση επιθυμούσε σφόδρα τα κείμενα αυτά. Από την Άλωση όμως και έπειτα λόγω της δυσχερούς κατάστασης, επειδή πολλά χειρόγραφα χάνονταν ή καίγονταν από τους αμαθείς Οθωμανούς, αναγκάζονταν κάποιοι ευσεβείς Χριστιανοί να στέλνουν με όποιο μέσο μπορούσαν στη Δύση ή μετέφεραν οι ίδιοι μαζί τους τα σπάνια αυτά βιβλία για να τα διαφυλάξουν από την καταστροφή. Τα πρωτότυπα ελληνικά χειρόγραφα γίνονταν δεκτά με μεγάλη χαρά από τους Δυτικούς, γιατί από πολλά χρόνια ήθελαν να τα κατέχουν, όμως αφού τα μετέφρασαν, τα αντέγραψαν και τα τύπωσαν στη λατινική γλώσσα, εν τέλει τα έκαψαν και έτσι χάθηκε η ελληνική σοφία, τόσο από τα χέρια των βαρβάρων Οθωμανών, όσο και από την πονηρία που επέδειξαν οι Λατίνοι. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 52 – 53. Επίσης βλ. και την άποψη της ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Έλληνας μοναχός προέβηκε άμεσα στην ανάληψη του καθήκοντός του. Αρχικά, καταπιάστηκε με την ταξινόμηση των βιβλίων στη βιβλιοθήκη. Εκεί ανακάλυψε πολλά ελληνικά έργα, που δεν είχαν μεταφραστεί στη σλαβονική γλώσσα και από κοινού συμφωνήθηκε ότι προηγούνταν να μεταφραστεί ο Ψαλτήρας, που θεωρούνταν σημαντικό βιβλίο για τους Ρώσους πιστούς. Επειδή όμως δεν επαρκούσαν οι γνώσεις του στη ρωσική γλώσσα, ως βοηθοί του ορίστηκαν οι ρώσοι Δημήτριος Γερασίμωφ, Βλάσιος, οι γραφείς Μιχαήλ Μεντοβάρτσεφ και ο μοναχός Σουλβανός¹⁵⁶, οι οποίοι γνώριζαν τη λατινική. Με αυτόν τον τρόπο ο άγιος Μάξιμος μετέφραζε από την ελληνική στη λατινική και οι βοηθοί του από τη λατινική στη ρωσο-σλαβονική γλώσσα.

Ο άγιος Μάξιμος πληροφορεί το αναγνωστικό κοινό του σχετικά με την εργασία, που ανέλαβε ο ίδιος, στο υπόμνημά του προς το Βασίλειο, μεγάλο ηγεμόνα πασών των Ρωσιών. Το υπόμνημα αυτό, όπως γράφει, είχε τη θέση εισαγωγής στο ολοκληρωμένο ιερό βιβλίο με το οποίο ασχολήθηκαν επιπόνως. Σε αυτό λοιπόν κάνει λόγο για τον ερμηνευμένο Ψαλτήρα πως είναι ένα βιβλίο, το οποίο συντάχθηκε από παλαιούς, σοφούς άνδρες με άλλη μορφή αρχικά, ενώ αργότερα τακτοποιήθηκε από κάποιο ευσεβή άνδρα. Περιέχει την ερμηνεία των Ψαλμών «με τον αντίστοιχο σχολιασμό τους από τους Έλληνες Πατέρες»¹⁵⁷. Στις σελίδες του αναπτύσσονται ποικίλα θέματα. Είναι μεστό από θεόπνευστα λόγια, γραμμένο, για να θέλγει τον αναγνώστη με την

σχετικά με τη μοίρα των ελληνικών βιβλίων στο «Τα “Ελληνικά βιβλία” και οι Ρώσοι “Παλαιόπιστοι” στα μέσα του 17^{ου} αιώνα».

156. ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΚΕ΄, *Περί τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἑρμηνευμένου Ψαλτήρα*, σ. 421.

157. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 248.

κυριολεκτική, την αλληγορική ερμηνεία του και το ηθικό δίδαγμα, ώστε να διαμορφώνει το χαρακτήρα αυτών, που το διαβάζουν. Θεωρεί μάλιστα ότι το έργο αυτό προσφέρει θεολογική γνώση σε όσους ενδιαφέρονται γι' αυτήν, παρηγοριά, στήριγμα και ίαση σε μοναχικούς και πονεμένους ανθρώπους ή πνευματικά ασθενείς, φώτιση σε όσους ασχολούνται με τις φυσικές επιστήμες και την καλλιέργεια του νου, ενώ μπορεί να αποτελέσει και ισχυρό όπλο κατά των αιρετικών¹⁵⁸. Εμπεριέχονται επίσης ερμηνείες από πάρα πολλούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς και Πατέρες της Εκκλησίας, όπως ο Ωριγένης, ο Δίδυμος, ο Ευσέβιος, ο Θεωδώρητος Κύρου, ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, ο Μέγας Βασίλειος, ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, ο Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος, ο Μέγας Φώτιος, οι Πατριάρχες Αλεξανδρείας Κύριλλος, Αθανάσιος και Ησύχιος κ. ά.¹⁵⁹.

Ακόμη, το βιβλίο αυτό το χαρακτηρίζει ως «πνευματικό θησαυροφυλάκιο πλήρες χάριτος ή διανοητικό παράδεισο με πλούσιους αιωνίους κήπους και πνευματικά άνθη». Μέσα σε αυτό οι αναγνώστες δε θα βρουν μια απλή, συνηθισμένη διδασκαλία, αλλά το βάθος σπουδαίων θεολογικών νοημάτων και τον πλούτο των συγγραφέων, που διδάσκουν για την Τριαδική θεότητα, για την ορατή και αόρατη κτίση, τις οποίες δημιούργησε Αυτή χάριν της φιλανθρωπίας Της από το μη ον στο ον, για το μέλλοντα κόσμο και την ένδοξη Δευτέρα παρουσία του Κυρίου, όπου οι άνθρωποι θα περάσουν στην αφθαρσία και την αιώνια δόξα ή στο αιώνιο μαρτύριο εξαιτίας της αμετανοησίας τους¹⁶⁰.

158. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΕ', *Περί τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἑρμηνευμένου Ψαλτήρα*, σσ. 408 – 409.

159. ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 409 – 416.

160. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 408.

Η μετάφραση του κειμένου του Ψαλτήρα διήρκεσε ένα χρόνο και πέντε μήνες. Ο ιερός πατήρ θεωρεί το βιβλίο αυτό πολυσήμαντο και μεγάλης αξίας. Επίσης διατυπώνει τη γνώμη ότι επιτέλεσε πολύ σπουδαίο έργο με τους συνεργάτες του και κυρίως με τη φώτιση του Θεού. Μιλώντας με ταπείνωση για τον εαυτό του, εκφράζει την άποψη, πως κάποιος πιο έμπειρος από εκείνον, πιθανόν να κατάφερνε να φέρει καλύτερο αποτέλεσμα στη μετάφραση του βιβλίου¹⁶¹. Καταλήγει δε, πως ολοκλήρωσε το έργο αυτό, με τη χάρη του Υψίστου Θεού και όχι με τη δική του δύναμη, με θείο ζήλο για το καλύτερο και με αγάπη για την αλήθεια και όχι από υπερηφάνεια, μη αποβλέποντας σε κάποιο όφελος, πέραν από την ελπίδα να λάβει κάποιου είδους ανταμοιβή από τον Κύριο, αν Εκείνος το θελήσει. Ζητά ταπεινά τη συγχώρεση εκείνων, οι οποίοι θα βρουν ελαττώματα στο έργο και τους παροτρύνει, αν έχουν την κατάλληλη κλασική παιδεία, να διορθώσουν και να συμπληρώσουν ό,τι εκείνος δεν μπόρεσε¹⁶². Τέλος, το μόνο, που παρακαλεί ικετευτικά τον μέγα ηγεμόνα, είναι να δώσει την άδεια να επιστρέψουν σώοι, αυτός και η συνοδεία του, στο πολυπόθητο Άγιον Όρος «για να άπαλλαγούν με τον τρόπο αυτόν από τη θλίψη του μακροχρόνιου χωρισμού»¹⁶³ από τη μονή της μετανοίας τους.

Το βιβλίο του Ερμηνευμένου Ψαλτήρα μαζί με το υπόμνημα παραδόθηκε στον ηγεμόνα και από εκείνον διαβιβάστηκε στο μητροπολίτη Μόσχας Βαρλαάμ προς θεώρηση. Κανείς όμως δεν ήταν σε θέση να αξιολογήσει πραγματικά το σπουδαίο έργο που είχε πραγματοποιήσει ο Άγιος Μάξιμος λόγω της έλλειψης μόρφωσης. Από όσο κατάφεραν να αντιληφθούν οι εκκλησιαστικές

161. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 416.

162. ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 418 – 419.

163. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 420.

αρχές σχετικά με τη σπουδαιότητα του βιβλίου, συμπέραναν πως επρόκειτο για ένα αξιοσημείωτο βιβλίο με θεόπνευστο περιεχόμενο και καταληπτή γλώσσα. Επιπρόσθετα, η παιδεία, το κύρος και οι αρετές του αγίου είχαν εκτιμηθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Αυτοί οι λόγοι οδήγησαν το μητροπολίτη Βαρλαάμ και την Ιερά Σύνοδο να προβούν στην θετική αξιολόγηση του κόπου, που κατέβαλε ο άγιος Μάξιμος και οι συνεργάτες του, και μετά χαράς και επισημότητας έσπευσαν να το παραδώσουν στα χέρια του βασιλιά τους, Βασιλείου Γ' χαρακτηρίζοντας το ως «πηγή ευσεβείας»¹⁶⁴. Ο μέγας δούκας Βασίλειος ευχαριστήθηκε από την αποδοχή, που έτυχε το ιερό πόνημα από την ιεραρχία, και έδειξε και ο ίδιος την εύνοιά του προς τους μεταφραστές με το να τους αποδώσει τιμές και μεγάλη αμοιβή.

Μολονότι ο ηγεμόνας παραχώρησε την άδεια να επιστρέψουν οι βοηθοί του Έλληνα μοναχού στη μονή Βατοπαιδίου, αφού προηγουμένως τους εφοδίασε με εικόνες και χρήματα και ενώ παράλληλα έστειλε «ικανά ελέη» για το Άγιον Όρος και το Οικουμενικό Πατριαρχείο (το Σεπτέμβριο του 1519)¹⁶⁵, ωστόσο τον ίδιο δεν θέλησε να τον αποχωριστεί. «Η ούμανιστική έμπειρία του {...} ήταν τόσο πολύτιμη, όσο και ή μεταφραστική προσφορά του»¹⁶⁶. Εκτός αυτού, ήδη όλον τον χρόνο της εργασίας του στη Ρωσία ο χαρακτήρας και το ήθος του λόγιου Έλληνα πατέρα είχε προκαλέσει την προσοχή και το ενδιαφέρον, όχι μόνο στο παλάτι και στο ιερατείο, αλλά και στον ευσεβή λαό. Πλήθος ιερωμένων, αξιωματούχων, καθώς και ο ίδιος ο ηγεμόνας τον επισκέπτονταν

164. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 58.

165. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 59.

166. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σ. 249.

και ζητούσαν τη συμβουλή και τη νουθεσία του πάνω σε διάφορα θέματα.

β) Μεταφράσεις και διορθώσεις σε πατερικά και λειτουργιο-κανονικά βιβλία

Ήταν ολοφάνερο, ότι δεν υπήρχε η ελάχιστη πιθανότητα να επιστρέψει ο άγιος Μάξιμος στην τουρκοκρατούμενη πατρίδα του. Είχε προηγηθεί, πριν την ολοκλήρωση του Ψαλτήρα, η ανάθεση άλλων μεταφραστικών και διορθωτικών παρεμβάσεων του λόγιου πατέρα στις Πράξεις των Αποστόλων, καθώς επίσης και σε σειρά ερμηνειών διαφόρων ερμηνευτών και ιδίως στην ερμηνεία του αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, που είχε μείνει ημιτελής στο 13^ο κεφάλαιο από προηγούμενους διορθωτές. Ο άγιος Μάξιμος ολοκλήρωσε την μετάφραση συμπληρώνοντας το υπόλοιπο κείμενο και ελέγχοντας διορθωτικά και τις ενότητες που είχαν μεταφραστεί προηγουμένως. Για το λόγο αυτό έκανε χρήση των ερμηνειών του Θεοφύλαχτου Βουλγαρίας, ενώ στην περάτωση του έργου βοηθό του είχε το Ρώσο μοναχό Βλάσιο. Με δαπάνες του μητροπολίτη Βαρλαάμ το έργο ολοκληρώθηκε το Μάρτιο 1521¹⁶⁷.

Λίαν συντόμως ο ηγεμών του έδωσε νέα εντολή για εργασία κατόπιν υποδείξεως του μητροπολίτη Βαρλαάμ. Το νέο εγχείρημα περιελάμβανε να μεταφράσει από την ελληνική στη σλαβονική γλώσσα τους Αποστολικούς κανόνες και τους κανόνες των Οικουμενικών και τοπικών συνόδων από το Σύνταγμα του Βλαστάρεως. Με βοηθό τον μοναχό Σιλβανό μεταφράζει τις ομιλίες του Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο κατά Ματθαίον και κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο με ευλογία και επιμέλεια του νεου μητροπολίτη

167. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικος, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 60-61.

που διαδέχτηκε τον Βαρλάμ, τον Δανιήλ. Στη μεταφραστική του δραστηριότητα ανήκουν και λιγότερο εκτεταμένα έργα όπως «ο Βίος της Θεομήτορος» του Συμεώνος του Μεταφραστού, «Λόγος περί θαύματος του Αρχαγγέλου Μιχαήλ», περί του Αποστόλου Θωμά, ο βίος του Διονυσίου Αρεοπαγίτη, μια ομιλία του Μ. Βασιλείου στο μάρτυρα Βαρλάμ, διάφορες περικοπές από τους Προφήτες με την ερμηνεία τους όπως τα κεφάλαια γ' και δ' του Β' Εσδρά, τις οράσεις Δανιήλ γ' και η', τα περί της Σωσάνης και της Εσθήρ καθώς και άλλα. Συνέγραψε επιπλέον δικές του ερμηνείες πάνω σε κείμενα της Αγίας Γραφής και σε εκκλησιαστικές τελετές¹⁶⁸.

Παράλληλα ο ιερός πατήρ επιδόθηκε στη διόρθωση των λειτουργικών βιβλίων της ρωσικής Εκκλησίας. Συγκεκριμένα μετέφρασε το βιβλίο του Τριωδίου, έπειτα του Ωρολογίου και των ψαλμών, ενώ ακολούθησε η μετάφραση διαφόρων περικοπών του Ευαγγελίου και του Αποστόλου καθώς και του Μηναίου. Η διορθωτική του παρέμβαση ήταν εντυπωσιακή. Διαπίστωσε πως τα λειτουργικά βιβλία εκτός από μεταφραστικά λάθη, τα οποία προκλήθηκαν από προγενέστερους αντιγραφείς και μεταφραστές, οι οποίοι είχαν ελλιπή μόρφωση, έφεραν και πολλά δογματικά σφάλματα. Για να κατορθώσει να τα απαλείψει, αντιπαρέβαλε το σλαβονικό κείμενο προς το πρωτότυπο ελληνικό, στοιχείο που φανερώνει πως δεν είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στον εαυτό του μόνο¹⁶⁹. Έτσι, ο άγιος Μάξιμος δεν άργησε να επιδείξει την ίδια εργατικότητα και επιμέλεια με το προηγούμενο έργο του, επιτυγχάνοντας να διορθώσει οποιοδήποτε σφάλμα είχε

168. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 61.

169. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 62. Και επίσης και στον ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας*, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα, σσ. 249 – 250.

παρεισφρήσει σε αυτά τα βιβλία και είχε πέσει στην αντίληψή του. Πάντοτε ομολογούσε με ταπείνωση, ότι το έργο του το ολοκλήρωνε με τη φώτιση της Θείας Χάριτος.

Ο εξαιρετος χαρακτήρας του, η προσήλωση στο έργο του, η φιλαλήθεια, η κριτική ικανότητα, η απλότητα, η χρηστότητα και η ταπείνωση ήταν μερικά από τα χαρακτηριστικά του, που τον έκαναν αγαπητό και διάσημο σε πολλές προσωπικότητες της εποχής. Τα συγγράμματά του, η πλατιά μόρφωσή του καθώς και ο ακέραιος χαρακτήρας του υπήρξαν παροιμιώδη, ώστε πολλοί, την εποχή εκείνη αλλά και αργότερα, να τον χαρακτηρίσουν ως εφάμιλλο των Τριών Αγίων Ιεραρχών ή τον ονόμασαν Νέο Θεολόγο μεταξύ των Οσίων Ρώσων, ενώ άλλοι τον θεώρησαν, ως τον σπουδαιότερο σε μόρφωση και ήθος για την εποχή του¹⁷⁰.

γ) Η συγγραφική του δραστηριότητα

Η κοπιώδης εργασία του πάνω στα ρωσικά βιβλία και η κοινωνική συναναστροφή τον βοήθησαν στη συνεχή τελειοποίηση της ρωσικής γλώσσας, στο να κατανοήσει, όσα θέματα αφορούσαν τη ρωσική κοινωνία και ζωή, ενώ παράλληλα προβληματίστηκε ιδιαίτερα για καθετί ασυνήθιστο, που διαπίστωνε. Ασφαλώς, έδειχνε ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή στο να συμβουλεύει και να αναπαύει κάθε άνθρωπο, που είχε κάποια υπόθεση ή κάποια απορία, που τον απασχολούσε. Είναι προφανές, πως όλα αυτά επηρέασαν τη σκέψη του και αυτό κάλλιστα συμπεραίνεται από το πλήθος άρθρων ή επιστολών που συνέγραψε ως απάντηση στα

170. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 66.

διάφορα ερωτήματα, που του απηύθυναν κάποια πρόσωπα ή που απασχόλησαν τον ίδιο¹⁷¹.

Μερικά από τα θέματα, με τα οποία καταπιάστηκε, γράφτηκαν με σκοπό να δοθούν απαντήσεις σε διάφορα πρόσωπα της ρωσικής κοινωνίας. Αυτά αφορούσαν τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες της εποχής¹⁷², τη μαγεία και διάφορες απόκρυφες πρακτικές¹⁷³, καθώς και την αστρολογία¹⁷⁴, η οποία, εκείνο το διάστημα, άρχιζε να αποκτά οπαδούς και μεταξύ των μορφωμένων κοινωνικών τάξεων. Έγραψε ακόμη πολλά απολογητικά συγγράμματα λόγω των ποικίλων αιρέσεων, που μάστιζαν τη ρωσική γη, όπως σε πέντε λόγους, όπου αναιρεί τις αιρετικές απόψεις των Ιουδαϊζόντων¹⁷⁵. Έγραψε επίσης λόγους εναντίον κάποιου Εβραίου Σαμουήλ¹⁷⁶ και εναντίον ενός Ιουδαίου Ισαάκ¹⁷⁷ για να προφυλάξει το Ορθόδοξο ποίμνιο, ενώ παράλληλα στηλίτευσε με τον Λόγο επικριτικό κατά της ελληνικής

171. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 66. Βλ. και στο ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων, σ. 58.

172. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγοι: ΙΒ', ΚΔ', ΚΕ'.

173. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος Γ'.

174. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγοι ΙΖ', ΙΗ', ΙΘ', Κ' κ. ά.

175. «Από τής ιδρύσεως ήδη του ρωσικού κράτους οί Έβραϊοί διέδραματιζον σπουδαϊον έμπορικόν ρόλον έν Ρωσία {...} Έν Κιέβω ή πνευματική κίνησις τών Έβραίων ήτο άξιόλογος κατά τόν 15ο αιώνα». Βλ. στο ΦΕΙΔΑ, «Ρωσική εκκλησία», στ. 1022 - 1024 και επίσης ΑΠΑΝΤΑ Α', σσ. 86 - 88 : «Η διδασκαλία τους ήταν ένα μείγμα όρθολογισμοϋ, δεισιδαιμονίας και άντιεκκλησιαστικοϋ πνεύματος {...}», δε δέχονταν την πίστη στην Αγία Τριάδα, τη θεότητα στο Χριστό Λόγο, απέρριπταν τα μυστήρια, την Καινή Διαθήκη, την τιμή στην Παναγία και στους Αγίους, τα χριστιανικά σύμβολα ενώ αποδέχονταν την περιτομή, ορισμένα απόκρυφα βιβλία, την αστρολογία κ.ά. Πολλά από τα μέλη της αίρεσης ήταν εκτός από Ορθόδοξους Χριστιανούς και πολλοί ιερείς και διάκονοι και μάλιστα είχαν φτάσει να επηρεάσουν και άτομα μέσα από την αυλή του μεγάλου ηγεμόνα.

176. ΑΠΑΝΤΑ, Λόγος Δ'.

177. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγος Γ'.

πλάνης¹⁷⁸, όσους κινδύνευαν να επηρεαστούν από την εισαγωγή του Δυτικού Ουμανισμού στην Ρωσία και οι οποίοι γοητεύονταν από την ελληνική φιλοσοφία.

Ο άγιος Μάξιμος παράλληλα άσκησε πολεμική κατά της πλάνης των Αγαρηνών, όπως κατονομάζει το Ισλάμ, και του ιδρυτή του, Μωάμεθ, συγγράφοντας τρεις λόγους¹⁷⁹. Κατόπιν, σε μια πραγματεία του επέκρινε την Λατινική εκκλησία¹⁸⁰, που την εποχή εκείνη μετά την Άλωση, είχε μεγάλη επιρροή, καθώς πολλοί πάπες προσέγγιζαν τη Ρωσία με ουνιτικές διαθέσεις. Επιπλέον, είχε μεγάλη διάδοση εξαιτίας της υποχώρησης της γνώσης της ελληνικής γλώσσας και της επικράτησης της λατινικής. Αυτή ήταν η αιτία, που αντάλλαξε επιστολές με τον φιλοπαπικό Νικόλαο Nemchin ή Bulev ή έγραψε λόγους αποδοκιμαστικούς εναντίον του¹⁸¹. Συνολικά, ο άγιος Μάξιμος έγραψε επτά επιστολές κατά των Λατίνων με έντονο δογματικό περιεχόμενο, όπου αναιρεί τα κυριότερα σημεία της αίρεσης.

Σε άλλο αντιαρειτικό έργο του, ο άγιος Μάξιμος καταφέρεται κατά της αρμένικης αίρεσης, που και αυτή είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις στη Ρωσία¹⁸². Επίσης έγραψε εναντίον του Λουθηρανισμού, που εκείνη την εποχή είχε αρχίσει να διαδίδεται¹⁸³, αν και ο ίδιος δεν κατονομάζει φανερά την αίρεση, οι λόγοι του όμως προς την Υπεραγία Θεοτόκο, την υπεράσπιση των εικόνων και

178. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγος Ε'.

179. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγοι ΣΤ', Ζ', Η'.

180. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγοι Ι', ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ', ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΚΗ'.

181. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγοι ΙΔ', ΙΕ', ΚΑ', ΚΕ'.

182. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγος Θ'.

183. ΑΠΑΝΤΑ, Β', Λόγος ΚΓ'.

περί προπατορικού αμαρτήματος, αποπνέουν πολεμική εναντίον του¹⁸⁴.

Η συγγραφική του δραστηριότητα συνεχίστηκε, όσο βέβαια του επιτρεπόταν, και στο διάστημα που έμεινε φυλακισμένος πάνω σε πατερικά χωρία ή της Αγίας Γραφής για τα οποία κάποια πρόσωπα του ζητούσαν διευκρινήσεις¹⁸⁵. Εκείνος, ως αληθινός ποιμένας και διδάσκαλος, ουδέποτε αρνήθηκε να λύσει κάποια απορία, αλλά πάντοτε έσπευδε με τη φώτιση της Θείας Χάριτος να επεξηγεί οποιοδήποτε θέμα ή να δίνει τέλος σε κάποιον προβληματισμό. Ήταν πραγματικά σκεύος εκλογής¹⁸⁶ και επαξίως χαρακτηρίστηκε ως φωτιστής των Ρώσων.

Ως γνήσιος μοναχός ουδέποτε επηρεάστηκε από την αλλαγή της χώρας όπου μετέβη, από τον τρόπο ή τις συνθήκες ζωής, ή από τις τιμές και τους επαίνους, που δέχτηκε. Επίσης, ποτέ δεν έπαψε να ζει σύμφωνα με το μοναχικό τυπικό που ακολουθούσε με ταπείνωση και μοναχική υπακοή στη δεκαετή διαμονή του στο Άγιον Όρος. Ασκείτο στον αγώνα κατά των παθών και στην καλλιέργεια των αρετών και της χρηστοθήειας μέχρι τέλους της ζωής του. «Όταν ο φίλος του πρίγκηπας, λόγιος και συγγραφέας Ανδρέας Κούρμπσκυ (Kourbskij) τον αποκαλούσε φιλόσοφο, ο άγιος Μάξιμος (εξαιτίας του ταπεινού του φρονήματος) απαντούσε: «Δεν είμαι φιλόσοφος, είμαι απλώς ένας μοναχός»¹⁸⁷.

184. Ο PODSKALSKY, θεωρεί ότι «είναι ο πρώτος έλληνας θεολόγος που τάσσεται εναντίον των συγκροτούμενων τότε λουθηρανών» βλ. του ιδίου, *Η ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας, 1453 - 1821*, σ. 142.

185. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγοι Α' - Ζ', ΙΑ', ΙΔ', ΙΕ', ΚΑ', ΚΔ', ΚΖ', ΛΖ', ΛΕ', Ν'.

186. Πράξ. 9, 15.

187. βλ. ΤΣΙΑΙΦΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Λόγος περί Πλάτωνος*, σ. 10, όπου υπάρχει η μαρτυρία αυτή της Sinicyna, βλ. SINICYNA, *Maksim Grek v Rossii*, σ. 146. Η Nina Sinicyna είναι σύγχρονη ερευνήτρια της ζωής και του έργου του αγίου Μαξίμου και

Ο άγιος Μάξιμος είχε ενστερνιστεί τη σκέψη των Πατέρων και είχε υιοθετήσει τη διδασκαλία τους με αποτέλεσμα να ζει την προσωπική σχέση με το Θεό και την εν Χριστώ εμπειρία. Η ταπείνωση, που είναι η μέγιστη των χριστιανικών αρετών, ήταν γνώρισμα της αγιασμένης μορφής του, καθώς ποτέ δεν υψηλοφρόνησε και δεν έκανε επίδειξη της μόρφωσης ή των διανοητικών του ικανοτήτων, αλλά πάντοτε κατηγορούσε τον εαυτό του για τις αμαρτίες και τα πάθη του, ιδίως όταν αργότερα η κοινή γνώμη στράφηκε εναντίον του και τον καταδίκασε. Εκεί έλαμψε η κοσμιότητα του χαρακτήρα του εξαιτίας της υπομονής και της καρτερίας, που επέδειξε στα επερχόμενα βάσανα και στη μαρτυρική κατάσταση, στην οποία κατέπεσε¹⁸⁸.

δ) Το πνευματικό περιβάλλον της Ρωσίας την εποχή του Αγίου Μαξίμου

Με την πάροδο των χρόνων ο Έλληνας μοναχός άρχισε να αποκτά καλύτερη γνώση της ρωσικής κοινωνικής, πολιτικής και θρησκευτικής κατάστασης και να σχηματίζει ολοκληρωμένη άποψη για τα προβλήματα, που αυτή παρουσίαζε. Συγκεκριμένα, ο κοινωνικός βίος της χώρας ζούσε στο απόλυτο σκοτάδι. Παντού κυριαρχούσε η αγραμματοσύνη, διότι δεν υπήρχαν σχολεία, ούτε πανεπιστήμια. Η μόρφωση, αν και όχι ολοκληρωμένη, ήταν προνόμιο ελαχίστων πολιτών. Το πνεύμα του Ευαγγελίου δεν είχε

επιμελήθηκε την κριτική έκδοση των έργων του στα ρωσικά. Βλ. περισσότερο *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, σ. 16.

188. *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, σ. 67.

επιφέρει καμία αλλαγή στη ζωή των Ρώσων πολιτών με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μεγάλο χάσμα μεταξύ των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και του απλού λαού¹⁸⁹. Ο πνευματικός βίος της Ρωσίας εμφανιζόταν στα μάτια του αγίου Μαξίμου πλήρης αντιφάσεων, που προέκυψαν είτε από διάφορες ξένες επιδράσεις, είτε εξαιτίας εσωτερικών αιτιών¹⁹⁰. Διαπίστωνε λοιπόν πως υπήρχαν έκδηλες στο πνευματικό βίο της χώρας τυπολατρικές εκδηλώσεις, υποκριτική ευσέβεια, εσωτερική ακαταστασία, τα οποία οφείλονταν στην αλλοίωση του πνεύματος της Χριστιανικής πίστης¹⁹¹.

Οι άνθρωποι, αν και αμαθείς και νοητικώς ανώριμοι, δεν ήταν αδιάφοροι ως προς την πίστη, αντιθέτως μάλιστα έδειχναν ιδιαίτερο ζήλο για τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Όμως αυτή η πίστη εκδηλωνόταν με εμμονή σε εξωτερικά σχήματα και τύπους, χωρίς οι πιστοί να έχουν γνώση ή να εμβαθύνουν στις βασικές αλήθειες της χριστιανικής διδασκαλίας. Θεωρούσαν ότι είναι αρκετό για τη σωτηρία τους το να εκτελούν τις εξωτερικές τελετές, χωρίς να κατανοούν τι σημαίνει ή τι κρύβεται πίσω από αυτούς τους συμβολικούς τύπους. Μολονότι είχαν περάσει έξι αιώνες από τον εκχριστιανισμό τους, η γενική αμάθεια και η απαιδευσιά άφηνε περιθώρια για να αναπτυχθούν διάφορες δεισιδαιμονίες¹⁹², ενώ οι προλήψεις του παγανιστικού παρελθόντος τους δεν είχαν εξαλειφθεί πλήρως.

Οι περισσότεροι ιεράρχες και επίσκοποι καθώς και ο κλήρος ήταν αγράμματοι, μάθαιναν τα βασικά με προφορική παράδοση, για

189. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 18.

190. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Αγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ. 58.

191. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 9, σ. 251.

192. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Αγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σ. 59.

να μπορούν να τελέσουν τις ακολουθίες και τα μυστήρια. Ακόμη και οι δούκες δε γνώριζαν γραφή, ώστε να μπορούν να υπογράψουν διάφορα επίσημα έγγραφα. Το πνευματικό σκότος ήταν γεγονός. Το ιερατείο δεν ήταν σε θέση να διακρίνει τα ωφέλιμα βιβλία από τα επικίνδυνα για την πίστη και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εισαχθούν στο θρησκευτικό βίο της χώρας απόκρυφες παραδόσεις, που ήταν ενάντια στη διδασκαλία του Ευαγγελίου και πλήθος αιρέσεων (όπως η αίρεση των Ιουδαϊζόντων, βλ. παραπάνω) να κατακλύσουν τη ρωσική γη. Πολλά απόκρυφα βιβλία ήταν αγαπητά αναγνώσματα στο λαό, όπως τα «Περί παιδικής ηλικίας του Ιησού», το «Ευαγγέλιο του Ιούδα», το προερχόμενο εκ Δύσεως «Lucidarius»¹⁹³ κ. ά. Από την άλλη πλευρά, μαγικές τελετές, γοητείες, αστρολογικές προβλέψεις, οιωνοσκοπίες και άλλες αποκρυφιστικές πρακτικές είχαν καταλάβει το βίο των ανθρώπων σε σημείο η ρωσική κοινωνία να εμφανίζει αξιολύπητη εικόνα. Η αποστολή του αγίου Μαξίμου στη Ρωσία για να μεταφράσει τον Ψαλτήρα ίσως να ήταν η λύση που σκέφτηκε ο μέγας ηγεμόνας, ώστε αυτό το βιβλίο να καταστεί το μέσο για να μορφωθούν οι υπήκοοι του. Εξάλλου άλλη παιδεία πέραν της θρησκευτικής δεν υπήρχε την εποχή εκείνη.

Η ανηθικότητα, η μέθη, τα ελεύθερα ήθη, ο σοδομισμός και άλλες ακολασίες είχαν μεγάλη διάδοση σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε όλες τις ηλικίες. Ο γάμος είχε απαξιωθεί και γίνονταν μόνο από συμφεροντολογικούς λόγους, ενώ η γυναίκα είχε υποτιμηθεί τόσο πολύ, ώστε περιφρονούνταν ως κατώτερο ον και ο σύζυγος είχε το δικαίωμα ακόμη και να τη δέρνει, για την συνετίξει¹⁹⁴. Η συμπάθεια προς το πτωχό και η αγάπη προς κάθε

193. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 19, βλ. σχετικά και στο ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΚΗ', σ. 239.

194. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, *Ιστορία της Ρωσικής Λογοτεχνίας*, σ. 73.

πονεμένο ήταν κάτι ασυνήθιστο στη ρωσική κοινωνία. Οι πτωχοί υπέφεραν από την καταπίεση των πλουσίων, οι οποίοι νοσφίζονταν τις λιγοστές περιουσίες τους και σφετερίζονταν τα κτήματα τους. Πολλές φορές χάνανε ακόμη και την ελευθερία τους και υποβιβάζονταν σε δούλους. Οι ηγεμόνες και οι εύποροι ευγενείς είχαν τυραννική και βάνανση συμπεριφορά, ενώ παράλληλα κυριαρχούσε παντού αυθαιρεσία και έλλειψη δικαιοσύνης που είχε ως αποτέλεσμα ο λαός να υποφέρει και να επιβιώνει με δυσκολία κάτω από αυτές τις συνθήκες. Την ίδια εικόνα παρουσίαζε και ο μοναχισμός, όπως θα δούμε και παρακάτω¹⁹⁵. Οι εικόνες αυτές ήταν αδύνατον να αφήσουν ασυγκίνητο τον Μάξιμο. Με τα πιο μελανά χρώματα αλλά και με πόνο ψυχής περιέγραψε και αποδοκίμασε την κατάσταση αυτή σε διδαχές ποικίλης ύλης, που συνέθεσε, και καταπιάστηκε για να διαφωτίσει τη διάνοια του ρώσικου λαού και να ευεργετήσει τη γη, που τον φιλοξενούσε, έστω και χωρίς τη εκούσια θέλησή του¹⁹⁶.

i) Η θεωρία της Τρίτης Ρώμης

Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος του τεράστιου διαφωτιστικού έργου του αγίου Μαξίμου του Γραικού στη ρωσική χώρα, καλό είναι να γνωρίζουμε τη βασική αιτία, από την οποία είχε επηρεαστεί ο πνευματικός και κοινωνικός βίος της την εποχή εκείνη¹⁹⁷. Η παρουσία του λόγιου μοναχού Μάξιμου λαμβάνει χώρα σε περίοδο που γίνονταν ριζικές πολιτικές και οικονομικές αλλαγές. Η απελευθέρωση από την μογγολική κυριαρχία άφησε κληρονομιά

195. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σσ. 20 – 21.

196. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σσ. 23 – 24.

197. *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, σ. 67.

στο Ρωσικό έθνος έναν αχαλίνωτο δεσποτισμό και μια απεριόριστη έπαρση¹⁹⁸. Η Εκκλησία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη των στόχων του κράτους, κινούμενη σε πεδία ξένα προς τον αληθινό της χαρακτήρα. Η θεωρία της Τρίτης Ρώμης ήταν μια νέα αυτοκρατορική ιδεολογία, η οποία είχε βάση θεολογική και πολιτική. Οι σύγχρονοι της εποχής του Αγίου Μαξίμου, Ρώσοι, θεωρούσαν πως η εξουσία του τσάρου είχε προέλθει αφενός από τη Βυζαντινή παράδοση και αφετέρου από τους Τατάρους Χαν, ήταν δηλαδή διάδοχοι και των δύο.

Ως γνωστόν η θεωρία αυτή αντιβαίνει στην κανονική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία έχει εντάξει στη συνείδησή της τα 5 πρεσβυγενή Πατριαρχεία με τιμητική σειρά πρώτα της Πρεσβυτέρας Ρώμης του οποίου η θέση του Πατριάρχη ήταν και είναι κενή από το Σχίσμα έως σήμερα, έπεται της Νεωτέρας Ρώμης, εξαιτίας της μεταφοράς της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη που από το Σχίσμα απολαμβάνει την αναπληρωματική πρωτοκαθεδρία¹⁹⁹. Η θεωρία της Τρίτης Ρώμης στηρίζεται λοιπόν πάνω σε λανθασμένο σχήμα, διότι στην κανονική παράδοση της Εκκλησίας δεν υπάρχει πρώτη και δεύτερη Ρώμη, αλλά Πρεσβυτέρα και Νεωτέρα. Η ενέργεια αυτή των Ρώσων είχε ως σκοπιμότητα να μειωθεί το κύρος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και να αποδεσμευθεί η Εκκλησία της Ρωσίας από την επιρροή του.

Το Φεβρουάριο του 1498 ο Ιβάν Γ', πατέρας του Βασιλείου Γ', κατοχύρωσε τον τίτλο του Καίσαρα (τσάρου στη ρωσική γλώσσα) με επίσημη στέψη που επιτέλεσε ο μητροπολίτης Συμεών. Η τελετή της

198. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σ. 48: « ενέτεινε και αύξησε την κεντρική έξουσία που είχε ως στόχο την ύλοποίηση της ιδέας της Τρίτης Ρώμης.», βλ. επίσης ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις της μωσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραικού», σ. 233.

199. Βλ. RUNSIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. σ. 38 - 41

στέψης έγινε με επισημότητα, αντιγράφοντας το βυζαντινό τυπικό²⁰⁰. Η τελετή θεωρήθηκε πως προσέδωσε κύρος στον τσάρο και τώρα πια «ήταν ενώπιον του Θεού ο επικεφαλής όλων των Ορθοδόξων»²⁰¹ σε όλο τον χριστιανικό κόσμο²⁰². Παράλληλα διαμορφώθηκε η αντίληψη πως η Μόσχα έγινε η Τρίτη Ρώμη, μιας και η παλαιά Ρώμη είχε γίνει αιρετική, ενώ η νέα Ρώμη, η Κωνσταντινούπολη, είχε τουρκεψει²⁰³. Κατόπιν, οι Ρώσοι, για να αποκηρύξουν ολότελα την ελληνική κηδεμονία, ενίσχυσαν το θρύλο πως ο Χριστιανισμός στη Ρωσία μεταφέρθηκε από την εκεί μετάβαση του Αποστόλου Ανδρέα, κατά την απαρχή της διάδοσης

200. Βλ. RUNSIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 377.

201. RUNCIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 377.

202. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, σ. 57: «Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰβάν ὁ Γ' παρέστη νῦν ὡς αὐτοκράτωρ ῥωμαῖος κληρονόμος τῶν αυτοκρατόρων τῷ Βυζαντίου, λαβῶν ὡς σύμβολον τὸν δικέφαλον ἀετὸν, θεωρῶν τὴν Μόσχα ὡς τὴν μόνην «βασιλεύουσαν πόλιν» καὶ μητρόπολιν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ προστάτιν αὐτῆς καὶ μόνιμον διάδοχον τοῦ Βυζαντίου τοῦ διαδόχου τῆς Ῥώμης, δευτέραν νέαν Ῥώμην ἢ Ῥώμην τρίτην.».

203. Λεπτομέρειες στο ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικός και δυτικός πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, σσ. 518 - 521, και στο OBOLENSKY, *Η βυζαντινή κοινοπολιτεία, Η ανατολική Ευρώπη, 500 – 1453*, σ. 441: « {...} Στα επόμενα είκοσι χρόνια αναπτύχθηκε σιγά-σιγά στη Μόσχα μια νέα ερμηνεία της σχέσης της Ρωσίας προς την αυτοκρατορία {...} όμως ο ιστορικός μύθος που τη στήριξε φαίνεται ότι απέκτησε σάρκα και οστά μεταξύ του 1441 και του 1453. Οι συλλογισμοί αυτού του μύθου ήταν στο έπακρο απλοϊκοί: Οι Έλληνες υπογράφοντας την Πράξη της Φλωρεντίας με όρους που είχε επιβάλλει ο Πάπας, πρόδωσαν την Ορθόδοξη πίστη, κι ο αυτοκράτορας κι ο Πατριάρχης έπεσαν σε αίρεση · η κύρια αιτία γι' αυτό το θλιβερό ολίσθημα ήταν το πάθος των Ελλήνων για χρήματα, γιατί δωροδοκήθηκαν ξεδιάντροπα από τον Πάπα' αντιθέτως, η Ορθόδοξη πίστη διασώζεται στη Ρωσία, χάρη στο Βασίλειο Β', ο οποίος ξεσκέπασε το προδότη Ισίδωρο και στερέωσε την αληθινή θρησκεία των προγόνων του {...}». Επίσης και στο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, *Ιστορία της Ρωσικής λογοτεχνίας*, σ. 22 αναφέρονται τα εξής: «Οί Μοσχοβίτες, ἀποκλεισμένοι ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον, μισόξενοι, μισαλλόδοξοι, φανατικοί, ἐθεώρησαν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὡς ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ, ὡς μόνους διαδόχους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους {...} Μόνη ἢ Μόσχα, ἢ Τρίτη καὶ τελευταία Ῥώμη, κρατᾷ τὴν ἀλήθεια.» Παρομοίως βλ. και στο ΤΑΧΙΑΟΥ *Επιδράσεις του ησυχασμού εις την εκκλησιαστικὴν πολιτικὴν εν Ρωσία 1328-1406*, σ. 131 κ.ε.

της χριστιανικής διδασκαλίας²⁰⁴. Όμως, η πρώτη μαρτυρία αυτής της αξίωσης εμφανίστηκε τέλη 11^{ου} με αρχές 12^{ου} αιώνα σε ένα ρωσικό Χρονικό, που έγραψε ένας μοναχός, ονόματι Νέστωρ, της μονής των Σπηλαίων. Η μαρτυρία του θεωρείται αξιόπιστη πηγή, χωρίς όμως να σημαίνει ότι έγραψε το χρονικό αυτό, εξυπηρετώντας κάποια σκοπιμότητα, ούτε φαίνεται να ήταν κυριευμένος από τις εκκλησιαστικο-πολιτικές τάσεις, που εμφανίστηκαν πολύ μεταγενέστερα στον 16^ο αιώνα. Παρ' όλα αυτά υπάρχει η υπόνοια ότι στη διήγηση του Χρονικού «έντοπίζεται προσπάθεια αποξένωσης από τὸν ἑλληνοκρατούμενο χῶρο (Κωνσταντινούπολη, Ἀχαΐα) καὶ συνδέσεώς του μὲ τὴ Ρώμη»²⁰⁵.

Εν τούτοις, από τις πηγές, τις οποίες παραθέτει η συγγραφέας Χριστ. Μπουλάκη – Ζήση, εξάγεται ως συμπέρασμα πως η δράση του Αποστόλου Ανδρέα περιορίζεται στην περιοχή του Πόντου και της Σκυθίας. Είναι σαφές πως την εποχή εκείνη δεν είχε διαμορφωθεί το ρωσικό κράτος με τα γεωγραφικά όρια του 15^{ου} αιώνα. Ως αρχική εστία των Σλάβων ορίζεται η περιοχή στα βορειοανατολικά των Καρπαθίων. Πέραν αυτού, σε καμία βυζαντινή διήγηση δεν γίνεται κάποια μνεία σχετικά με το ταξίδι του Αποστόλου Ανδρέα στο Νόβγκοροντ και στο Κίεβο, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι οι περιοχές αυτές δεν είχαν ακόμη κατοικηθεί. Ως εκ

204. ΖΗΣΗ –ΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων*, σ. 62 κ. ε.

205. ΒΛ. ΖΗΣΗ –ΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ρώσων*, σσ. 68 - 69 και ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, *Ιστορία της Ρωσικής Λογοτεχνίας*, σ. 62 : « Ὁ χρονογράφος ἀρχίζει τὴ διήγησή του {...} καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει πῶς οἱ Σλαῦοι εἶναι ἀπόγονοὶ τοῦ Ἰάφεθ · περιγράφει τὶς πρῶτες φυλὲς ποὺ κατοίκησαν τὴ Ρωσία καὶ τὰ βάρβαρα ἤθη τοὺς · ὁ ἀπόστολος Ἄνδρέας ἦρθε πρῶτος νὰ διαδώσει τὸ Εὐαγγέλιο, ἔψωσε τὸν σταυρὸ σ' ἕναν λόφο, ὅπου ἀργότερα χτίστηκε τὸ Κίεβο καὶ προφήτεψε πῶς ἀπὸ τὸν λόφο αὐτὸν μία μέρα θὰ διαδοθεῖ τὸ φῶς σὲ ὅλον τὸν κόσμον».

τούτου, η μετάβαση του προς ιεραποστολή σε έναν έρημο τόπο θα ήταν άσκοπη.

Η συγγραφέας θεωρεί πως πίσω από αυτόν τον κατασκευασμένο θρύλο κρύβεται η προσπάθεια της Ρωσίας να απορρίψει την μεσολάβηση των Βυζαντινών για την ίδρυση της Εκκλησίας της τον 10^ο αιώνα και να την αναγάγει απευθείας στον Απόστολο Ανδρέα στους αποστολικούς χρόνους. Με αυτόν τον τρόπο η Ρωσία επιθυμούσε να αποκτήσει κύρος και ισχύ, ώστε να μπορεί πάνω σε αυτό το έρεισμα να στηριχθεί το επιχείρημα, ότι είναι η Τρίτη Ρώμη και να απορρίψει οποιαδήποτε εξάρτηση από την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης²⁰⁶.

Από την αρχή του βαπτίσματος της Ρωσίας τον 10^ο αιώνα επί του μεγάλου πρίγκιπα Βλαδίμηρου²⁰⁷ η εκκλησία της Ρωσίας υπαγόταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αυτό σήμαινε πως η εκλογή και η χειροτονία των μητροπολιτών της γινόταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁰⁸. Κατά κύριο λόγο, οι μητροπολίτες της ως τον Ισίδωρο (1437-1441) που υπέγραψε την ενωτική σύνοδο Φλωρεντίας (1439), ήταν Έλληνες στην καταγωγή, πέραν ελαχίστων εξαιρέσεων. Με την Άλωση όμως δίνεται η ευκαιρία στη Ρωσία να αποκολληθεί από τη Μητέρα Εκκλησία με την αιτιολογία ότι οι

206. Βλ. στο ΖΗΣΗ –ΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων*, σσ. 58 – 77.

207. Σχετικά με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων βλ. επίσης στο OBOLENSKY, *Η βυζαντινή κοινοπολιτεία, Η ανατολική Ευρώπη, 500 – 1453*, σ. 311 κ.ε.

208. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Ο Αρσένιος Γραικός και η Μόσχα (17^{ος} αιώνας)*, σ. 170 κ.ε. Επίσης βλ. και στο ΖΗΣΗ, *Κωνσταντινούπολη και Μόσχα*, σ. 51: «Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως δέν ἀρκέσθηκε μόνο στην πνευματική ἀναγέννηση τῶν Ρώσων, ἐγκαταλείψασα αὐτοὺς κατόπιν στίς δικές της δυνάμεις. Ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη τῆς περαιτέρω αὐτῶν πορείας, θέσασα τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν της ὡς μίαν τῶν μητροπόλεων της.».

Έλληνες πρόδωσαν την Ορθοδοξία και οπότε, κατά τη γνώμη τους, η Ρωσία θα όφειλε να είναι η Τρίτη Ρώμη²⁰⁹.

Στις φιλολογικές πηγές του 15^{ου} αιώνα οι ηγεμόνες τους παραλληλίζονται ωσάν τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου και τους μεγάλους Προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης, ενώ ταυτοχρόνως η Μόσχα αποτελεί το νέο κέντρο Ορθοδοξίας, τη νέα πόλη του Κωνσταντίνου²¹⁰. Αυτή, σύμφωνα με τη γνώμη τους, θα είναι η μόνη ορθόδοξη μοναρχία, που θα έχει απομείνει για να προστατεύσει τους απανταχού Ορθοδόξους. Ο Έλληνας μοναχός, ερχόμενος στη Ρωσία, βρίσκει τη Μόσχα να ζει στον πυρετό της μονορθοδοξίας της, όπου η ιδέα της Τρίτης Ρώμης είχε αρχίσει να κάνει τις πρώτες εμφανίσεις της σε φιλολογικά συγγράμματα.

Εκείνο το έργο που έχει την πρώτη αναφορά στην Τρίτη Ρώμη είναι το *Πασχάλιο* του μητροπολίτη Μόσχας Ζωσιμά, στο οποίο απροκάλυπτα γίνεται αναφορά της Μόσχας ως Τρίτη Ρώμη και ως νέα πόλη του Κωνσταντίνου²¹¹. Επίσης ο Runsiman²¹² μας πληροφορεί σχετικά με μια μαρτυρία του 1511, η οποία αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο μοναχός Φιλόθεος από το Πσκοφ σε μια έκκληση του προς το Τσάρο τον προσφώνησε ως: «{...} εξυψωμένο από τον Θεό και ανώτερο και Κύριο των Πάντων, Υψηλότατο Πρίγκιπα, ο οποίος κατέχει τις κτήσεις των ιερών θρόνων του Θεού, της Αγίας {...} εκκλησίας της Μητέρας του Θεού», ενώ συνεχίζει και λέει παρακάτω ότι: «{...} αντί της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης {...} λάμπει η Τρίτη Ρώμη στο σύμπαν {...}

209. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 287.

210. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Ο Αρσένιος Γραικός και η Μόσχα (17^{ος} αιώνας)*, σ. 172.

211. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σ. 230 και ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις της μοσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραικού», σ. 236.

212. RUNSIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 377.

αφού η Πρώτη και η Δεύτερη έπεσαν, αλλά η Τρίτη παραμένει όρθια και η Τέταρτη δε θα υπάρξει, επειδή η δική του Χριστιανική Αυτοκρατορία δε θα μεταβιβαστεί σε οποιονδήποτε άλλον, σύμφωνα με τον πανίσχυρο λόγο του Θεού»²¹³. Η αποκορύφωση της ρωσικής ανόδου έφτασε, όταν ανυψώθηκε η μητρόπολη Μόσχας σε πατριαρχείο το 1589 από τα χέρια του Έλληνα Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Ιερεμία Β', που είχε κληθεί στη Μόσχα γι' αυτό το λόγο²¹⁴.

ii) Η έριδα των Ιωσηφιτών και των Ζαλβόγειων μοναχών

Η ιδεολογία της Τρίτης Ρώμης, ωστόσο, θα πάρει μεγάλες διαστάσεις από τη διένεξη δύο εκ διαμέτρου αντιθέτων ιδεολογικών ρευμάτων, που διαμορφώθηκαν σε μοναχικά περιβάλλοντα. Το πρώτο είχε εκπρόσωπο τον Ιωσήφ Βολόσκιν, ιδρυτή και πρώτου ηγουμένου του μοναστηριού Βολοκολάμσκ και το δεύτερο των Ζαβόλγειων (μτφ. πέρα από τον Βόλγα ποταμό) μοναχών με εκπροσώπους αρχικά τον Παΐσιο Γιαροσλάβωφ και τον Νείλο Σόρσκιν. Κύρια όμως αιτία της φιλονικίας των δύο αυτών ρευμάτων αποτελούσε η μοναστηριακή περιουσία.

213. Ο δημοκρατικός τρόπος διακυβέρνησης που αποτελούσε παράδοση καταγόμενη από την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη ήταν κάτι άγνωστο για τη Ρωσία, που προήγαγε ανέκαθεν το μοναρχικό πολίτευμα. Περισσότερα στο RUNSIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 377.

214. Ο Ιερεμίας, επιστρέφοντας από τη Μόσχα το 1590 συνεκάλεσε σύνοδο, όπου παρίσταντο οι Πατριάρχες της Αντιοχείας και Ιεροσολύμων και πολλοί μητροπολίτες και επίσκοποι. Σε αυτήν έγινε η επίσημη επικύρωση της πράξης ανύψωσης σε πατριάρχη του μητροπολίτη Μόσχας και κατατάχθηκε το Πατριαρχείο πέμπτο στη σειρά των Πατριαρχείων. Βλ. σχετικά στο ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικός και δυτικός πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, σσ. 520 - 521 και στο ΖΗΣΗ, *Κωνσταντινούπολη και Μόσχα*, σ. 34.

Οι Ιωσηφίτες εκπροσωπούσαν εκείνους τους «κοινοβιακούς οίκους» που βρίσκονταν «σε κεντρικές περιοχές, οι οποίοι κατείχαν συχνά μεγάλες εκτάσεις γης, εκμεταλλεύονταν την εργασία των αγροτών, πρόσφεραν μεγάλα φιλανθρωπικά έργα και ασχολούνταν ιδίως με διοικητικές και οικονομικές δραστηριότητες», ενώ παράλληλα ήταν αμείλικτοι στην θανατική καταδίκη των αιρετικών. Από την άλλη οι Ζαβόλγειοι ζούσαν σε λαύρες, ομάδες από μικρά ερημητήρια στα βόρεια της χώρας, οι οποίοι θεωρούσαν «ότι η κατοχή γης δεν συμβιβαζόταν με τη μοναστηριακή περιουσία» και ότι η μοναχική ζωή απέχει μακράν του πλούτου και οποιαδήποτε κοσμικής δύναμης²¹⁵.

Από την αρχή της χριστιανικής ζωής του, ο ρωσικός λαός διακρινόταν για την μεγαλοδωρία τους προς τα μοναστήρια. Η πελώρια βέβαια περιουσία οφείλεται κυρίως σε ευεργεσίες μικρών και μεγάλων δουκών, σε αγορές και άλλες επιχειρήσεις. Η ακίνητη περιουσία των μοναστικών ιδρυμάτων είχε φτάσει σε σημείο να αυξηθεί πάρα πολύ, ώστε να έχουν στην κατοχή τους τεράστιες εκτάσεις γαιών ακόμη οικοδομήματα, χωριά και ενίοτε ολόκληρες πόλεις. Ήταν επίσης γεγονός πως η Εκκλησία κρατούσε τα ηνία του εμπορίου της χώρας, απαλλαγμένη από φόρους και εφόσον βρισκόταν υπό την προστασία του κράτους ανερχόταν σε τέτοιο σημείο, ώστε να ασκεί την τοκογλυφία, κερδοσκοπώντας σε βάρος του ρωσικού λαού²¹⁶.

Η Εκκλησία με λίγα λόγια διαποτιζόταν από το πνεύμα της φεουδαρχίας και δουλοπαροικίας και όχι από το νόμο του

215. OBOLENSKY, *Εξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, σ. 344.

216. Μερικά προϊόντα που εμπορεύονταν ήταν η αλιεία, τα σιτηρά, ενώ επίσης είχαν πολλά κέρδη από αλατωρυχεία και άλλες κερδοφόρες βιοτεχνίες. Βλ. περισσότερα ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σσ. 50 - 51.

Ευαγγελίου. Αυτό έφερε ως αποτέλεσμα, άνθρωποι, οι οποίοι δεν είχαν τα ιδανικά που πρεσβεύει ο μοναχικός βίος, να προσχωρήσουν στην τάξη των μοναχών και να διαστρεβλώνουν την αποστολή του, να εισάγουν ένα βίο ελευθέρων και έκλυτων ηθών. Ήταν λογικό σύντομα να ανακύψει ο προβληματισμός, κατά πόσο είναι θεμιτό οι μοναχοί να έχουν περιουσία από τη στιγμή που στις υποσχέσεις, που έδωσαν στη μοναχική κουρά τους, ήταν αυτή της ακτημοσύνης και επιπλέον, αν είναι μοναχικό ιδίωμα η απασχόληση με τέτοιου είδους βιοτικές μέριμνες, αφού έτσι αποσπάται η προσοχή τους από την προσευχή και τα άλλα πνευματικά καθήκοντα²¹⁷.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Βλ. Φειδά: «Οί λεγόμενοι Ίωσηφίτες μοναχοί αντιμετώπιζαν τὸ ζήτημα τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ὡς ἓνα τυπικὸ ἐρέθισμα γιὰ τὴν προβολὴ μίας νέας ἀντιλήψεως γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μοναχισμοῦ, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους στὴ ρωσικὴ κοινωνία, στὸν ὀρθόδοξο χῶρο καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸ χριστιανικὸ κόσμο»²¹⁸. Θεωρούσαν λοιπόν, πως η Εκκλησία με το να έχει στην κατοχή της μεγάλη περιουσία, αποκτά αυτομάτως δύναμη και σπουδαιότητα ὡστε να εκπληρώνει την αποστολή της, ενώ παράλληλα ολοκληρώνει το ἔργο της με την προϋπόθεση να έχει σχέσεις ομαλές και να συμπλέει με τον κρατικό φορέα, υποτασσόμενη σε αυτόν. Αν και η ἄποψη αυτή απείχε ἀπὸ τα παραδοσιακά ὅρια της Ορθοδοξίας, ὡστόσο εἶχε βρει αρκετούς υποστηρικτές Ιεράρχες και μοναστικά περιβάλλοντα.

217. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 66 - 67, ΤΣΙΛΙΠΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 25.

218. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική ιστορία της Ρωσίας, ἀπὸ τὴν ἰδρυσή της μέχρι σήμερα*, σσ. 252 – 253. Ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ διασαφηνίζει ὅτι: «Γιὰ ἓναν Ίωσηφίτη ἢ Τρίτη Ρώμη σήμαινε ἐκεῖνο τὸ μεγάλο καὶ νεοϊδρυνόμενο χριστιανικὸ βασίλειο, τὴ Μοσκοβία», βλ. στο ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Σταθμοὶ τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας*, σ. 48.

Οι δε Ζαβόλγειοι ή Ακτήμονες μοναχοί ζούσαν σε περιοχές μακρινές και για έναν ακόμη λόγο, για να μην εγκύπτουν στη τσαρική εξουσία. Είναι σαφές, πως οι Ακτήμονες τηρούσαν με σεβασμό την παράδοση του αυστηρού, ασκητικού μοναχισμού, η οποία είχε τις καταβολές της στο Βυζάντιο, και πάντοτε επεδίωκαν την επικοινωνία με τα πνευματικά κέντρα του μοναχισμού στην Ανατολή. Ήταν ενάντιοι σε οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση στις εκκλησιαστικές υποθέσεις ακόμα και στην θανατική εξόντωση των αιρετικών, πίστευαν στην πλήρη πνευματική ανεξαρτησία της εκκλησιαστικής ζωής και αποδοκίμαζαν τον δεσποτισμό και την αυταρχικότητα²¹⁹.

Για ένα χρονικό διάστημα, φάνηκε οι Ακτήμονες μοναχοί ότι επηρέαζαν τα πράγματα επί της ηγεμονίας του Ιβάν του Γ', πατέρα του Βασιλείου του Γ', όμως η αντίθετη παράταξη του Ιωσήφ Βολόσκιν φάνηκε ικανότερη πολιτικά να επηρεάσει τον τσάρο και έτσι σύντομα πέσανε σε δυσμένεια. Στη σύνοδο του 1503 ο καθένας εκπρόσωπος από τις δύο παρατάξεις ανέπτυξε τις θέσεις του. Ο Νείλος αρχικά αναφέρθηκε στην αρετή της ακτημοσύνης, ισχυριζόμενος ότι αυτή αποτελεί ένα από τα γνωρίσματα του γνήσιου μοναχισμού, χωρίς να απορρίπτει εντελώς την μοναστηριακή κτήση. Ο δε Ιωσήφ ήταν υπέρμαχος της ισχύος που έπρεπε να έχει η Εκκλησία, ώστε να συμπορεύεται με το κράτος προς το όραμα της Τρίτης Ρώμης, δίνοντας σημασία στην εξωτερική προβολή και όχι στην εσωτερική καλλιέργεια της ψυχής²²⁰. Με τις ιδέες αυτές ταυτίστηκαν οι περισσότεροι ιεράρχες και μάλιστα

219. RUNSIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, σ. 379 και στο ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σ. 46.

220. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σσ. 252 – 253.

απεφάνθησαν πως η μοναστηριακή ιδιοκτησία είναι θεία και έχει παραδοθεί από το Θεό²²¹.

Οι εκπρόσωποι της μερίδας των Ζαβόλγειων- Ακτημόνων μοναχών μετά την ήττα τους και την επικράτηση των Ιωσηφιτών επέστρεψαν στα ασκητήριά τους, χωρίς βέβαια να υποχωρήσουν στις απόψεις τους. Κατόπιν ανέλαβαν ενεργό δράση ο Βασσιανός Πατρικιέγεφ και ο Αρτέμιος²²². Συγκεκριμένα ο Βασσιανός, αν και είχε συγγένεια με την τσαρική οικογένεια, ήρθε σε ρήξη με τον τσάρο και αποσύρθηκε στη μοναχική ζωή στη Ζαβόγλεια Σκήτη, όπου βρισκόταν και ο Νείλος Σόρσκιν. Μαθητεύοντας πλάι του, μελέτησε την πατερική γραμματεία και ταυτίστηκε στις απόψεις του με τον γέροντα του. Μετά το θάνατο του Νείλου, ο τσάρος κάλεσε το Βασσιανό στο παλάτι ως σύμβουλο, αλλά η πραγματική αιτία ήταν για να τον έχει υπό τον έλεγχό του. Ο Βασσιανός έδραξε αυτή την ευκαιρία, αλλά δεν έπαψε να καταφέρεται, με διάφορα κείμενα που έγραφε, ενάντια στην εκκλησιαστική καθεστωτική πρακτική και στην κατοχή της μοναστηριακής πλουτοκρατίας.

Σε αυτήν ακριβώς την οξυμένη περίοδο, κατέφθασε ο άγιος Μάξιμος στη Ρωσία. Σύντομα συνδέθηκε με το Βασσιανό, μιας και οι δύο ήταν λόγιοι και είχαν κοινά ενδιαφέροντα. Αρχικά, ο ίδιος φάνηκε να κράτησε ουδέτερη στάση, όταν ήρθε αντιμέτωπος με την κατάσταση, που επικρατούσε όσον αφορά την έριδα των δύο μοναχικών παρατάξεων. Ο λόγος είναι εμφανής. Η συμφωνία μεταξύ του τσάρου και των πατέρων του Αγίου Όρους ήταν η παραμονή του Μάξιμου εκεί να είναι βραχυχρόνια, έως ότου δηλαδή ολοκληρώσει την εργασία του πάνω στις μεταφράσεις²²³. Ζώντας

221. ΦΕΙΔΑ, «Ρωσική Εκκλησία», στ. 1027.

222. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 25.

223. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 27.

όμως σε αυτό το περιβάλλον καχυποψίας και ραδιουργίας και χωρίς να υπάρχει άμεσα η προοπτική επιστροφής του στην αγαπημένη του Αθωνική πολιτεία, ήταν αδύνατο να σιγήσει και να μην αποδοκιμάσει τα κακώς κείμενα της δυσμενούς κατάστασης, στην οποία είχε περιπέσει ο μοναχισμός και η Εκκλησία γενικότερα²²⁴. Αναπόφευκτα λοιπόν και ο ίδιος ενεπλάκη στον αγώνα τασσόμενος στο πλευρό του στενού του φίλου Βασσιανού²²⁵.

ε) Η καταδίκη του Αγίου Μαξίμου Γραικού

Ο άγιος Μάξιμος αποδεχόμενος μετά λύπης την κατάσταση της δια βίου παραμονής του στη Ρωσία και μη μπορώντας να ανεχτεί άλλο τα όσα δεινά διέβλεπε στη ρωσική κοινωνία, ξεκίνησε να συγγράφει μαζί με τις νέες μεταφράσεις, που του υπέβαλαν προς διόρθωση, και άρθρα θεολογικά και δογματικά, λόγους με ηθικοπλαστικό και συμβουλευτικό περιεχόμενο, καθώς επίσης και επιστολές. Αν και αρχικώς, όπως προαναφέραμε, δεν είχε λάβει ενεργά θέση στην μοναστηριακή έριδα, κατόπιν δεν έμεινε αμέτοχος αλλά τάχθηκε στο πλευρό των Ζαλβογείων, για το λόγο ότι διαπίστωνε πως η μοναστηριακή ιδιοκτησία οδηγούσε στην απληστία και στη διαφθορά της Εκκλησίας και κατ' επέκταση στον ελευθέρων ηθών βίο και στη διαστρέβλωση της χριστιανικής πίστης²²⁶.

Ο άγιος Μάξιμος άσκησε δριμύτατη κριτική, δε φοβήθηκε να ελέγξει με παρρησία και ελευθεροστομία την δυσάρεστη κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει ο ανώτατος και κατώτερος

224. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σσ. 78 - 79.

225. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών*, σσ. 153 - 154.

226. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 44.

κλήρος. Ο ιερός κλήρος, οι μοναχοί και οι Μητροπολίτες εκδήλωναν φαρισαϊκή συμπεριφορά, ήταν δηλαδή φανατικά προσκολλημένοι σε τυπολατρικές εκδηλώσεις της πίστης τους. Συμπεριφέρονταν προκλητικά με σκληροκαρδία στους φτωχούς συνανθρώπους τους, και έμεναν ασυγκίνητοι στον ανθρώπινο πόνο. Διήγαν βίο, κοσμικό και υλιστικό, που απείχε μακράν της ζωής του αληθινού Χριστιανού. Ήταν επικεντρωμένοι με μανία στην ικανοποίηση κοσμικών απολαύσεων, τη στιγμή που ο απλός Ρώσος ζούσε κάτω από δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης.

Σε έναν λόγο του²²⁷ ο άγιος Μάξιμος αναφέρει με παραινετικά λόγια τα εξής: «Ἐμεῖς ὅμως, οἱ εὐσεβεῖς πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι ὅσο βρισκόμαστε στὴν ἁμαρτία, δηλαδή παραβαίνουμε τὶς θεῖες ἐντολές τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ ἂν διαβάζουμε ὅλες τὶς προσευχές τῶν ὁσίων, τὰ τροπάρια, τὰ κοντάκια καὶ τοὺς κανόνες, κάθε μέρα καὶ ὥρα, δὲ θὰ καταφέρουμε τίποτα {...} Μία καὶ μόνο προσευχὴ εἶναι εὐάρεστη σὲ Αὐτόν. Εἶναι ἡ προσευχὴ ποὺ συνίσταται στὸ νὰ ἀπομακρυνθοῦμε μὲ τὴν ψυχὴ μας ὅλη καὶ διαπαντὸς ἀπὸ κάθε παράβαση τῶν ἁγίων ἐντολῶν Του καὶ νὰ ἔχουμε φόβο Θεοῦ, ἐκτελῶντας κάθε δίκαιο ἔργο μὲ πνευματικὴ χαρὰ καὶ εἰλικρινὴ ἀγάπη {...}». Ἀλλοῦ προσθέτει: «{...} ἂν δὲν ἀποκτήσεις αὐτὲς τὶς ἀρετές {...} χωρὶς νὰ ἔχεις κανένα ὄφελος οὔτε ἀπὸ τὶς συχνὲς καὶ πολὺῶρες προσευχές, οὔτε ἀπὸ τὸ μαῦρο ῥάσο ποὺ φορᾶς. Αὐτὸς δὲν ζητᾶει τίποτα ἄλλο, μήτε προσευχὲς πολὺῶρες, μήτε ἐγκράτεια ἀπὸ τὸ φαγητό, παρὰ μόνο τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐντολῶν Του»²²⁸.

227. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 323. Είναι ο λόγος Γ' με τίτλο *Πρὸς ὅσους ζοῦν ἀδιόρθωτοι μέσα στὴν ἁμαρτία, ἀλλὰ ἐκτελοῦν καθημερινῶς τοὺς κανόνες καὶ τὶς προσευχὲς ποὺ ἔχουν καθιερωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἁγίους Πατέρες ἐλπίζοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ σωθοῦν.*

228. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 191.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε, ότι ο τρόπος που εξέθετε τις απόψεις του είναι εντυπωσιακός, διότι καταδικάζε διάφορες καταστάσεις, χρησιμοποιώντας ορισμένα, διακριτικά μέσα έκφρασης. Για παράδειγμα, ενίοτε έκανε χρήση του εσωτερικού διαλόγου του νου του ανθρώπου προς τη ψυχή του, για να περιγράψει κάποια κατάσταση, χωρίς να επικρίνει άμεσα ή να κατονομάσει κατά μέτωπο διάφορα πρόσωπα για ανάρμοστη συμπεριφορά²²⁹.

Σε άλλα δε συγγράμματα πρωτοτυπούσε και έβαζε τα λόγια, που γράφει, ότι τα απευθύνει ο ίδιος ο Θεός προς τους παραβάτες των εντολών Του, όπως για παράδειγμα, σε μία περίπτωση, που ελέγχει τους λειτουργούς του Θεού για το πάθος της μέθης και της λαιμαργίας και τους λέει χαρακτηριστικά: «Ἔσεῖς ὄμως ἔχετε γίνει – τί αἴσχος ἀπερίγραπτο!- διδάσκαλοι κάθε ἀσέβειας, ἔμπόδιο καὶ ἀντικείμενο πλάνης πιστῶν καὶ ἀπίστων, καθὼς, ὅπως οἱ ἀπλοὶ καὶ ἀμαθεῖς ἄνθρωποι, τρῶτε καὶ πίνετε χωρὶς ἐγκράτεια, ἐξοργίζοντας ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ὅταν ἀπὸ ὑπερβολικῆ οἰνοποσία ξεσποῦν μεταξύ σας διαμάχες, πὸν σᾶς ὀδηγοῦν στὰ ὅρια τῆς παραφροσύνης. Ὅλα αὐτὰ δε, γίνονται κατὰ τὶς ἡμέρες τῶν ἑορτῶν μου, ὅταν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶστε πολὺ νηφάλιοι, νὰ ζεῖτε μὲ σύνεση καὶ μὲ τὴν ὑποδειγματικὴ ζωὴ σας νὰ συναγωνίζεστε τοὺς ἄλλους στοχεύοντας στὴ σωτηρία {...}»²³⁰.

Ἡ ακούσια παραμονή του στο ρωσικό κράτος έκανε τον άγιο Μάξιμο να γνωρίσει διεξοδικά την πραγματικότητα της κοινωνίας με όλα τα ελαττώματα που αυτή παρουσίαζε σθεναρά. Είχε σχετιστεί με πολλά πρόσωπα της ρωσικής γης και διαπίστωνε

229. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 163 κ.ε.

230. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σ. 378.

πολλές ακρότητες, τόσο στον τρόπο που σκέφτονταν, όσο και στη ζωή τους. Συνειδητοποίησε πως το αληθινό χριστιανικό φρόνημα είχε διαστρεβλωθεί πλήρως, ο μοναχισμός ιδιαιτέρως δεν πληρούσε καμία από τις αρετές, που έπρεπε υπό κανονικές συνθήκες να έχει, απουσίαζε παντελώς η πρακτική εφαρμογή των εντολών του Ευαγγελίου και επίσης κάθε φιλανθρωπική δραστηριότητα. Αυτό είναι σίγουρο, πως ταρακούνησε τον άγιο Μάξιμο και τον ώθησε να εκφράσει ανοιχτά την άποψη του, που ταυτιζόταν με αυτή των Ευαγγελικών εντολών. Θεώρησε χρέος του να νουθετήσει και να επικρίνει τα δεινά που αμαύρωναν την εικόνα και την καρδιά της Εκκλησίας, καθ' όσον ο ιερός κλήρος αποτελούσε το ζωντανό παράδειγμα της βίωσης του Ευαγγελίου. Αν εκείνος (ο κλήρος) λοιπόν αθετούσε να τηρήσει τις Άγιες εντολές του Θεού, πως θα παραδειγματιζόταν ο απλός λαός;

Σε πολλούς λόγους του καταπιάνεται με το θέμα της απληστίας, της κερδοσκοπίας, του πλουτισμού και της εκμετάλλευσης σε βάρος των φτωχών και καταφέρεται έντονα εναντίον τους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικός ο Κ' λόγος του, όπου γράφει τα εξής: «{...} Δέν τούς δίνετε (έννοεῖ τούς πτωχοὺς ἀνθρώπους) ἕνα μέρος ἀπὸ τὸν πλοῦτο σας, τὸν ὁποῖο θεωρεῖτε δικό σας, ἀλλά, μολονότι βλέπετε ὅτι ὑποφέρουν σκληρὰ ἀπὸ τὴν πείνα, τὸ κρύο καὶ διάφορες δυστυχίες, τούς στερεῖτε ἄνομα ἀκόμη καὶ ἐκεῖνο τὸ μερίδιο, πὸ ἔχει ὀρισθεῖ γι' αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ναό μου, τὸ ὁποῖο ἔχουν λάβει οἱ ὀρθόδοξοι ἡγεμόνες γιὰ τὴ φροντίδα τῶν πτωχῶν, τῶν πενήτων, τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν χηρῶν, ἐνῶ τὸ ξοδεύετε γιὰ διάφορες προσωπικές σας διασκεδάσεις, γιὰ νὰ στολίζεσθε μὲ ἀκριβὰ ἄμφια, γιὰ συμπόσια καὶ γιὰ πλούσια δῶρα σὲ εὐγενεῖς ἀξιωματούχους καὶ σὲ πλούσιους ἄρχοντες {...} κάνετε πάντοτε ἄφθονα καὶ δαπανηρὰ τραπέζια πρὸς τούς πλουσίους καὶ

προσφέρετε σὲ αὐτοὺς δῶρα ἀπὸ τὴν περιουσία τῶν πενήτων καὶ τῶν ὀρφανῶν {...} ἐσεῖς οἱ ἴδιοι πολλαπλασιάζετε τὸ ἀσήμι καὶ τὸ χρυσάφι σας ἀπὸ τὰ αἰσχροῦ καὶ παράνομα κέρδη σας, ἐλπίζοντας σὲ αὐτὰ περισσότερο ἀπ' ὅ, τι στὸν Θεὸ καὶ καυχάσθε γι' αὐτά, καταδικάζοντας ἔτσι τὸν ἑαυτὸ σας».

Επίσης, διαπίστωσε πως πολλά δεινά της ρωσικής εκκλησίας προέρχονται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς κενοδοξίας καὶ τῆς εφήμερης κοσμικῆς δόξας, ὅπως γιὰ παράδειγμα διατυπώνει τα εξής: «Ἐσεῖς ὅμως {...} προσπαθεῖτε νὰ ξεπεράσετε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο σὲ ἀδηφαγία, σὲ κοσμικὲς τιμὲς καὶ ἐφήμερη δόξα. Ἔτσι προσπαθεῖτε πάντοτε νὰ φθάσετε σὲ μεγάλα ἀξιώματα φορῶντας βαρῦτιμα ἄμφια, ἔχοντας πολλοὺς ὑπηρέτες καὶ ἐπιθυμῶντας ὅλα αὐτά, ὄχι γιὰ νὰ δοξάσετε ἑμένα μὲ τὴν ἀξιέπαινη ζωὴ σας καὶ νὰ δώσετε παράδειγμα στοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ ἐκτελοῦν τὶς ἐντολές μου, ἀλλὰ γιὰ νὰ συσσωρεύετε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας ὅσο γίνεται περισσότερους θησαυροὺς καὶ νὰ ἀποκτήσετε ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη δόξα» καὶ λίγο πιο κάτω προσθέτει ὅτι : «Ὅμως ἐσεῖς, ἐνῶ διακοσμεῖτε μὲ ἄφθονα στολίδια τὸ εὐαγγέλιό μου, μέσα καὶ ἔξω, μὲ ἀσήμι καὶ χρυσό, δὲν θέλετε νὰ δεχθεῖτε τὴν δύναμη τῶν ἐγγεγραμμένων ἐντολῶν μου οὔτε νὰ τὶς ἐφαρμόσετε καί, ἀντίθετα, δείχνετε μὲ τὶς πράξεις σας ὅτι τὶς θεωρεῖτε ψεύτικες καὶ ἀνόητες {...} »²³¹.

Το ιδεολόγημα τῆς Τρίτης Ρώμης εἶχε εἰσχωρήσει στὴν ἐκκλησιαστικὴ σκέψη τῆς Ρωσίας καὶ τὴν εἶχε ἐπηρεάσει βαθύτατα. Παράλληλως τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἀποκοπεί ἀπὸ τὴν Μητέρα Ἐκκλησία, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὁπότε καὶ ἐπαύσε ἡ ἐκλογή τοῦ Μητροπολίτου Μόσχας ἀπὸ αὐτό, ὅπως ἴσχυε ὡς τότε.

231. ΑΠΑΝΤΑ Α', λόγος Κ', σ. 377. Δες ἐπίσης καὶ στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Θ', σσ. 301 – 322.

Μάλιστα στην απορία του Μαξίμου²³² σε ποιο επιχείρημα στηρίζουν οι Ρώσοι ιεράρχες αυτόν το νεωτερισμό, οι Ρώσοι ανταπαντούσαν πως ο Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης είχε παραδώσει στο παρελθόν επίσημο έγγραφο στο μητροπολίτη Ρωσίας, με το οποίο παραχωρούσε την άδεια στους οικείους τους επισκόπους να χειροτονούν τον μητροπολίτη τους. Το έγγραφο αυτό, αν και πολλές φορές ζήτησε ο ίδιος να δει, ουδέποτε του το εμφάνισαν, οπότε εύκολα συμπεραίνει κανείς πως μάλλον επρόκειτο για ανύπαρκτο έγγραφο και πως αποτελούσε μια δικαιολογία για να υπεκφύγουν από τις επίμονες ερωτήσεις του Έλληνα μοναχού σχετικά με την ανεξαρτησία τους από το Πατριαρχείο²³³.

Ο Μάξιμος θεωρούσε πως η αποκοπή από την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης είναι αντικανονική και πως ενισχύει τη μονορθοδοξία και την έπαρση της ρωσικής Εκκλησίας, αφού την ανυψώνει ως τη μόνη ορθόδοξη χώρα ανά τον κόσμο. Γράφει λοιπόν σε έναν λόγο του πως το να αρνείται κανείς και να απορρίπτει τη χειροτονία από τον Πάπα Ρώμης, ως αυτόν που αποσπάστηκε από την τάξη των ορθόδοξων αρχιερέων, είναι θεμιτό και δίκαιο, αλλά το να απορρίπτεται η χειροτονία από τον Οικουμενικό Πατριάρχη δεν είναι σωστό, αφού εκείνος δεν πρόδωσε την ορθόδοξη πίστη,

232. Λόγος ΚΒ' με τίτλο *Πρός αυτούς που κατά την χειροτονία τους δίνουν γραπτό ὄρκο στον Ρῶσο Μητροπολίτη και σὲ ὅλη τὴν Ἱερὰ Σύνοδο* ὅτι δὲν δέχονται νὰ γίνουν μητροπολίτες ἢ ἀρχιερεῖς ἀπὸ τὸν Πάπα Ρώμης, ὅτι ἀρνοῦνται νὰ δεχτοῦν τὴν χειροτονία ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι δὲν δέχονται τὰ διατάγματά τους. Ἀπὸ τὸν μὲν διότι ὁμολογεῖ τὴ λατινικὴ πίστη, ἀπὸ τὸν δὲ διότι ὑπάγεται στὴν ἐξουσία τοῦ αἰσχροῦ βασιλέα τῶν ἄθεων Τούρκων, βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Γ', σ. 175.

233. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μαξιμος ο Γραικος, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 308.

αλλά παρέμεινε σε αυτήν, παρά το γεγονός ότι η χώρα του βρίσκεται υπό την κατοχή βάρβαρου και αλλόθρησκου δυνάστη²³⁴.

Συνεχίζει παρακάτω στον ίδιο λόγο του και επεξηγεί ότι αφού κάλλιστα η Εκκλησία της Ρωσίας ισχυρίζεται, πως ακολουθεί πιστά τους Αποστολικούς κανόνες και ακόμη αποδέχεται όλα, όσα αποφάσισαν οι Οικουμενικές σύνοδοι, πώς τότε είναι δυνατόν να απορρίπτει την χειροτονία από τον Οικουμενικό της Πατριάρχη με την αιτιολογία ότι, εξαιτίας αμαρτιών των ορθόδοξων βασιλέων της χώρας του, αυτή τώρα βασιλεύεται από αλλοεθνείς. Ο άγιος Μάξιμος αποτυπώνει με τρόπο γλαφυρό, πως το άγιο δε βεβηλώνεται ποτέ, ακόμη και αν βρίσκεται υπό την εξουσία απίστων. Φέρνει μάλιστα ως παράδειγμα, για να πείσει τους αναγνώστες του, ότι τους χρόνους που ο Χριστιανισμός διωκόταν από τους Ρωμαίους βασιλιάδες για τρεις αιώνες, εν τούτοις, η Ορθόδοξη πίστη δε χάθηκε, ούτε βεβηλώθηκε, αλλά αντιθέτως έλαμψε ανά την Οικουμένη με τα αναρίθμητα θαύματα από τη Χάρη του Θεού. Τέλος, διατείνεται πως η ιεροσύνη είναι ανώτερο αξίωμα από τη βασιλεία, ο ιερέας μπορεί να χρίσει και να στεφανώσει βασιλιά, αλλά το αντίθετο δε γίνεται, ο βασιλιάς δε μπορεί να χρίσει τους ιερείς.

Παρομοίως, αναπτύσσει και στον λόγο του *Περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἅγιοι Τόποι δὲν βεβηλώνονται ποτὲ λόγω του ὅτι ἐξουσιάζονται ἀπὸ τοὺς ἄθεους, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ κατάσταση αὐτὴ παραμένει γιὰ πολλὰ χρόνια*²³⁵. Εκεί απαντά σε ερώτηση κάποιου άγνωστου παραλήπτη για μας για το αν η ονομαστή πόλη της Μόσχας είναι τα νέα Ιεροσόλυμα, όπως υπαινίσσονται οι σύγχρονοί του. Εκφράζει λοιπόν

234. Ββλ. και στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Η ανθελληνική μονορθοδοξία των Ρώσων του 18ου αιώνας και Μάξιμος ο Γραικός*, σ. 7.

235. *ΑΠΑΝΤΑ Γ'*, Λόγος ΚΓ'σσ. 177 – 183.

την άποψη ότι μολονότι ο ίδιος εκτιμά, αγαπάει και προσεύχεται για αυτή και παρά το ότι είναι μια ένδοξη και σπουδαία πόλη με αίγλη παρά τούτα δε θα μπορούσε να γίνει η αντικαταστάτρια των παλαιών Ιεροσολύμων. Παραθέτοντας πολλά παραδείγματα μέσα από την Παλαιά Διαθήκη, εξηγεί πως ουδέποτε όσες φορές και αν τα ιερά των πιστών του Θεού υπέστησαν βεβήλωση από αλλόπιστους, εν τούτοις δεν εγκαταλείφθηκαν από τη Χάρη του Θεού και δεν μολύνθηκαν ουσιαστικά από τις ανομίες τους. Αντίθετα, όσοι ζουν άνομα και άτιμα, αυτοί εγκαταλείπονται από το Θεό, αφού δε μετανοούν για τις πράξεις τους, ενώ όσοι υποφέρουν από τους διώκτες για την αληθινή πίστη τους και μαρτυρούν για αυτή, δοξάζονται και ανυψώνονται ως Άγιοι από τον Κύριο.

Ένα από τα πιο σημαντικά πρόσωπα, που ερχόταν σε συχνή επικοινωνία με τον άγιο Μάξιμο, ήταν ο Μεγάλος Ηγεμόνας, μιας και το κελλί της μονής Τσουντώφ, που φιλοξενούσε τον Έλληνα μοναχό, βρισκόταν κοντά στο βασιλικό παλάτι και εκεί δεχόταν επισκέψεις και άλλων αρχόντων, ευγενών και άλλων. Από τη συναναστροφή μαζί τους διέβλεπε πολλές ελλείψεις στο χαρακτήρα των κρατούντων την εξουσία και προσπαθούσε με ειλικρινή και αμερόληπτη πρόθεση, μέσω πολλών γραμμάτων να νουθετήσει για τυχόν σφάλματα ή να ελέγξει για ανάρμοστη συμπεριφορά. Συχνά παρουσιάζε, ως παραδείγματα δίκαιων βασιλέων, διάφορα πρόσωπα από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη, θέλοντας να τονίσει πως η σύμπραξη των δύο αξιωμάτων, της ιεροσύνης και της βασιλείας, είναι το ιδανικό για να υπάρξουν χώρες με σωστή διοίκηση²³⁶.

236. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΕ', σ. 405.

Σε μια διδαχή του με τίτλο *Διεξοδικὸς καὶ συμπονετικὸς περὶ τῶν ἀναρχῶν πράξεων καὶ ἀτασθαλιῶν βασιλέων καὶ ἀρχόντων* χρησιμοποιεῖ την αλληγορική μέθοδο και παραθέτει τη φανταστική συνομιλία, που ἔχει ο ἴδιος με μια γυναίκα, η οποία συμβολίζει τη βασιλεία. Εκεί ξεδιπλώνει τον προβληματισμό του, βάζοντας στο στόμα της μυστηριώδους γυναίκας τα παράπονά της για τους ἄρχοντες της φεουδαρχικής κοινωνίας. Αναπτύσσεται λοιπόν ἕνας διάλογος μεταξύ του αγίου Μαξίμου και της γυναίκας αυτής, στον οποίο εκφράζεται η ἄποψη ὅτι εἶναι ελάχιστοι οἱ ἄρχοντες που τιμούν τη βασιλεία και τη φροντίζουν. Οἱ δε υπόλοιποι, ὄντες αρχομανεῖς, προσπαθοῦν να την υποτάξουν με ἄνομο τρόπο, επειδή ἔχουν απομακρυνθεῖ ἀπὸ τη διδασκαλία του Χριστοῦ και οἱ οποίοι ἀντὶ γὰρ βασιλεῖς γίνονται βασανιστὲς του λαοῦ τους, παρασυρμένοι ἀπὸ τη φιλαργυρία και την ἀπληστία. Τυραννοῦν τον ἀπλό λαό με φόρους και καταναγκαστική εργασία, γὰρ να κτίζουν μεγαλόπρεπα κτήρια, ἐξυπηρετώντας την αὐταρέσκειά τους. «Ἡ ἄφρων καρδιά τους ἔχει περιέλθει στὸ σκότος {...} ἐπειδὴ τὸ θεῖο φῶς ἔσβησε μέσα τους», ἔχουν πέσει σε κάθε ἄνομη και σαρκική πράξη και ἔχασαν τὸ φόβο του Θεοῦ.

Ο ἱερός πατὴρ ἰσχυρίζεται ἀκόμη πῶς, ἀφού αυτοὶ οἱ ἄρχοντες δε συμμορφώνονται στις ἅγιες ἐντολές του Κυρίου και συνεχίζουν με υπερηφάνεια και ἔπαρση να διαπράττουν κάθε ἀτιμία, ο Θεός ἐν τέλει τους εγκαταλείπει, παραδίδοντάς τους στην ἐξουσία των πονηρῶν πνευμάτων και ἔτσι αυτοὶ βρίσκουν οδυνηρό θάνατο. Ἀντιθέτως, αυτοὶ που θα μετανοήσουν και θα ἀφήσουν κάθε κακό ἔργο, συμπεριφερόμενοι στο ἐξῆς με γενναιοδωρία και φιλανθρωπία στους υπηκόους τους και ζώντας θεάρεστα, θα ἔχουν την εὐλογία

του Θεού και θα λάβουν την αιώνια βασιλεία των ουρανών²³⁷. Παρόμοια θέματα εκθέτει και σε άλλες επιστολές του προς τον τσάρο, όπου διατείνεται για την ομόνοια, που πρέπει να έχει εκείνος με τους αξιωματικούς του και το λαό του, παρουσιάζοντάς την ως μία από τις σπουδαιότερες αρετές που πρέπει να διέπει έναν ηγέτη²³⁸.

Η κριτική του αγίου Μαξίμου, αν και αντικατόπτριζε την πραγματικότητα των όσων δεινών συνέβαιναν γύρω του, εντούτοις, δεν κατάφερε άμεσα να επηρεάσει με θετικό τρόπο το ρωσικό περιβάλλον, για το λόγο ότι η έπαρση και η εμμονή στη θεωρία της Τρίτης Ρώμης είχε τυφλώσει τη ρωσική διάνοια. Ωστόσο, ο ίδιος ο Μάξιμος στάθηκε «τὸ μεγαλύτερο ηθικό εμπόδιο στα δόλια σχέδια της Μοσχοβίτικης μονορθοδοξίας»²³⁹. Ενώ στην αρχή είχε αποκτήσει μεγάλη δημοτικότητα λόγω της παιδείας του και της κοσμιότητας διαγωγής του, σταδιακά άρχισε να πέφτει σε δυσμένεια στους διάφορους κύκλους που συναναστρεφόταν²⁴⁰.

Η μονή Βολοκολάμσκ έχοντας την τσαρική υποστήριξη ενδυναμώθηκε και γρήγορα έγινε το φυτώριο, το οποίο άρχισε να

237. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΣΤ', σ σ. 423 – 436.

238. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΖ', σσ. 438 – 439.

239. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις της μοσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραϊκού», σ. 239 και στο PODSKALSKY, *Η ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας, 1453 - 1821*, σ. 137: «Ὅρθὰ πάντως ἀποτιμήθηκε ἡ θέση τοῦ Μαξίμου ὅτι βρισκόμενη σὲ κανονικὴ ἀταξία ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἔπρεπε νὰ ὑπαχθεῖ καὶ πάλι στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο (συνάμα ἀπέροριπτε τὴν καινοφανῆ θεωρία «Μόσχα, τρίτη Ρώμη».

240. Ο Podskalsky θεωρεί ότι γύρω από το πρόσωπό του Μαξίμου είχε συγκροτηθεί ομάδα αντιφρονούντων που οραματιζόταν αναθεώρηση όλων των εκκλησιαστικών βιβλίων και που στρεφόταν εναντίον της αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας της Ρωσίας. Βλ. σχετικά στο PODSKALSKY, *Η ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας, 1453 - 1821*, σ. 136.

καλύπτει τις ανώτατες θέσεις στη Ρωσική Εκκλησία²⁴¹. Όταν στο μητροπολιτικό θρόνο προωθήθηκε από τον τσάρο ο Δανιήλ άνευ εκλογής, άνθρωπος λίαν φιλόδοξος, που διαδέχτηκε στην ηγουμενία τον Ιωσήφ Βολόμσκιν, τότε τα πράγματα άλλαξαν για τον μοναχό Μάξιμο²⁴². Το 1521 ο αδέκαστος μητροπολίτης Βαρλαάμ που είχε το θάρρος της γνώμης, εν τέλει έχασε την εύνοια του τσάρου και κατόπιν εκδιώχθηκε βιαίως από την μητροπολιτική έδρα, λόγω του ότι προστάτευε τον Έλληνα μοναχό και τον Βασιανό.

Ο Δανιήλ, ως φερέφωνο του τσάρου, υποσχόμενος κατά την ενθρόνισή του, ότι αρνείται να δεχτεί χειροτονία από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, γρήγορα ανέλαβε δράση και εξυπηρέτησε με πλήρη δουλοπρέπεια τον τσάρο σε πολλές υποθέσεις. Όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του ηγεμόνα του Νόβγκοροντ, Βασίλειο Σεμιάτσιν, πολιτικού αντιπάλου του τσάρου, για τον οποίο εγγυήθηκε ο Δανιήλ, πως θα παραμείνει σώος σε επικείμενη συνάντησή του στη Μόσχα με τον τσάρο, τελικώς όμως αθέτησε το λόγο του και δεν αντέδρασε, όταν ο τσάρος συνέλαβε τον Βασίλειο και τον εξόντωσε. Ταυτόχρονα, τέλεσε ευχαριστήρια δοξολογία προς το Θεό, που απάλλαξε τον Μεγάλο Δούκα από έναν τέτοιο αδίστακτο εχθρό²⁴³, γεγονός που κατέδειξε ξεκάθαρα τον διπρόσωπο και διεφθαρμένο χαρακτήρα του. Ως συνεργός πλέον του

241. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, σ. 75.

242. Ο Δανιήλ ήταν ένας φιλόδοξος μοναχός που με μεγάλη επιτηδειότητα κατάφερε να ανέλθει στην ηγουμενία της μονής Βολοκολάμσκ. Από τις συχνές επισκέψεις του Ηγεμόνα για κυνήγι στο δάσος πλησίον της μονής μπόρεσε να τον προσεταιριστεί και κέρδισε την εύνοιά του και σύντομα κατέλαβε το μητροπολιτικό θρόνο, βλ. περισσότερο στο ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 247.

243. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ ΧΡΗΣΤΟΥ, «Βυζαντινή παράδοση και τάσεις της μοσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραικού», σσ. 239 – 240.

Ηγεμόνα Βασίλειου Γ', ενεπλάκη και σε πολλές άλλες άνομες υποθέσεις του, όπως στο διαζύγιο του από τον εικοσαετή γάμο του με την συμβία του Σολομωνία με την δικαιολογία της ατεκνίας. Μετά από αυτό το γεγονός, ευλόγησε το δεύτερο γάμο του με την Ελένη Γλίνσκαγια, πριγκίπισσα από τη Λιθουανία, προκαλώντας την αγανάκτηση και τον σκανδαλισμό των βογιάρων και του λαού²⁴⁴.

Ο Δανιήλ, μιας και υποστήριζε την Ιωσηφίτικη μερίδα και ήταν υπέρμαχος της μοναστηριακής ιδιοκτησίας, μόλις ενθρονίστηκε, μία από τις πρώτες του μέριμνες ήταν να αυξήσει την περιουσία της μονής του. Για το λόγο αυτό επιδόθηκε στην αγορά μεγάλων αγροτεμάχιων, που περιελάμβανε και χωριά, προβάλλοντας ως πρόφαση, ότι οι κάτοικοι δεν αποπλήρωναν το χρέος τους. Έτσι, με τη βοήθεια του Ηγεμόνα εξασφάλισε με επίσημα έγγραφα την κατοχή τους προς όφελος της μητρόπολης. Επίσης, χειροτόνησε ως επισκόπους συγγενικά του πρόσωπα που ήταν ομόγνωμα με τον ίδιο και ιδίως εκείνα, που διατηρούσαν καλή σχέση με τον τσάρο²⁴⁵.

Ο μοναχός Βασσιανός της άλλης μερίδας, των Ζαλβογείων αποδοκίμασε τις πράξεις αυτές του τσάρου και του συνεργού του μητροπολίτη Δανιήλ και άσκησε δριμεία πολεμική, επικρίνοντας δημόσια, αλλά και γραπτώς τις πράξεις τους. Με την έγκριση της Εκκλησίας είχε τελειώσει « το βασικό έργο της ζωής του, μια νέα έκδοση του Νομοκανόνα, του Ορθόδοξου εγχειριδίου κανονικού δικαίου» {...} «Ο Νομοκανόνας του Βασσιανού {...} επιδίωκε να δείξει ότι οι μονές που κατείχαν κτηματική περιουσία παραβίαζαν

244. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 248.

245. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 249 – 250.

το κανονικό δίκαιο»²⁴⁶. Υπήρχε όμως κάποιο φιλολογικό ζήτημα άλλοτο, σχετικά με την ερμηνεία που δίνονταν σε κάποιες λέξεις. Και γι' αυτό το λόγο κλήθηκε ο άγιος Μάξιμος να το επιλύσει, δίνοντας ορθή ερμηνεία σε αυτές, όπως για παράδειγμα στη λέξη «προάστεια», που στην αρχαία ελληνική σήμαινε σπίτια και καλλιεργημένα κτήματα. Οι Ρώσοι όμως είχαν αποδώσει στη λέξη αυτή, την έννοια των χωριών με μόνιμους κατοίκους αγρότες. Την ερμηνεία του αγίου Μαξίμου προτίμησε να συμπεριλάβει ο Βασσιανός στην έκδοση του Νομοκανόνα του, δίνοντας ένα ακόμα τρανταχτό όπλο υπέρ των Ακτημόνων, αφού με την προηγούμενη ερμηνεία, που έδιναν οι Ρώσοι στη λέξη, εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντα των Ιωσηφιδών²⁴⁷.

Ο Δανιήλ, θεωρώντας πως ο Βασσιανός αντλεί το θράσος του από τον σοφό Έλληνα Μάξιμο, ο οποίος ήταν ομόφρων του Βασσιανού σε πολλά θέματα, αλλά ενεργούσε πιο διακριτικά από εκείνον, σύντομα, με μια αφορμή που δόθηκε, στράφηκε με σφοδρότητα εναντίον του. Η αφορμή ήταν η άρνηση του Έλληνα μοναχού να μεταφράσει την Εκκλησιαστική Ιστορία του εκκλησιαστικού συγγραφέα Θεοδώρητου Κύρου, αν και πολλές φορές παρακάλεσε να το πράξει για χάρη του. Όμως ο σοφός μοναχός γνωρίζοντας ότι το βιβλίο αυτό περιέχει επιστολές αιρετικών και άλλα συναφή θέματα, που μόνο επιζήμια θα

246. OBOLENSKY, *Εξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, σσ. 345 – 346.

247. Ο Podskalsky αναφέρει σχετικά ότι : «{...}ό Μάξιμος προκάλεσε και δυσαρέσκεια στους κύκλους των ιθυπόντων, έδωσε νέα ερμηνεία στο Νομοκανόνα και, έκθειάζοντας την κοινοβιακή ζωή στο Άγιον Όρος, τάχθηκε υπέρ της ομάδας των «ακτημόνων» (nest 'jazatel' stvo) μοναχών υπό τον Βασσιανό Πατρικέεφ , οί οποίοι, έχοντας ως πρότυπό τους τον όλιγαρκή Νεϊλο του Σόρα (+1508), διαχώρισαν σαφώς τις θέσεις τους από τις γενναιόδωρα προικοδοτημένες από το κράτος μονές της ομάδας γύρω από το προμνημονευμένο Ιωσηφ του Βολοκολάμσκ.». Βλ. στο PODSKALSKY, *Η ελληνική θεολογία επί τουρκοκρατίας, 1453-1821*, σ. 136.

μπορούσαν να φανούν στο αναγνωστικό κοινό, δεν αποδέχτηκε την πρόταση του μητροπολίτη²⁴⁸.

Αυτή η απόρριψη της μετάφρασης από τον άγιο Μάξιμο δεν άρεσε στο Δανιήλ και άμεσα εκδικήθηκε τον Έλληνα σοφό, διεξάγοντας έναν πόλεμο εναντίον του, συκοφαντώντας τον στον ηγεμόνα, πως τάχα ο Μάξιμος ήταν αυτός, που διαμαρτυρήθηκε εντόνως για τα οικογενειακά θέματα του ηγεμόνα, δηλαδή το διαζύγιο του και τον επικείμενο γάμο του. Επίσης, ισχυρίστηκε πως ο άγιος αποδοκίμασε την εξωτερική πολιτική, που ασκούσε ο τσάρος και για την σκληρότητα που επεδείκνυε προς το ρωσικό λαό²⁴⁹. Άρχισε έτσι μια περίοδος θλιβερή και επίπονη, πλήρης μαρτυριών, για τον Έλληνα μοναχό Μάξιμο, στη διάρκεια της οποίας κλήθηκε να μιμηθεί το παράδειγμα του ταπεινού Κυρίου του, που τόσο αγάπησε και φρόντισε να υπηρετήσει σε όλη του τη ζωή με μεγάλη υπακοή και αυτοθυσία.

Η αλαζονική σύμπραξη τσαρικής εξουσίας και Εκκλησίας έφτασε στο αποκορύφωμα της, όταν στις 10 Φεβρουαρίου 1525 συνελήφθη ο άγιος Μάξιμος στο κελλί του στη μονή Τσουντώφ (Coudon) και διεκομίσθη στις φυλακές της μονής Σιμονώφ (Simonon). Έπειτα από λίγους μήνες διεξήχθη δίκη εναντίον του, όπου πρόεδρος ήταν ο τσάρος και εισαγγελέας ο μητροπολίτης. Οι κατηγορίες ήταν πολλές, χαλκευμένες και ψεύτικες²⁵⁰. Άλλη μία δίκη ακολούθησε έπειτα από πέντε χρόνια, κατά τη διάρκεια της οποίας επαναλήφθηκε περίπου το ίδιο κατηγορητήριο. Το κλίμα ήταν

248. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 252. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 97.

249. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, σ. 97.

250. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο άθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός . Ο Τελευταίος τῶν Βυζαντινῶν στη Ρωσία*, σ. 26.

δυσοίωνα για τον Μάξιμο και προπαρασκευασμένο για την δεύτερη καταδίκη του.

Πολλοί επιφανείς Έλληνες που είχαν σχέση με το παλάτι είναι σίγουρο πως είχαν έρθει σε επαφή με τον άγιο Μάξιμο, όπως ο Γιούρι Τραχανιώτης, διπλωματικός εκπρόσωπος του Μεγάλου Ηγεμόνα, ο πρεσβευτής της Τουρκίας Ισκαντέρ (ελληνικής καταγωγής) κ.ά. Ο τελευταίος μάλιστα κάθε φορά που ερχόταν στη Ρωσία για παραλαβή ρωσικών εμπορευμάτων, επισκεπτόταν τον Έλληνα μοναχό, όμως οι συζητήσεις τους δεν είχαν κάτι επιλήψιμο. Το πιο βέβαιο είναι πως ο άγιος Μάξιμος επιθυμούσε να μαθαίνει όσα διαδραματιζόνταν στην πατρίδα του από έναν συμπατριώτη του, και ίσως είχε την ελπίδα, πως με την βοήθειά του, θα επέστρεφε εκεί. Ο Τούρκος απεσταλμένος όμως, όπως μας πληροφορεί ο καθηγητής Παπαμιχαήλ, δεν επεδείκνυε πάντα κόσμια διαγωγή και εκδήλωνε ενίοτε εχθρικές διαθέσεις προς τον ηγεμόνα και προφανώς αυτό γνωστοποιήθηκε σε αυτόν. Αυτός ήταν ο βασικός λόγος συκοφαντίας προς τον Έλληνα μοναχό, πως είχε δηλαδή ύποπτες σχέσεις με τους Τούρκους και άρα γνώριζε τυχόν συνωμοτικές ενέργειες, που προετοιμάζονταν εναντίον του τσάρου²⁵¹.

Η επόμενη κατηγορία, που του απαγγέλθηκε, αφορούσε τις διδαχές του εναντίον των ακροτήτων, που παρουσίαζαν τα μοναστηριακά ιδρύματα όσον αφορά τη μεγάλη περιουσία τους, αν και δεν υπήρξε τόσο σφοδρός πολέμιος αυτής, όπως ο Βασσιανός. Ο άγιος Μάξιμος έθιξε μεν με τους λόγους του την κερδοσκοπία και τη διαστρέβλωση του γνησίου μοναχικού φρονήματος, αλλά όχι και την κατοχή κάποιας περιουσίας από τα μοναστήρια, γιατί θεωρούσε

251. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 300- 310.

ότι είναι αναγκαίο εφόδιο για τη διαβίωσή τους και την εξάσκηση της φιλανθρωπίας τους. Παράλληλα, τόνιζε τη μετάνοια και την επιστροφή των Ρώσων μοναχών στον παραδοσιακό ασκητισμό της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μολονότι ήταν δίκαια, όσα έγραφε, ωστόσο δεν ήταν δυνατόν να γίνουν αποδεκτά από την πλειονότητα των ιεραρχών και από τον Δανιήλ, εφόσον όλοι τους ανεξαιρέτως επωφελούνταν από την κατάσταση αυτή.

Ως συνέπεια της παραπάνω κατηγορίας ήταν και η υποτιθέμενη, μη αναγνώριση από τον άγιο Μάξιμο ορισμένων αγίων της ρωσικής γης ως θαυματουργών. Από παλιά είχαν διαπιστωθεί διάφορα μεταφραστικά λάθη στα λειτουργικά βιβλία και κάποιοι παλαιοί Ρώσοι μητροπολίτες προσπάθησαν να τα διορθώσουν, κατορθώνοντας τελικώς σοβαρά σφάλματα, δογματικά και μεταφραστικά. Μερικούς από αυτούς η Ρωσική Εκκλησία τους ανακήρυξε ως αγίους. Ο σοφός Έλληνας πατήρ αποκάλυψε ότι οι προσθήκες ή οι διορθώσεις, που έκαναν ήταν αιρετικές και απέκλιναν από την ορθόδοξη διδασκαλία. Επίσης, υπογράμμισε πως δεν επιτρέπεται ως Άγιοι να έχουν τόσο ανάρμοστη συμπεριφορά όσον αφορά τη διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας, ώστε να φτάνουν σε σημείο να ελέγχουν τυραννικά πόλεις και χωριά εισπράττοντας φόρους και άλλα οφέλη εις βάρος των απλών ανθρώπων²⁵².

Ο Δανιήλ χαρακτήρισε ως βλάσφημη την κριτική του Έλληνα σοφού, διότι κατά τη γνώμη του εξύβριζε την οσιότητα των Ρώσων Αγίων, οι οποίοι μεγαλούργησαν στη χώρα²⁵³. Όμως, από τα

252. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σ. 379.

253. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος Γ', Απολογητικός περι διορθώσεων τῶν κειμένων, σσ. 114 - 115. «[...] ή διόρθωση τῶν κειμένων δέν θίγει ἐπ' οὐδενὶ τοὺς θαυματουργοὺς ὁσίους της Ρωσίας». Επίσης και στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, Η δίκη του Μάξιμου Γραικού, σσ. 87 – 88.

Πρακτικά της δίκης αποδεικνύεται ότι ο λόγιος Έλληνας μοναχός μόνο σε μια περίπτωση αγίου (Παφνουτίου)²⁵⁴ αναφέρθηκε ιδιαίτερος. Οπότε γίνεται κατανοητό, ότι επρόκειτο για ανακρίβεια του ιεράρχη Δανιήλ, ενώ ο Παπαμιχαήλ συμπεραίνει πως η ενέργεια αυτή του μητροπολίτη Δανιήλ φανερώνει την ανάγκη της υπερβολής στις κατηγορίες του εναντίον του Έλληνα σοφού, έχοντας ως απώτερο στόχο του να επιτύχει την καταδίκη του²⁵⁵.

Η συκοφαντική διάθεση των επικριτών του αγίου Μαξίμου οδηγήθηκε σε σημείο να ανατρέξουν σε όλα τα βιβλία, που εκείνος διόρθωσε και μετέφρασε και να ερευνήσουν οποιοδήποτε πιθανό λάθος, που μπορεί να έκανε, ο ίδιος ή οι συνεργάτες του εν αγνοία τους φυσικά, και όχι σκοπίμως. Πράγματι, έπειτα από κοπιώδη έρευνα ορισμένου χρόνου, κάποιοι εντεταλμένοι για αυτή την εργασία ιερωμένοι από το μητροπολίτη Δανιήλ, ανακάλυψαν ορισμένα μεταφραστικά σφάλματα. Ήταν ελάχιστα βέβαια, σε σύγκριση προς τις χιλιάδες σελίδες, που είχαν μεταφράσει ο Έλληνας πατήρ και οι βοηθοί του, τα οποία οι κατήγοροι διόγκωσαν σε υπερβολικό βαθμό, με αποτέλεσμα να τα επιρρίψουν αποκλειστικά σε αυτόν και να του προσάψουν εν τέλει τη μομφή του αιρετικού.

Ο ιερός πατέρας στη διεξαγωγή της δίκης παραδέχτηκε, ότι όντως εξαιτίας της μέτριας γνώσης του στην ρωσοσλαβονική εκκλησιαστική γλώσσα, πιθανότατα να διέφυγαν από την προσοχή του κάποια αμελητέα λάθη, για τα οποία μάλιστα ζήτησε συγχώρεση αργότερα²⁵⁶. Σε διάφορους λόγους του απολογητικούς, που συνέθεσε μετέπειτα, εξέφρασε με παρρησία ότι αδικώς

254. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 312.

255. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 312.

256. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μάξιμου Γραικού*, σ. 89.

συκοφαντήθηκε²⁵⁷. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του τα λάθη που έκανε οφείλονταν στο γεγονός, ότι δε γνώριζε επαρκώς τη σλαβονική γλώσσα. Δήλωνε επίσης πως αυτά δεν έγιναν εσκεμμένα από τον ίδιο, ενώ ομολογούσε ότι έχει ορθόδοξο φρόνημα και πως σε καμία περίπτωση δεν είναι αιρετικός, όπως τον συκοφάντησαν οι κατήγοροί του²⁵⁸. Παράλληλα δεόταν στον Κύριο να μην προσμετρήσει ως αμαρτία, την πράξη αυτή των κατηγορών του²⁵⁹.

Η προδοσία των συνεργατών του ήταν ένα θλιβερό γεγονός για τον άγιο, το οποίο συντάραξε τον ψυχικό του κόσμο. Αυτοί φοβούμενοι μήπως έρθουν αντιμέτωποι με τη μανία του Μεγάλου Ηγεμόνα και του μητροπολίτη Δανιήλ διέβαλλαν τον Έλληνα μοναχό, εγκαταλείποντάς τον στην τύχη του και στο μένος των κατηγορών του. Η δε ψυχική οδύνη του αγίου Μαξίμου ήταν ιδιαίτερος έκδηλη, όταν στη δίκη όλοι του οι συνεργάτες (πλην ενός, του Νεόφυτου), τον πρόδωσαν και τον κατασυκοφάντησαν. Σε κάθε ψόγο που του επέρριπταν, ο άγιος απαντούσε μετά μεγάλης θλίψεως με τη φράση: «Αδελφέ, το κρίμα στην ψυχή σου»²⁶⁰. Εισμάτην αντέδρασε ο άγιος Μάξιμος υπερασπιζόμενος τον εαυτό του και εκθέτοντας τα γεγονότα, όπως πραγματικά ήταν. Οι συνοδικοί επέμεναν όμως στις δήθεν ειλικρινείς μαρτυρίες των ψευδομαρτύρων²⁶¹.

257. Οι απολογητικοί λόγοι του είναι: ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγοι ΚΗ', ΚΘ', ΛΓ', ΛΖ'. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος Α' και ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγοι Θ', Ι'.

258. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος Α', σ. 23 κ.ε.

259. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις τῆς μοσχοβίτικης ἐκκλησίας στὰ χρόνια του Μάξιμου τοῦ Γραικοῦ», σ. 245.

260. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις τῆς μοσχοβίτικης ἐκκλησίας στὰ χρόνια του Μάξιμου τοῦ Γραικοῦ», σ. 24 και ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 109.

261. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 301.

Στην απολογία του, ενώ είχε εξουθενωθεί ψυχικά και σωματικά από όλη τη διαδικασία και τη φυλάκισή του, υπεραμύνθηκε για την αθωότητά του, δηλώνοντας ρητά, ότι το φρόνημά του ήταν ορθόδοξο και πως ό,τι έγραψε έβαινε σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ικέτευσε τους δικαστές του να τον συγχωρήσουν, αν έκανε κάποιο σφάλμα μεταφραστικό ή διορθωτικό στα ρωσικά βιβλία εξαιτίας της μέτριας γνώσης, που είχε εκείνο το διάστημα πάνω στην παλαιά σλαβονική γλώσσα, τονίζοντας εντόνως, ότι δεν είχε κάποια σκοπιμότητα ή αιρετική δοξασία. Με δάκρυα στα μάτια διαβεβαίωσε τους πάντες πως αγάπησε τη χώρα και το λαό της, που τον φιλοξένησε και πως πάντοτε ενήργησε με σκοπό να ωφελήσει παντοιοτρόπως. Τέλος εκλιπαρώντας, ζήτησε να τον αθώσουν και να του επιτρέψουν να γυρίσει στη μονή της μετανοίας του, στο Άγιον Όρος²⁶².

Ο άγιος Μάξιμος καταδικάστηκε ομόφωνα ως αιρετικός σε ισόβια φυλάκιση στην μονή Βολοκολάμσκ. Η απόφαση δεν είχε ουσιαστικά ερείσματα, αλλά στηρίχτηκε πάνω στις καταθέσεις των ψευδοκατηγόρων που, είτε εσκεμμένα είτε ακούσια από φόβο, οδήγησαν τα πράγματα στη συκοφαντική δυσφήμιση της προσωπικότητας του αγίου, την καταδίκη του και την εν τέλει δοκιμασία του μακροχρόνιου μαρτυρίου του.

Σιδηροδέσμιο ως κοινό κακοποιό, έστειλαν οι δημόσιοι κατήγοροι τον άγιο Μάξιμο στην μονή με την εντολή προς τους γέροντες της, να φυλάσσεται με πολλή ασφάλεια και κάτω από αυστηρό έλεγχο σε υγρό, σκοτεινό και απομονωμένο μπουντρούμι. Επίσης τους πρόσταξαν να μην δίνουν την άδεια σε κανέναν να τον επισκέπτεται, ούτε ξένο, ούτε μοναχό της μονής ή να επιτρέπουν

262. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μάξιμου Γραικού*, σσ. 160 – 161. Βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΚΕ', Λόγος ΚΗ', Λόγος ΚΘ', Λόγος ΛΒ' κ. ά.

την αλληλογραφία μαζί του. Του απαγορεύτηκε, επιπλέον, ο εκκλησιασμός, η Θεία Κοινωνία των Αχράντων Μυστηρίων και η κατοχή γραφικής ύλης και βιβλίων. Ο νέος Ηγούμενος της μονής ήταν ο Νήφων, μαθητής του Δανιήλ και ομοϊδεάτης του. Φέρθηκε με βάνουσο τρόπο και με καταφανή σκληρότητα προς τον Έλληνα μοναχό, χωρίς να επιδείξει ίχνος συμπόνιας στα δεινά του, «{...}ἐτηρεῖτο ἐγκάθειρκτος καὶ ἐθανατοῦτο διὰ τοῦ ψύχους, τοῦ καπνοῦ καὶ τῆς πείνης {...} πολλὰ ὑπέστη ἐκ τῶν ἐπαχθῶν δεσμῶν καὶ τῆς πολυχρονίου ἐν φρικωτάτοις φυλακαῖς ἐγκαρθεΐξεως {...} Ἔνεκα τῶν βασάνων τούτων πολλάκις ὁ Μάξιμος περιέπιπτεν εἰς πλήρη ἀπώλειαν τῶν αἰσθήσεων, μέχρι νεκρώσεως»²⁶³.

Αυτή τη δοκιμασία την βίωσε ο άγιος Μάξιμος για έξι χρόνια, δεχόμενος τους εξευτελισμούς, τη βιαιοπραγία και το βασανισμό από ανθρώπους, που όφειλαν να έχουν το μοναχικό φρόνημα και στην καρδιά τους, εκτός από το εξωτερικό σχήμα. Όλη την οδυνηρή κατάσταση αυτήν, την αντιμετώπισε ο ευεργέτης και φωτιστής της Ρωσίας με υπομονή, εγκαταλελειμμένος και πληγωμένος από φίλους και γνωστούς, στερούμενος ακόμη και των βασικών αναγκών του. Ως γνήσιος μοναχός με ταπείνωση δέχτηκε να περάσει αυτό το μαρτύριο, χωρίς να κατακρίνει ως εχθρούς του κανέναν από τους κατήγορους και τους βασανιστές του. Από αυτό το γεγονός φαίνεται, ότι βίωνε ειλικρινώς όσα έγραφε τόσα χρόνια, νουθετώντας τους άλλους και παράλληλα φανερώνει ότι είχε συνεχή πνευματική σχέση με το Θεό, εφόσον ποτέ δεν απελπίστηκε. Βρήκε την παραμυθία στην προσευχή, στην οποία επιδόθηκε με αληθινό ζήλο και έγινε μέτοχος της Θείας Χάριτος. Το μαρτύριό του ξεπερνούσε τα ανθρώπινα μέτρα και αντί να δειλιάσει και να

263. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σσ. 301 – 302.

κουραστεί από αυτό και να προδώσει τα πιστεύω του, εκείνος σε όσα δεινά βίωσε επέδειξε μεγάλο κουράγιο και υπομονή, όπως οι Μάρτυρες του Χριστού. Ο Θεός για να τον παρηγορήσει του έστειλε Άγγελο να τον επισκεφτεί και να τον στερεώσει στην πίστη του σε Εκείνον. Ο άγιος Μάξιμος έμπλεος από Θεία Χάρη, ευχαριστώντας τον Κύριο για την εύνοια Του, έγραψε με κάρβουνο στους τοίχους της φυλακής Παρακλητικό Κανόνα στο Πανάγιο Πνεύμα²⁶⁴.

Ο μητροπολίτης Δανιήλ, αφού κατάφερε την καταδίκη του Έλληνα αγιορείτη και έστρεψε τον ηγεμόνα και την κοινή γνώμη εναντίον του, φοβήθηκε, μήπως τολμήσουν οι θαυμαστές και οι φίλοι του αγίου να παραπονεθούν στον τσάρο για την άδικη συκοφάντησή του και έτσι μεταστρέψουν τη γνώμη του τσάρου. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να χάσει ο Δανιήλ την εύνοια του απέναντι στον τσάρο. Επιπλέον, ο άγιος Μάξιμος διαμαρτυρόταν για την άδικη καταδίκη του και κραύγαζε για την αθωότητά του. Σύμφωνα με το Δανιήλ, το γεγονός αυτό φανέρωνε ότι ο Έλληνας μοναχός δεν επεδείκνυε μεταμέλεια και οπότε δεν συνετιζόταν, ώστε να ελαφρύνει τη θέση του.

264. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, σ. 302: «Τὴν ἐπὶ ταῖς βασάνοις δε ταύταις θλίψιν θέλων νὰ ἐνισχύσῃ ποτέ, ἔγραψε Κανόνα εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα δι' ἄνθρακος ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς φυλακῆς ὡς στερούμενος χάρτου ». Σημειώνουμε σε αυτό το σημείο ότι είναι ο μοναδικός Παρακλητικός Κανόνας προς το Πανάγιο Πνεύμα που υπάρχει στην εκκλησιαστική υμνογραφία, δηλαδή ο άγιος Μάξιμος είναι ο πρώτος που συνέθεσε Παρακλητικό Κανόνα στο Πανάγιο Πνεύμα, ως έγκλειστος στη Μονή Βολοκολάμσκ, καθώς επίσης και ο πρώτος που συνέθεσε Παρακλητικό Κανόνα στον Τίμιο Πρόδρομο, ως μοναχός στην Μονή Βατοπαιδίου. Βλ. λεπτομέρειες στο ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ, *Κανών Παρακλητικός εἰς τὸ θεῖον καὶ προσκυνούμενον, Πανάγιον Πνεῦμα*, σ. 15 και σ. 46. Είναι ευνόητο ο κανόνας, που συνέθεσε ο Άγιος Μάξιμος, να γράφτηκε στην ελληνική γλώσσα πρώτα και αργότερα, αφού αποφυλακίστηκε, να τον μετέφρασε στη ρωσοσλαβονική μιας και με το πέρασμα του χρόνου είχε εκμάθει πλέον αυτή τη γλώσσα. Βλ. επίσης και στο ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, «Παρακλητικός κανών εἰς τὸν Τίμιον Πρόδρομον καὶ Βαπτιστὴν Ἰωάννην»

Κατόπιν λοιπόν το 1531, πήρε την απόφαση να παραπέμψει τον Έλληνα μοναχό σε δεύτερη δίκη, όπου τον διέσυρε και τον ταπείνωσε εκ νέου, επαναλαμβάνοντας τις ίδιες κατηγορίες και προσθέτοντας άλλες. Αλλά «δόθηκε σκοπίμως ιδιαίτερη έμφαση στις θέσεις του Μαξίμου για τις κανονικές εκκλησιαστικές σχέσεις της Ρωσίας προς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο»²⁶⁵. Ἄλλη βασική μομφή εναντίον του ήταν οι δυσμενείς αναφορές του για το μοναστηριακό πλούτο, που είχε ως επακόλουθο τον ανήθικο μοναχικό βίο, ενώ παράλληλα κατηγορήθηκε ανυπόστατα και για μαγεία. Τελικώς, για δεύτερη φορά καταδικάστηκε με νέο κατηγορητήριο και οδηγήθηκε εκ νέου στη φυλακή της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Οτρότς της επισκοπής Τβέρ²⁶⁶.

Αυτή τη φορά κατηγορήθηκε και ο Βασιανός Πατρικιέγιεφ εξαιτίας της έντονης δράσης του κατά της μοναστηριακής πλουτοκρατίας και επειδή θεωρούσε ότι τα ρωσικά βιβλία ήταν ψευδή, διεκήρυττε με παρρησία ότι τώρα χάρη στον Μάξιμο γνώρισαν οι Ρώσοι τον Θεό. Ως εκ τούτου οι κατήγοροι θεώρησαν, ότι ήταν ομόγνωμος του αγίου Μαξίμου και του επέρριψαν την ίδια μομφή, ότι δηλαδή διακατείχετο από αιρετικές ιδέες. Λόγω λοιπόν αυτών των κατηγοριών ο Βασιανός είχε πάψει να απολαμβάνει την εύνοια του Μεγάλου Ηγεμόνα, κρίθηκε ένοχος από τη σύνοδο και καταδικάστηκε σε φυλάκιση στη μονή του Οσίου Ιωσήφ Βολοκολάμσκ²⁶⁷, όπου και πέθανε εκεί.

265. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας*, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα, σ. 255.

266. «Τὸ 1531 ἀκολούθησε νέα δίκη, ὅπου ἀποφασίστηκε ἡ μεταγωγή τοῦ Μαξίμου στὸ Τβέρ, ἐπειδὴ δῆθεν δὲν ἀποδεχόταν παλαιότερες κατηγορίες {...}». βλ. περισσότερα στο PODSKALSKY, *Ἡ Ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821*, σσ. 136 – 137.

267. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ὁ Γραικός, Ὁ πρῶτος φωτιστὴς τῶν Ρώσων*, σσ. 311 – 319.

Ο επίσκοπος Τβέρ Ακάκιος ήταν άνθρωπος μετριοπαθής, αν και Ιωσηφίτης, θαύμασε και εκτίμησε το χαρακτήρα του αγίου Μαξίμου και ελάφρωσε πολύ το μαρτύριο του. Απαγόρευσε να του συμπεριφέρονται σκληρά οι άλλοι μοναχοί, τον απάλλαξε από τα σιδηρά δεσμά και τον προμήθευσε με γραφική ύλη και βιβλία. Πολλές φορές τον επισκεπτόταν και συνομιλούσαν πάνω σε διάφορα εκκλησιαστικά και θεολογικά ζητήματα, ενώ του επέτρεπε την αλληλογραφία με τους φίλους του. Πλέον ο άγιος Μάξιμος για τα υπόλοιπα 20 χρόνια, έχοντας χαρτί και μελάνι ως αληθινός εργάτης το Χριστού επιδόθηκε στη συγγραφή πολλών πραγματειών.

Άφησε σπουδαίο έργο, που αποτελούνταν από επιστολές προς διάφορα πρόσωπα της εποχής, μέσα από τις οποίες έδινε απαντήσεις σε καίριες εκκλησιαστικές και θεολογικές απορίες, διάφορες ερμηνευτικές διδαχές, απολογητικά έργα και συμβουλές για την πνευματική ζωή. Μεταξύ των άλλων, σε αυτά ομολογούσε την ορθόδοξη πίστη του²⁶⁸ και επεξηγούσε όσον αφορά τα λάθη, που τον κατηγορήσαν πως έκανε εσκεμμένα, στα λειτουργικά ρωσικά βιβλία²⁶⁹.

Ο σοφός, γηραιός πια, πατέρας απήυθυνε παράλληλα εκκλήσεις στον Οικουμενικό Πατριάρχη και στην Ιερά Σύναξη του Αγίου Όρους να συνδράμουν για την απελευθέρωση και την επιστροφή του στην πολυπόθητη Αθωνική πολιτεία. Πράγματι οι

268. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική ιστορία της Ρωσίας*, από τήν ίδρυσή της μέχρι σήμερα, σ. 257.

269. Σύμφωνα με τον ιστορικό ερευνητή Τσιλιγιάννη Κων. ο άγιος Μάξιμος έγραψε ποιητικά και πεζά κείμενα πρώτα στην ελληνική γλώσσα και έπειτα τα μετάφραζε στην παλαιά σλαβονική, ενώ θεωρεί πως είναι απίθανο να έγραψε στην καθομιλουμένη της εποχής του ρωσικής γλώσσας για το λόγο ότι η γλώσσα αυτή δεν ενδείκνυται «για προσωδιακά πειράματα», βλ. περισσότερα ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα ηρωελεγειακά έπη του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 17.

Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος Β΄ (1546 - 1555) και Ιεροσολύμων Γερμανός (1537- 1579) απήλυθναν στον τσάρο εκκλήσεις, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ανάλογα έπραξαν και ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Ιωακείμ ο Πάνυ (1545) και η μονή της μετανοίας του, η μονή Βατοπεδίου, αλλά το μόνο όμως που επέτυχαν ήταν να ελαφρύνουν τα δεσμά του Αγίου.

Αφού είχαν σταματήσει οι σκληροί διωγμοί, ο άγιος Μάξιμος αποφυλακίστηκε το 1551 - έπειτα δηλαδή από 25 χρόνια σκληρών δοκιμασιών - υπέργηρος και αποκαμωμένος από τις κακουχίες και τα μαρτύρια, που υπέστη στη φυλακή. Έζησε μόνος στη Λαύρα του Αγίου Σεργίου ως το τέλος της ζωής του, γιατί οι πολύ κοντινοί φίλοι του, ο ηγούμενος Αρτέμιος και ο μοναχός Νείλος είχαν καταδικασθεί επίσης δήθεν ως αιρετικοί²⁷⁰. Εκεί δεχόταν επισκέψεις από επιφανή πρόσωπα της εποχής και έδινε τις παραινήσεις του σε όποιον τις ζητούσε. Ως μαθητές του συγκαταλέγονται ο πρώην πρίγκιπας και μετέπειτα μοναχός Νείλος Κουρλιάτεφ, ο πρίγκιπας Ανδρέας Κούρμπσκυ κ. ά. Ο τελευταίος μάλιστα έγραψε βιογραφία για τον Άγιο Μάξιμο, στην οποία εγκωμίαζε την προσωπικότητα, την οσιότητα και τη μόρφωση του. Επίσης και ο τσάρος Ιβάν ο Δ' - ο Τρομερός - είχε επισκεφτεί τον άγιο για να τον συμβουλευτεί, αλλά παράκουσε τη συμβουλή του και είχε το αναμενόμενο αποτέλεσμα, το οποίο είχε προφητεύσει ο άγιος Μάξιμος²⁷¹.

Την ημέρα που γιορτάζει ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής και γίνεται η σύναξη της εικόνας της Παναγίας της Παραμυθίας στη μονή Βατοπαιδίου, στις 21 Ιανουαρίου 1556 αναπαύθηκε και η ψυχή του Αγίου Μαξίμου Γραικού, αυτού του τόσο σπουδαίου Έλληνα

270. ΑΠΑΝΤΑ, Α΄, σ. 129 και ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σσ. 258 - 259.

271. Βλ. περισσότερα ΑΠΑΝΤΑ Α΄, σ. 127 κ.ε.

μοναχού που βίωσε βάσανα και δεινά στη μακρινή χώρα της Ρωσίας, μακριά από την πατρίδα του και την αγαπημένη του μονή, την οποία πάντοτε θυμόταν και επιθυμούσε διακαώς να ξαναβρεθεί εκεί. Είχε οσιακό τέλος, πέρασε συνολικά 26 χρόνια σιδηροδέσμιος μέσα σε κακουχίες και δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης, απέκτησε όμως τον στέφανο της Ζωής και έγινε νέος ομολογητής μιμούμενος τον Άγιο προστάτη του. Ενταφιάσθηκε στα βορειοδυτικά του ιερού ναού του Αγίου Πνεύματος μέσα στη λαύρα του Αγίου Σεργίου.

Λίγα χρόνια μετά την κοίμησή του ο ευσεβής ρωσικός λαός καθώς και ο κλήρος, τον αναγνώρισαν «ως φωτιστή και προστάτη» τους²⁷². «Από βαθειά εκτίμηση για το Μάξιμο Γραικό, φρόντιζαν το μνήμα του» και πραγματοποίησαν για εκείνον (1564) «τιμητική απεικόνιση στους τοίχους του πρόναου του Ναού Μπλαγοβένσκι του Κρεμλίνου της Μόσχας ανάμεσα από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και άλλους σοφούς της αρχαίας Ελλάδας», ενώ τελούσαν πανυχίδα στη μνήμη του κάθε χρόνο στις 21 Ιανουαρίου²⁷³.

Ακολούθησαν συγγραφές σχετικά με το βίο του αγίου Μαξίμου, που συνεχώς συμπληρώνονταν από νέα στοιχεία και είχαν μεγάλη διάδοση στο λαό, καθώς έκαναν γνωστά, διάφορα θαύματα ή θαυματουργικές ιάσεις και διασώσεις, που ο άγιος επιτελούσε, ενώ οι ιδέες του, που εμπεριέχονταν στα έργα του, άρχισαν ταχύτατα να διαδίδονται και να αφυπνίζουν και να αναζωογονούν την εσωτερική πνευματική ζωή της Ρωσίας. Η επίδραση του έργου του φαίνεται ξεκάθαρα στις αποφάσεις της συνόδου των «Εκατό κεφαλαίων», η οποία πραγματοποιήθηκε το 1551, ενόσω ζούσε ο Άγιος και η οποία κατοχύρωσε θεσμικά τις ιδέες

272. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα ηρωελεγεϊακά έπη του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 16.

273. ΤΣΙΑΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Περί του τάφου του αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σσ. 13, 15 - 16.

του, δικαιώνοντας τον όσιο Αγιορείτη, χωρίς όμως να γίνεται ουδεμία αναφορά στο όνομα του για ευνόητους λόγους²⁷⁴.

Ο άγιος Μάξιμος, ο φωτιστής της ρωσικής γης αναγνωρίστηκε επισήμως από τη Ρωσική Εκκλησία μόλις το 1988 στον εορτασμό της χιλιετηρίδας της Ορθοδοξίας, ενώ μήνες πιο πριν είχε προηγηθεί η επίσημη αγιοκατάταξη του Αγίου Μαξίμου Γραικού στην Ελλάδα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο²⁷⁵. Η πρώτη προσπάθεια ανακομιδής των λειψάνων του αγίου Μαξίμου έγινε το 1591 επί πατριαρχίας Ιώβ, όμως δεν ολοκληρώθηκε²⁷⁶. Εν τέλει, η ανακομιδή των λειψάνων του διενεργήθηκε έπειτα από 405 χρόνια, στις 21 Ιουνίου του 1996 με το παλαιό ημερολόγιο²⁷⁷. Το επόμενο έτος παραδόθηκε μέρος των λειψάνων του Αγίου στη μονή της Μετανοίας του, τη Μονή Βατοπαιδίου και ακολούθησαν

274. «Στις πρώτες εικόνες (16ος-17ος αιώνας) αγιογραφείται ως σοφός, αργότερα (17ος - 18ος αιώνας) με φωτοστέφανο ως “άγιος Πατέρας” των Ρώσων. Παριστάνεται με μεγάλα γένια, ασπρομάλλης, κρατώντας ή βιβλίο ή ειλητάριο με γραμμένη την φράση, “Πίστις χωρίς των έργων νεκρά εστιν”, η οποία, «ερμηνεύτηκε ως αιχμή κατά της τυπολατρίας του κλήρου και της συγκέντρωσης μεγάλης περιουσίας των μοναστηριών, αλλά και κατά της κακοδιοικήσεως του ηγεμόνα της Ρωσίας». Βλ. περισσότερα στο vatorpaidi.gr. Βλ. επίσης για τη σύνοδο των «Εκατό κεφαλαίων» στο ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, σσ. 259 – 260 και στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, σ. 130.

275. Μάλιστα με πρωτοβουλία του Τσιλιγιάννη προηγήθηκε η ανακήρυξη του Αγίου εν Ελλάδι, βλ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Περί του τάφου του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 17.

276. «Ο άγιος Ιώβ αναγκάστηκε να προβεί σε αυτήν την ενέργεια μετά από τα πολλά θαύματα που συνέβαιναν στον τάφο του αγίου. Παρόλο όμως που ανοίχτηκε ο τάφος και ευωδίασε ο τόπος από το λείψανο του αγίου και αφού ο άγιος Μάξιμος θεράπευσε έναν παραλυτικό και έναν τυφλό, σε αποκάλυψη που έκανε στον παρόντα μητροπολίτη Ιωσήφ δεν επέτρεψε να γίνει η ανακομιδή, και τα λείψανα παρέμειναν στον τάφο.» Λεπτομέρειες στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, σ. 137.

277. Να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι ο ιστορικός ερευνητής Τσιλιγιάννης είναι ο πρώτος διεθνώς, που έγραψε το 1994 για τον τάφο του Αγίου Μαξίμου και κατόπιν ακολούθησε η έρευνα σχετικά με τα λείψανα του, με σκοπό να διαπιστωθεί αν βρίσκονταν όντως στον τάφο του. Τελικώς το 1996 εντοπίστηκαν εκεί και έγινε η ταυτοποίηση των ιερών λειψάνων, ότι πράγματι ανήκαν στον Άγιο.

πανηγυρικοί εορτασμοί στις 8 Ιουλίου 1997 με το παλαιό ημερολόγιο. Το 2006 στην πόλη καταγωγής του, την Άρτα, ξεκίνησε το έργο της θεμελίωσης μεγαλοπρεπούς ναού²⁷⁸, ο οποίος προσφάτως εγκαινιάσθηκε, στον οποίο τιμάται ο αγιορείτης άγιος Μάξιμος ο Γραικός, ο μέγας φωτιστής των Ρώσων, αλλά και όλης της οικουμένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΙΔΑΧΕΣ ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

1. Διδαχές και επιστολές σχετικά με τον μοναχισμό

Το συγγραφικό έργο που άφησε ο άγιος Μάξιμος χαρακτηρίζεται από άοκνες προσπάθειες, διηνεκή μελέτη και διακαή πόθο να υπερασπιστεί την Ορθόδοξη πίστη. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αφήσει πίσω του ένα σπουδαίο πλήθος συγγραμμάτων και μάλιστα αρκετά από αυτά αφορούν ειδικά το

278. Βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, σ. 137 και στο: vatorpaidi.gr.

μοναχισμό. Ως συνεχιστής της πατερικής παράδοσης και ως υπόδειγμα μοναχού ο ίδιος συνδυάζει αρμονικά την πίστη με τη γνώση, το ασκητικό πνεύμα με την πολυμαθία, την απλότητα της ευσέβειας με την θεολογική πληρότητα.

Συνολικά, έγραψε στην παλαιά σλαβονική γλώσσα πάνω από 350 έργα²⁷⁹. Ένα πλήθος από τις συγγραφές του είναι διδαχές, δηλαδή πραγματείες μέσα στις οποίες, εκτός από τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναπτύσσει και τα ιδεώδη του γνήσιου μοναχισμού. Τα συγγράμματά του ακολουθώντας την ρωσική έκδοση των έργων, εσφαλμένως χαρακτηρίζονται ως λόγιοι. Ανάμεσα στους λόγους - διδαχές του υπάρχουν²⁸⁰ και επιστολές, που έστειλε προς διάφορα πρόσωπα της ρωσικής κοινωνίας, αλλά και του ρωσικού μοναχικού βίου, με σκοπό να διαφωτίσει πάνω σε καίρια θεολογικά ή εκκλησιαστικά ζητήματα, ή για να νουθετήσει εκφράζοντας την μοναχική εμπειρία της Ορθόδοξης Παράδοσης. Μέσα από τα πονήματα αυτά διαμορφώνεται το πρότυπο της αρίστης μοναχικής βιωτής.

Τα περισσότερα έργα του γράφτηκαν στην περίοδο 1539 - 1551, όπου ζούσε, όπως προαναφέραμε, ως έγκλειστος στο Οτρότς της επισκοπής Τβερ. Εκεί ο επίσκοπος Ακάκιος βελτίωσε κατά πολύ την κατάστασή του και του επέτρεψε τη χρήση χαρτιού και μελάνης, οπότε και τη διεξαγωγή αλληλογραφίας. Συνήθιζε να συγγράφει στην παλαιά ρωσο - σλαβονική, εφόσον την είχε εκμάθει άριστα,

279. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, σ. 18. Ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι στη δύση της ζωής του στη Ρωσία ο άγιος Μάξιμος «συνέθεσε τα σοβαρότερα και μεγαλύτερα ποιήματά του και μάλιστα μόνον στην ελληνική γλώσσα», πιθανότατα να επρόκειτο περί τεσσάρων μεγάλων ηρωελεγεϊακών επών, από τα οποία στις μέρες μας βρέθηκαν μόνο δύο .

280. Βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 141.

αλλά και στην ελληνική ομηρική γλώσσα σε μέτρο επικό εξάμετρο και ελεγειακό πεντάμετρο, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος²⁸¹.

Ο άγιος Μάξιμος συχνά εφεύρισκε διάφορα εκφραστικά μέσα για να συγγράφει τα έργα του, όπως το να απευθύνεται δήθεν προς τον εαυτό του ή προς φανταστικά πρόσωπα (π.χ. μυστηριώδη γυναίκα που συμβόλιζε τη βασιλεία) ή έπλαθε διαλόγους (π.χ. του νου με τη ψυχή ή του Ακτήμονα μοναχού με το Φιλοκτήμονα) είτε έβαζε τον ίδιο τον Κύριο ή τη Θεοτόκο να απευθύνονται προς τους αμαρτωλούς για να τους ελέγξουν. Οι λόγοι για τους οποίους ο άγιος Μάξιμος κατέφευγε σε αυτούς τους έμμεσους τρόπους συγγραφής ήταν κατά πρώτον για να διδάξει και να παραινέσει τους άλλους και κατά δεύτερον για να αποφύγει το σκανδαλισμό των αναγνωστών του, χωρίς να επικρίνει και να μέμφεται άμεσα επιφανείς ανθρώπους, ενδεχομένως του ρωσικού κλήρου ή της ρωσικής κοινωνίας²⁸².

Το κατεξοχήν μοναχικό θέμα, το οποίο διαπραγματεύεται σε πολλά έργα και επιστολές, αφορά το πάθος της απληστίας και την αρετή της ακτημοσύνης, θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν και άλλοι Πατέρες της Εκκλησίας μας²⁸³. Η ακτημοσύνη αποτελεί πρωταρχική αρετή που καλλιεργήθηκε από τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους.

Στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, που σχηματίστηκαν, «ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶ ἔλεγεν

281. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΝΑ', Για τους περιπλανώμενους φιλοσόφους, σσ. 313 – 314.

282. ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 147.

283. Βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΕΠΕ, τ. 8, σσ. 94, 232, τ. 2, σ. 66, ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΕΠΕ, τ. 9, 697 - 727, Ομιλία ΙΘ' και Κ' εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Έπος ηθικόν 28, Κατά πλουτούντων, στιχ. 159 – 168, P. G. 37, 868A – 869A, ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ΕΠΕ, τ. 11, σ. 278, ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ ΟΣΙΟΥ, Κλίμαξ, Λόγος 16ος περί φιλαργυρίας καθώς και περί ακτημοσύνης, σ. 232 κ. ε.

ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αυτοῖς ἅπαντα κοινά»²⁸⁴, υπήρχε κοινό ταμείο, όπου ο καθένας έδινε το υστέρημα της αγάπης του και συλλέγονταν διάφορα ποσά για την κάλυψη των αναγκών της κοινότητας. Οι κοινότητες αυτές ήταν, μπορούμε να πούμε, τα πρώτα κοινόβια μοναστήρια, φυτώρια, όπου αποτυπώνονταν η ζωή του Χριστού και των Αποστόλων Του. Μέσα σε αυτά διατηρούνταν «ή αὐστηρότης καὶ ἡ καθαρότης τῶν ἡθῶν καὶ ἐβιοῦτο τὸ ἀσκητικὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ» {...} «Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναχωρήσεως καὶ τῆς φυγῆς προέκυψε, ὅταν ἡ ἐκκοσμίκευση προχώρησε τόσο πολύ, ὥστε ὁ κόσμος νὰ εἶναι πλέον ἔδαφος ἀκατάλληλο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας»²⁸⁵.

Μιμούμενος ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός τους προκατόχους του Πατέρες και βλέποντας τον ξεπεσμό και την κατάπτωση του μοναχικού σχήματος στη Ρωσία και δίχως να φοβηθεί τις εκκλησιαστικές και πολιτικές αρχές του τόπου, συνέθεσε αυτά τα συγγράμματα με σκοπό να ενισχύσει, να συμβουλευσει τους σύγχρονους αδελφούς του και να τους βοηθήσει να επιστρέψουν στον Ορθόδοξο ασκητικό μοναχισμό.

Σε πολλά σημεία ο όσιος πατέρας επισημαίνει την παράλληλη σύνδεση των παθών μεταξύ τους, γι' αυτό και πολλές φορές διακρίνεται η εξάρτηση του ενός πάθους από το άλλο, κάτι που και άλλοι Πατέρες έχουν διαπιστώσει. Άλλα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε διεξοδικά στα έργα του αφορούσαν τη μετάνοια, την τυπολατρία, την αστρολογία και διάφορες προλήψεις και άλλα δευτερεύοντα θέματα όπως περί οινοποσίας του κλήρου, περί πένθους, περί νυχτερινών πειρασμών κ.ά., τα οποία θα αναπτύξουμε παρακάτω.

284. Πράξ. 4, 32.

285. ΖΗΣΗ, *Μοναχισμός, Μορφές και θέματα*, σ. 37.

2) Περί ακτημοσύνης και απληστίας

Ο άγιος Μάξιμος έκανε σε πολλά έργα του αρκετές αναφορές στο πάθος της φιλαργυρίας και της απληστίας, τα οποία έβλεπε να έχουν κυριεύσει σε μεγάλο βαθμό τα ρωσικά μοναστήρια, αλλά και την Εκκλησία γενικότερα. Αντιπροσωπευτικότερα είναι τρία συγγράμματα. Το πρώτο έργο του δεν αφορά αποκλειστικά την αρετή της ακτημοσύνης, αλλά μας δίνει το πρότυπο, κατά τον ίδιο, του τέλειου μοναχισμού. Το έργο τιτλοφορείται ως *Η φοβερή και αξιοπρόσεκτη διήγηση. Ίδου και περι τοῦ τέλειου μοναχικοῦ βίου*²⁸⁶.

Σε αυτό ο άγιος Μάξιμος αφηγείται αρχικά κάποιο περιστατικό στη Γαλλία, που αφορά έναν επιφανή καθηγητή. Επρόκειτο για έναν σπουδαίο γνώστη της θύραθεν σοφίας και κάτοχο της ιερής θεολογίας. Αυτός όμως έζησε με μεγάλη υπερηφάνεια τη ζωή του φτάνοντας στο σημείο να θεωρεί ότι υπερέχει από τον Απόστολο Παύλο στη σοφία. Το τέλος του ήταν τραγικό, διότι απεδείκνυε την καταδίκη του από τον Κύριο εξαιτίας της μεγάλης οίησης του. Οι μαθητές του υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες του θανάτου του, τον οποίον μάλιστα βίωσαν με τρόμο. Το γεγονός αυτό τους επηρέασε βαθύτατα, ώστε εγκατέλειψαν τα πάντα και αφιερώθηκαν στον Κύριο ως μοναχοί ζώντας με νέο, ασκητικό κανονισμό και τυπικό, το οποίο ήταν δύσκολο να ακολουθήσει κάποιος²⁸⁷.

Στη μονή που ίδρυσαν, αυτοί οι Λατίνοι μοναχοί ζούσαν σε άκρα πενία, με λίγα βιβλία στο κελλί τους και τα κουρέλια που φορούσαν ως ενδύματα. Ο ηγούμενος όριζε την τροφή τους, που ήταν απολύτως λιτή και την έπαιρναν στο κελί τους. Ο,τιδήποτε

286. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', Λόγος ΚΣΤ', σ. 199.

287. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', σ. 203.

είχε σχέση με πλούτο και κερδοσκοπία τα απέρριπταν ως σιχαμερά. Τα πάντα ήταν κοινά και δεν είχαν τίποτα δικό τους. Την κοινοκτημοσύνη τη θεωρούσαν μεγάλη αρετή, γιατί πίστευαν πως διαφυλάττει την ησυχία, την αρετή τους και τους απομακρύνει από την φιλαργυρία και την αισχροκέρδεια. «Τόσο μεγάλη και αδελφική αγάπη έχουν και τόσο αγαθή πειθαρχία στους ηγούμενους τους», μας πληροφορεί ο Έλληνας αγιορείτης²⁸⁸. Υπήρχαν σύνοδοι, οι οποίες επαινούσαν τους ηγούμενους, που διοικούσαν ευπρεπώς τους αδελφούς και άλλοτε τιμωρούσαν με επιτίμια και απόλυση, όσους απειθούσαν στους κανόνες της μονής και εκλέγονταν άλλοι προς αντικατάστασή τους.

Έτσι οι μονές αυτές διοικούνταν με άριστο τρόπο και αυτόν, σύμφωνα με τον άγιο Μάξιμο, όφειλαν να μιμηθούν και οι ίδιοι οι Ορθόδοξοι μοναχοί, ώστε να εκλέγουν στο εξής τους ηγουμένους τους, όχι διά της σιμωνίας, της δωρεάς χρημάτων ή άλλων δώρων που είχε καθιερωθεί στη ρωσική εκκλησία στην εποχή του. Θεωρούσε δε ότι με αυτόν τον τρόπο ανέρχονται, στη θέση του ηγούμενου, άνθρωποι, που δεν έχουν το ασκητικό μοναχικό βίωμα καθώς και καμία θεολογική κατάρτιση. Κατά συνέπεια διάγουν βίο παραδομένο στα πάθη και στις απολαύσεις και ζημιώνουν τους αδελφούς, που είναι σαν πρόβατα χωρίς οδηγό²⁸⁹.

Κατόπιν, ο άγιος αναφέρεται στην άλλη αρετή των Λατίνων μοναχών που είναι η ελεημοσύνη, η οποία είναι, κατά τη γνώμη του, δείγμα μεγάλης ταπεινοφροσύνης. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, κάθε μέρα ο ηγούμενος στέλνει σε κάποια πόλη δυο μοναχούς να συλλέξουν «τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον» για τους αδελφούς παρακαλώντας να τους ελεήσουν, όπως κάνουν οι ζητιάνοι. Αυτοί οι

288. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', σ. 205.

289. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', σ. 206.

μοναχοί, προερχόμενοι από αρχοντική γενιά, ταπεινώνουν τον εαυτό τους εκουσίως και παράλληλα όχι μόνο δεν νιώθουν ντροπή γι' αυτό που κάνουν, αλλά χαίρονται να διακονούν με αυτόν τον τρόπο μιμούμενοι τον Κύριο για τις ανάγκες της μονής τους.

Εξαιτίας της αρετής τους και της μεγάλης ευσέβειάς τους, οι άνθρωποι τους αγαπούν, τους σέβονται και τους τιμούν σε μεγάλο βαθμό, ώστε τους στέλνουν τρόφιμα και άλλα είδη για να καλύψουν τις ανάγκες τους και για να ζητήσουν τις προσευχές των αδελφών, νιώθοντας μεγάλη ευγνωμοσύνη απέναντί τους. Στην ώρα της κοινής τράπεζας, τις Κυριακές και τις εορτές, που συντρώνε όλοι μαζί, προσεύχονται και για εκείνους, που τους προσέφεραν την καθημερινή τροφή τους. Η διανομή δε του φαγητού και του οίνου ξεκινά πάντα από τους κατώτερους προς τους ανώτερους. Τελευταίος, δηλαδή, σερβίρεται ο ηγούμενος. Όμως πρώτος αυτός θα ξεκινήσει να τρώγει και έπειτα οι υπόλοιποι μοναχοί.

Άλλον κανόνα που έχουν, με σκοπό να ελέγχουν και την παραμικρή πονηρή σκέψη και συνήθεια, είναι να επιτηρεί ο ένας μοναχός τον άλλο και να αναφέρει οτιδήποτε κακό, το οποίο πράττει ο αδελφός στον ηγούμενο, ώστε εκείνος έπειτα τους συγκεντρώνει κάθε Σάββατο εσπέρας και τους νουθετεί ή τους επιπλήττει ανάλογα. Τους δε ιερείς και διακόνους, που βρίσκονται πλησίον του, τους παροτρύνει να αποκαλύψουν, αν έχουν κάτι εναντίον κάποιου άλλου ή όποια σκέψη τους τάραξε κατά τη διάρκεια της εβδομάδας και ανάλογα παίρνουν το κατάλληλο επιτίμιο, που πολλές φορές είναι βαρύ²⁹⁰. Στο τέλος, καταλήγει ο άγιος Μάξιμος, ότι με αυτόν τον συνετό τρόπο ασκούνται αυτοί οι μοναχοί, οι οποίοι, αν και Λατίνοι στο θρήσκευμα και αιρετικοί, εν

290. Βλ. στο *ΑΠΑΝΤΑ*, Γ', σ. 209

τούτοις τηρούν πιστά όλες τις εντολές του Θεού και ζουν με σωφροσύνη και με αρετή.

Παρακάτω στο ίδιο έργο ο άγιος διηγείται την ιστορία ενός άλλου ιερομονάχου, του Ιερώνυμου Σαβοναρόλα²⁹¹, προερχόμενο από ένα άλλο τάγμα μοναχικό της Λατινικής εκκλησίας, τους Praedicatores, που ήταν ιεροκήρυκες του Λόγου του Θεού. Αυτοί ζούσαν στη μονή του αγίου και ευαγγελιστή Μάρκου στη Φλωρεντία έχοντας ηγούμενο τον Ιερώνυμο, άνδρα με σπουδαίο χαρακτήρα, με μεγάλη σοφία θύραθεν, με εκκλησιαστική παιδεία και με πολλές αρετές. Βλέποντας την αναισχυντία στην οποία είχε περιέλθει η πόλη της Φλωρεντίας, κυριεύθηκε ο ίδιος από θείο ζήλο και άρχισε να εξαπολύει ένθερμα κηρύγματα για την πίστη και την επιστροφή των ανθρώπων κοντά στο Θεό με έμπρακτα έργα μετανοίας και αγάπης, ενώ μεμφόταν παράλληλα την αισχροκέρδεια και την τοκογλυφία, την οποία εξασκούσαν οι πλούσιοι ευγενείς αλλά και ιερείς σε βάρος των αδυνάτων.

Κατάφερε λοιπόν με την ερμηνεία των ιερών Γραφών και τη διδασκαλία των θείων εντολών να φέρει πολλούς ανθρώπους κοντά στο Θεό και να περιοριστεί η αμαρτία σε σημαντικό βαθμό. Μάλιστα, ο άγιος Μάξιμος αναφέρει ένα επεισόδιο που αποδεικνύει πόσο μεγάλη επιρροή είχε το κήρυγμα του σοφού Σαβοναρόλα. Ήταν λοιπόν μια φτωχή χήρα, της οποίας ο γιος βρήκε ένα πορτοφόλι με ένα πολύ σημαντικό χρηματικό ποσό. Ο γιος το παρέδωσε στη μητέρα του και εκείνη παρά την ένδειά της δεν το κράτησε για να καλύψει τις ανάγκες τους, αλλά το έδωσε στον σοφό ιεροδιδάσκαλο δείχνοντας την αγάπη της προς το Θεό αλλά και προς τους πλησίον της. Αυτός θαύμασε την αρετή της γυναίκας και

291. Περισσότερα δες στη σ. 26 της παρούσης εργασίας.

την ευλόγησε, έπειτα κάλεσε δημόσια αυτόν που έχασε το πορτοφόλι να το περιγράψει, καθώς και την ημέρα που το έχασε. Εκείνος φανερώθηκε χαρούμενος που βρέθηκε το χαμένο πορτοφόλι του και από ευγνωμοσύνη για τη θεάρεστη πράξη χάρισε ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στη χήρα.

Ο Σαβοναρόλα είχε μαρτυρικό και άδοξο τέλος από τον Πάπα, ωστόσο το κήρυγμά του επέδρασε στο λαό της Φλωρεντίας και επέφερε πολλές αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων. Το σπουδαιότερο ήταν ότι επέστρεψαν κοντά στο Θεό και μετανοήσαν για όσες άδικες και άδικες πράξεις ή συνήθειες είχαν. Παρά το γεγονός αυτό, ο άγιος Μάξιμος επεξηγεί ότι δεν γράφει τη διδαχή του, για να υπερασπιστεί την λατινική πίστη, ότι είναι καθαρή και ορθή στα πάντα, όπως επίσης δεν πιστεύει πως οι Λατίνοι έγιναν τέλειοι στη φρόνηση, όπως θα επιθυμούσε ο Θεός. Απλώς, επισημαίνει, εξιστορώντας αυτά τα γεγονότα, ότι αρκετοί από αυτούς, αν και δελεάστηκαν από τη θύραθεν παιδεία, ωστόσο δεν αρνήθηκαν την αγάπη προς το Θεό και αφιερώθηκαν σε Αυτόν με αυταπάρνηση τηρώντας τις άγιες εντολές Του στο βαθμό που μπορούσαν.

Παρακάτω, προτρέπει τους σύγχρονους του Ρώσους μοναχούς να μιμηθούν το παράδειγμα των Λατίνων μοναχών και να εστιάσουν την προσοχή τους, ώστε να αποκτήσουν τις αρετές της αφιλοκέρδειας, της ησυχίας, της φιλαλληλίας, της απάθειας για καθετί κοσμικό και εφήμερο. Με σαφήνεια ωστόσο τονίζει ότι, όπως οι Λατίνοι δε μπόρεσαν να γίνουν τέλειοι τηρώντας μόνο τις εντολές του Θεού, αφού δεν κατάφεραν να απομακρυνθούν από την αίρεσή τους, έτσι και αυτοί, ως Ορθόδοξοι δε μπορούν να γίνουν τέλειοι μόνο λόγω της Ορθόδοξης πίστης τους, αν δεν

προσπαθήσουν να τηρήσουν πιστά και με ειλικρίνεια τις εντολές του Θεού²⁹².

Ακόμη, επιτείνει την προσοχή τους να μη μοιάσουν σε αυτούς που έκαναν θαύματα και προφήτευσαν στο όνομα του Θεού, διότι αυτοί δε θα λάβουν τον έπαινο από το Θεό, επειδή δεν κατέχουν την τέλεια αγάπη προς το Θεό και προς στους πλησίον τους. Ολοκληρώνοντας το λόγο του, διασαφηνίζει, πως ο παράδεισος δεν δέχεται όσους δεν ελέησαν φτωχό και πένητα και έκρυσαν κάθε πλούτο ή έβαλαν υπέρογκους τόκους στις πλάτες των ανήμπορων συνανθρώπων τους, για να τον απολαμβάνουν οι ίδιοι. Αυτοί είναι καταραμένοι από τον Θεό και στέλνονται στο άσβεστο πυρ, όπως οι πλούσιοι που δεν ελέησαν κανέναν²⁹³.

Στο δεύτερο σύγγραμμά του που έχει τον τίτλο ο *Διάλογος για τον σκληρό μοναχικό βίο μεταξύ του Φιλοκτήμονα και του Ακτήμονα*²⁹⁴ ο άγιος Μάξιμος έχει πλάσει έναν φανταστικό διάλογο, ο οποίος διεξάγεται μεταξύ δύο μοναχών, τον Φιλάργυρο και τον Ανάργυρο. Αφορμή για το έργο αυτό πρέπει να ήταν η διαμάχη των δύο αντίθετων μοναχικών παρατάξεων, των Ιωσηφιτών και των Ζαβόλγειων, η οποία αφορούσε τη μοναστηριακή κτήση. Μπορούμε να διακρίνουμε πως με αυτόν τον έμμεσο τρόπο ο άγιος Μάξιμος επιθυμούσε να ξεδιαλύνει ορισμένα πράγματα στους αναγνώστες του σχετικά με τον μοναστηριακό πλούτο.

Πρώτος παίρνει τον λόγο ο Φιλάργυρος και κατηγορεί τον Ανάργυρο μοναχό, ότι, ενώ από τη μια επαινεί την ακτημοσύνη, από την άλλη γίνεται επαίτης και ζητά ελεημοσύνη από άρχοντες και ηγεμόνες. Ο Ανάργυρος μοναχός απαντά, πως η αρετή της

292. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', σ. 218.

293. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', σσ. 219 – 220.

294. ΑΠΑΝΤΑ, Γ', λόγος Γ', σσ. 225 – 247.

αναργυρίας θεμελιώθηκε μέσα στην Αγία Γραφή και στους Πατέρες και πως δε θα βρει πουθενά κανένα χωρίο που να υποστηρίζει την φιλαργυρία, για το λόγο ότι θεωρείται αιτία πολλών κακών για τους μοναχούς, καθ' ότι τους απομακρύνει από το μοναχικό κανόνα και τις υποσχέσεις που δώσανε.

Λίγο παρακάτω, ο Φιλάργυρος παραθέτει διάφορες ρήσεις του Χριστού, που αναφέρονται στην απόκτηση του πλούτου αλλά τα παρερμηνεύει και τα χρησιμοποιεί με διαστρεβλωμένο τρόπο ως επιχειρήματα για να στηρίζει τις απόψεις του υπέρ της φιλαργυρίας. Όπως για παράδειγμα, στο ευαγγελικό χωρίο, που ομιλεί για εκείνον που θα ακολουθήσει το Χριστό και θα εγκαταλείψει τα πάντα για χάρη Του, ότι «έκατονταπλασίονα λήψεται»²⁹⁵. Ο Ανάργυρος σπεύδει να του απαντήσει, εξηγώντας αυτό το χωρίο, πως δεν εννοεί ο Χριστός αυτά που κατενόησε εκείνος και προσπαθεί να του το ερμηνεύσει με τον Ορθόδοξο τρόπο²⁹⁶. Συγκεκριμένα διατυπώνει με σαφήνεια, πως ο άνθρωπος, ο οποίος προσπαθεί να ακολουθήσει τις σωτήριες εντολές του Θεού, καθαρίζεται με αυτές από τα ζιζάνια, που έχουν φυτρώσει στο χωράφι της καρδιάς του εξαιτίας των πονηρών σκέψεων και των σαρκικών επιθυμιών. Έτσι απομακρύνονται σταδιακά όλα τα αγκάθια και στη θέση τους φυτρώνουν οι σπόροι της ευσεβείας και η Θεία αγάπη. Αυτή η αγάπη δεν έχει καμία σχέση με οτιδήποτε επίγειο, διότι μισεί την φιλαργυρία καθώς και τα άλλα πάθη, και προτιμά να ζει αδικημένη και σε πενία υπομένοντας τα επίγεια βάσανα, με σκοπό να κερδίσει τα αιώνια αγαθά. Ενώ, εκείνος που κυνηγά άκορρεστα το κέρδος δεν φέρνει καρπούς ευσεβείας και ως συνέπεια δε μπορεί να γίνει δεκτός στη Βασιλεία των Ουρανών.

295. Ματθ. 19, 29, Λουκ. 18, 29 – 30.

296. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σ. 226

Μάλιστα, σημειώνει, ότι συνήθως ο πλούτος αποκτιέται από αδικίες, που γίνονται εις βάρος φτωχών ανθρώπων²⁹⁷.

Στη συνέχεια, ο Φιλάργυρος λέει πως εφόσον ισχύουν όσα ισχυρίζεται ο συνομιλητής του, τότε πώς είναι δυνατόν οι προπάτορες Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ, ενώ είχαν πλούτο, ευαρέστησαν τον Θεό και είχαν πλούσια την ευλογία Του στη ζωή τους. Ο Ανάργυρος συμφωνεί μαζί του, ότι όντως εκείνοι έζησαν με ενάρετο τρόπο, ενώ ήταν πλούσιοι, αλλά χρησιμοποίησαν την περιουσία τους, όχι με ιδιοτέλεια και με απληστία, αλλά προς όφελος και ανακούφιση των χηρών, ορφανών και πενήτων, εκτελώντας με σύνεση τις εντολές του Θεού. Όμως οι ίδιοι, που είναι μοναχοί, δε μπορούν να συγκριθούν με τους ενάρετους Προπάτορες, καθ' ότι εκείνοι δεν δάνειζαν με τόκους, ούτε έφταναν στο θλιβερό σημείο να κατάσχουν τα ασήμαντα περιουσιακά στοιχεία, όσων ταπεινών ανθρώπων δεν κατάφεραν να ξεχρεώσουν τις οφειλές τους. Αυτοί όμως, ως μοναχοί, έχουν το θράσος να πράττουν αυτά τα άνομα έργα, καταστρέφοντας οικονομικά τους φτωχούς αγρότες. Μάλιστα είναι αξιοθαύμαστο το γεγονός, ότι οι Προπάτορες, ενώ δεν γνώριζαν το νόμο, γιατί δεν τους είχε δοθεί ακόμη, εν τούτοις ακολούθησαν επακριβώς τις εντολές του Θεού. Αυτοί όμως ως μοναχοί έχουν γνωρίσει το Ευαγγέλιο και το Νόμο του Θεού και έχουν δώσει υποσχέσεις για το υπόλοιπο της ζωής τους να απαρηθούν όλες τις εγκόσμιες απολαύσεις, ακολουθώντας και ζώντας σύμφωνα με το παράδειγμα του Χριστού, δηλαδή με λιτότητα και πραότητα. Αλλά σύντομα αθετούν αυτές τις υποσχέσεις και ξαναγυρίζουν στον πρότερο κοσμικό τρόπο ζωής

297. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σσ. 226 - 227

τους, αποκτώντας περιουσία και ζώα με διάφορα αθέμιτα μέσα, ενώ το Ευαγγέλιο απαγορεύει ρητά τέτοιου είδους κερδοσκοπίες.

Αυτός μάλιστα που περιφρονεί τις εντολές του Θεού είναι «ψεύστης»²⁹⁸ και εχθρός του Θεού. Κορυφαία θεία εντολή είναι η αγάπη και η ευσπλαχνία προς τους πένητες, την οποία αν δεν τηρούν, είναι αδύνατον να ευχαριστήσουν το Θεό και να αποφύγουν τη μέλλουσα κρίση. Η μεγάλη νηστεία, οι ολονύκτιες και οι πολύωρες ακολουθίες καθόλου δεν μπορούν να εξισωθούν με την φιλανθρωπία και την αγάπη προς τους φτωχούς, τους οποίους θεωρεί αδελφούς Του ο ίδιος ο Χριστός και βεβαιώνει με τη ρήση Του : «ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε»²⁹⁹.

Συνεχίζοντας ο Ανάργυρος μοναχός, αντιπαραβάλλει στον Φιλοκτήμονα μοναχό, πως φιλανθρωπία δεν είναι να δίνεις ως δάνειο ασήμι στον φτωχό χωρικό και έπειτα να ζητάς υπέρογκους τόκους. Αντιθέτως θα είναι παρηγοριά για αυτόν, αν δεν του ζητηθούν όχι μόνο οι τόκοι, αλλά και το ίδιο το δάνειο³⁰⁰. Τότε, θα ένιωθε ο μοναχός ικανοποίηση πως επιτέλεσε την εντολή του Υψίστου και θα ήλπιζε στην μέλλουσα βασιλεία. Όμως με το να επιμένει να ζητά τους τόκους και τα λιγοστά κέρδη από τον φτωχό άνθρωπο και φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να τον διώχνει με την οικογένειά του και να καταστρέφει τη ζωή του, δείχνει απανθρωπία

298. Α΄ Ιω. 2, 4.

299. Ματθ. 25, 34 – 40, ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος Γ΄, σσ. 228 – 230.

300. Βλ. Ματθ. 5, 42: «τῶ αἰτοῦντί σε δίδου καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῆς.» και Ματθ. 18,27, η παραβολή του κακού δούλου: «σπλαγχνισθεῖς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἀπέλυσεν αὐτὸν καὶ τὸ δάνειον ἀφήκεν αὐτῶ», Λουκ. 6, 34-35: «καὶ ἐὰν δανείζητε παρ’ ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστι; Καὶ γὰρ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα {...} ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες».

και σκληρότητα, εκεί όπου θα έπρεπε να δείχνει την αμέριστη φροντίδα στις ανάγκες τους και την αγάπη του. Ακολούθως παραθέτει διάφορα χωρία από την Αγία Γραφή με σκοπό να δείξει ότι οι πένητες και οι εγκαταλελειμμένοι έχουν, ως προστάτη, τον ίδιο τον Κύριο και παρ' όλα αυτά, οι φιλάργυροι μοναχοί δεν αλλάζουν συμπεριφορά και έτσι συσσωρεύουν την οργή και την κατάρα του Θεού εναντίον των εαυτών τους³⁰¹.

Έπειτα, ο Φιλάργυρος μοναχός παίρνει τον λόγο και μέμφεται τον συνομιλητή του, ότι ερμηνεύει με απλοϊκό τρόπο την Αγία Γραφή και παρερμηνεύει τα χωρία. Ο ίδιος όμως φαίνεται πως παρερμηνεύει το χωρίο, αφού διατυπώνει τη γνώμη πως ο Χριστός κατηγορεί τους Φαρισαίους³⁰², ότι αγνόησαν τις πιο σημαντικές εντολές του Νόμου, δηλαδή την εκδήλωση ελέους και συμπαθείας προς κάθε ανήμπορο άνθρωπο και έδωσαν περισσότερη προσοχή και ζήλο σε ασήμαντες εντολές. Ισχυρίζεται μάλιστα, αλλοιώνοντας το νόημα του χωρίου, ότι ο Χριστός τόνισε να μην αμελούν και τις ασήμαντες εντολές, όπως το να αποδεκατίζουν τα τρόφιμα, εντολή, η οποία, αν ίσχυε κατά πολύ στην Παλαιά Διαθήκη, πόσο μάλλον πρέπει να ισχύει για τους Χριστιανούς, που ζουν μέσα στη Χάρη.

Ωστόσο ο Ανάργυρος μοναχός του απαντά πως εκείνος είναι που δεν ερμηνεύει σωστά τα χωρία και διαστρεβλώνει το αληθινό νόημά τους, γιατί δεν αποδέχεται με απλότητα και χωρίς εμπάθεια τις διδαχές που εμπερικλείουν. Επιπλέον, με το να συγκρίνεται με τους Φαρισαίους, που τηρούσαν μόνο επιφανειακά τον Νόμο, καταδεικνύει πόσο μακράν των ευαγγελικών εντολών είναι, γιατί

301. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σ. 233.

302. Ματθ. 23, 23: «Οὐαὶ υμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεον καὶ τὴν πίστιν · ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι».

τα θεία λόγια του Σωτήρα Χριστού, λένε πως «*ἂν ἡ εὐσέβειά σας δὲν ξεπεράσει τὴν εὐσέβεια τῶν γραμματέων καὶ τῶν Φαρισαίων, δὲ θὰ μπεῖτε στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*»³⁰³. Μάλιστα εκφράζει την άποψη πως ο Φαρισαίος³⁰⁴ της παραβολῆς ὄντως τηρούσε, ὅσα ἔλεγε υπερήφανα προσευχόμενος, δηλαδή δεν αδικούσε κανέναν, ἔδινε τὴ δεκάτη τῆς περιουσίας του στους φτωχοὺς, ζούσε με τὴν οικογένειά του και αποκτούσε περιουσία με νόμιμα μέσα, χωρίς να αδικεῖ κανέναν. Ὅμως εκείνοι (μοναχοί) ὄχι μόνο δεν παραχωροῦν τὸ ἓνα δέκατο τῶν ἀγαθῶν τους στους πένητες, ἀν και θα ὀφείλαν να τα μοιράσουν ὅλα, ὅπως λέει τὸ Ευαγγέλιο για να εἶναι τέλειοι, ἀλλὰ ἀντιθέτως αρπάζουν με βάνασο τρόπο τὰ χωράφια και τὰ υπάρχοντα τῶν χωρικῶν και αἰσχροκερδούν εἰς βάρος τους. Σε ὅσους ὁμως ἐπέλεξαν να ἀκολουθήσουν τὸν ἀγγελικὸ βίον, ἡ ἐντολή του Θεοῦ εἶναι σαφῆς και τους ἀπαγορεύει τὴν ἀπόκτηση πλούτου και τὴν πλεονεξία.

Ἐπομένως, εἶναι ἀκυρὴ ἡ σύγκριση τῶν μοναχῶν με τους κοσμικοὺς ἀνθρώπους. Ἐξάλλου, ὅπως ἀναφέρει, σε τι διαφέρουν με τους κοσμικοὺς, ὅταν βασανίζουν και τυραννοῦν ἐνδεεῖς ἀνθρώπους με φόρους και τοκογλυφίες, ἀφοῦ αὐτές οἱ πράξεις φανερώνουν τὴν πονηρία τῶν αἰσχροκερδῶν ἀνθρώπων και σε τίποτα δε θυμίζουν τὴ μοναχικὴ ιδιότητά τους³⁰⁵. Ὅποιος θέλει να ἀκολουθήσει τὸ Χριστό ἀληθινά, ὀφείλει, να ἀπορρίψει ὁποιαδήποτε πράξη του παλαιοῦ ἀνθρώπου, να ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ κάθε ἀδικία και κακία και να ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τῶν ὁσίων Πατέρων, οἱ ὁποῖοι με τὴ σειρά τους μιμήθηκαν τὸν Κύριο και ἔζησαν με ἀσκηση, νηστεία και

303. *Ματθ.* 5, 20.

304. *Λουκ.* 18, 10.

305. Τὸ ἴδιο θέμα πραγματεύεται και στο σύντομο λόγο του ΣΤ' *Περὶ ἀδηφαγίας. Αἰτία ἀναρίθμητων κακῶν για τους μοναχοὺς*, ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 275.

χωρίς βιοτικές μέριμνες, αναπέμποντας δοξολογία και αδιάλειπτες προσευχές προς το Λυτρωτή. Όμως στην περίπτωση τους, αντί δακρύων μετανοίας, μνήμης θανάτου και αγνής προσευχής, υπάρχουν φιλονικίες για κέρδη, φιλοδοξία και κακότητες, μάταια και κενά έργα, τη στιγμή που ο Χριστός λέει: « Οὐ δύνασθε Θεῶ δουλεύειν καὶ μαμωνᾶ»³⁰⁶. Ο μαμωνάς είναι η συσσώρευση του πλούτου με άδικο τρόπο, με τοκογλυφία και με κάθε βίαιο και άνομο μέσο³⁰⁷.

Όλη αυτήν την κατάσταση οι Πατέρες την ερμηνεύουν ως εβραϊκή φιλαργυρία και υπέρμετρο εγωισμό που επισύρει την οργή του Θεού³⁰⁸. Υπάρχει όμως μεγάλος αριθμός μοναχών, ισχυρίζεται ο άγιος Μάξιμος, που αφιερώθηκαν στο Χριστό και απομακρύνθηκαν από καθετί μάταιο, ώστε να επιτύχουν τον αγγελικό βίο. Αυτό οφείλουν να κάνουν και οι ίδιοι με ζήλο και αυταπάρηση, για να αποκτήσουν τα πνευματικά χαρίσματα εκείνων, όπως είναι η ταπεινοφροσύνη, η πραότητα, η ακακία, η τέλεια αγάπη, που είναι η

306. Ματθ. 6, 24 και Λουκ. 16, 13.

307. Βλ. και *Επιστολή προς μοναχές* στο *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος ΛΣΤ΄, σ. 504: «{...} κανείς από αυτούς που συσσωρεύουν άδικο πλούτο δεν μπορεί να εὐαρεστήσει τὸ Θεό. Καὶ πάλι αὐτοὶ πὸν ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικὰ μὲ τις βιοτικὲς μέριμνες, μολονότι ἅπαξ διὰ παντὸς τις ἔχουν ἀρνηθεὶ ἐνώπιον τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν Ἀγγέλων του, ἃς ἀκούσουν τὸ νομοθέτη, ὁ ὁποῖος λέγει ξεκάθαρα: «Οὐδεὶς ἐπιβαλῶν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ’ ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὐθετὸς ἐστὶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ», Λουκ. 9, 62.

308. Βλ. και στο *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Β΄ *Διάλογος της ψυχής με του νου, με τη μορφή ερωτήσεων και απαντήσεων σχετικά με την προέλευση των παθῶν μέσα μας*, σ. 213, όπου αναφέρει τα εξής: «{...} ἂν ὁ πλοῦτος γίνεται αἰτία ὑπερηφάνειας καὶ ὑψηλοφροσύνης ἢ ἡ δύναμη αἰτία θράσους καὶ ἡ ὁμορφιά ἀκολασίας, ὁ Θεὸς ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴν ὁμορφιά, στέλνοντάς του κάποια ἀρρώστια πὸν παραμορφώνει τὴν ἐξωτερικὴ του ἐμφάνιση. Τὸ θράσος τοῦ χειροδύναμου τὸ δαμάζει ἀποδυναμώνοντας τὰ μέλη τοῦ σώματός του μὲ μακροχρόνιες ἀρρώστιες, ἐνῶ τὴν ὑπερηφάνεια, πὸν προέρχεται ἀπὸ τὸν πλοῦτο, τὴν γκρεμίζει μὲ τὴν ἄκρα πενία».

εκπλήρωση των εντολών του Θεού³⁰⁹. Αν δεν τηρούν λοιπόν το θείο νόμο, δεν θα υπάρχει κανένα όφελος στη ψυχή τους, ακόμη και αν μιλούν όλες τις γλώσσες, ακόμη και των αγγέλων, μετακινούν όρη ή αν παραδώσουν το σώμα τους στην πυρά, όπως λέγει ο Απόστολος Παύλος³¹⁰.

Αυτά ακριβώς είναι το «έκατονταπλασίονα λήφεται» που θα αποδώσει ο Σωτήρας σε όσους αρνήθηκαν τον πλουτισμό και εγκατέλειψαν όλες τις μάταιες χαρές για Εκείνον. Είναι λοιπόν ανόητος ο τρόπος ερμηνείας του παραπάνω χωρίου και οδηγεί σε συκοφαντία του Ευαγγελίου. Προσθέτει ακόμα πως πρέπει να αντιλαμβάνονται και να ερμηνεύουν τις Ευαγγελικές εντολές και διδαχές με πνευματικό τρόπο και όχι με σαρκικό και κοσμικό τρόπο. Όσοι αισχροκερδούν και είναι τοκογλύφοι στέλνοντας σε δικαστήρια τους φτωχούς, δεν είναι αληθινοί ακόλουθοι του Χριστού και παραθέτει διάφορα χωρία για να το υποστηρίξει. Τονίζει μάλιστα πως είναι άπληστη η καρδιά του υπερήφανου οφθαλμού, διότι ουδέποτε ικανοποιείται ο άνθρωπος από τη συσσώρευση πλούτου, η οποία είναι και η αιτία όλων των κακών³¹¹. Εξαιτίας της πολλοί άνθρωποι έγιναν βάνανσοι τύραννοι και έφτασαν στην κτηνωδία όχι μόνο κλέβοντας την περιουσία των φτωχών ανθρώπων, αλλά και αφαιρώντας την ζωή τους με βασανιστήρια. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις άλλοι αρνήθηκαν ακόμη και την πίστη τους για να μην απολέσουν την περιουσία τους, άλλοι δε αυτοκτόνησαν από την απελπισία τους.

Γι' αυτούς τους λόγους θεωρεί ο Ανάργυρος μοναχός πως είναι καλύτερο να είναι κανείς φτωχός και να πορεύεται σε πόλεις και

309. Ρωμ. 13, 10.

310. Α' Κορ. 13, 1 – 3. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σσ. 234 – 239.

311. Α' Τιμ. 6, 10: «ρίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φυλαργυρία».

χώρες, υπομένοντας με δοξολογία πολλές φορές τον χλευασμό και την αδικία, ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού και τηρώντας τις υποσχέσεις της μοναχικής κουράς, παρά να επιδίκεται στο αδυσώπητο κυνήγι απόκτησης πλούτου.

Κατόπιν, αναφέρει πως η τελεία αγάπη προς το Θεό φανερώνεται με την τήρηση των εντολών Του³¹² και με την αγάπη και φιλανθρωπία προς τον πλησίον του. Αυτά είναι που φέρνουν τη σωτηρία στον άνθρωπο, ενώ ο φιλάργυρος μοναχός δεν μπορεί να έχει την τέλεια αγάπη, αφού ούτε τηρεί τις εντολές του Θεού, ούτε είναι ευσπλαχνικός προς το πλησίον του³¹³ και συνεπώς δε δύναται να κερδίσει τη σωτηρία του. Η αγάπη είναι το κίνητρο, που θα ωθήσει τον μοναχό, να κάνει έργα φιλεύσπλαχνα και να δανείζει, αντί να αισχροκερδεί σε βάρος των πενήτων ανθρώπων. Έχουν λοιπόν όφελος να ακολουθήσουν τις σωτήριες εντολές του Θεού και να μην τις παραβαίνουν, γιατί αλλιώς είναι επικατάρατοι και αποστάτες του Νόμου³¹⁴.

Συνεπώς θα πρέπει να αποκτήσουν φόβο απέναντι στο Θεό και να προσπαθήσουν να γίνουν καλύτεροι και άξιοι των θείων λόγων, αλλιώς δεν έχουν κανένα νόημα οι υποσχέσεις που έδωσαν κατά τη μοναχική κουρά τους. Καθ' ότι είναι καλύτερο να μην υπόσχεται κανείς κάτι και να το εκπληρώνει αργότερα, παρά να υπόσχεται και να μην το εκπληρώνει³¹⁵. Συνάγει δε το συμπέρασμα, πως, αν εκπληρώσουν ως μοναχοί τους όρκους τους, τηρώντας τις εντολές

312. Ιω. 14, 21 : «Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς ἐκεῖνος ἐστὶν ὁ ἀγαπῶν με», βλ. και στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σσ. 494 – 495, που είναι επιστολή προς κάποιες μοναχές, μέσα στην οποία νουθετεί με παρόμοιο τρόπο.

313. Ρωμ. 13, 10 : «ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται · πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη».

314. Ψαλμ. 118, 21, Εβρ. 10, 31.

315. Παρ. 12, 22.

του Θεού, τότε θα είναι πράγματι μακάριοι και ευλογημένοι από τον Κύριο, αν όμως δεν τους εκπληρώσουν, θα πρέπει να φοβούνται, γιατί θα χαθούν εξαιτίας της δολιότητας τους³¹⁶.

Με μια τελευταία απόπειρα, ο Φιλοκτήμων μοναχός προσπαθεί να ανασκευάσει τα επιχειρήματα του Ακτήμονα μοναχού και εκφράζει την άποψη, πως δεν πρέπει κανείς να τους κατηγορεί για εκμετάλλευση κτημάτων και κατοχή χωριών, από τη στιγμή που κανείς μοναχός δεν έχει δικό του κάτι ατομικά, αλλά όλα τα έχουν κοινά, γι' αυτό το λόγο θα έπρεπε να τους αποκαλούν ανάργυρους. Ο συνομιλητής του όμως ανατρέπει και αυτόν τον τελευταίο συλλογισμό του, παρουσιάζοντας τα εξής παραδείγματα. Αν κάποιος ζούσαν με την ίδια πόρνη γυναίκα και είχε αποκαλυφθεί η ανομία τους αυτή και ο καθένας από αυτούς ισχυριζόταν πως δε φταίει, γιατί είναι κοινό κτήμα όλων ή αν ήταν κάποιος συμμετέχων σε μια ληστεία και έπειτα συλλαμβάνονταν και ομολογούσε πως δε φταίει, γιατί οι άλλοι κράτησαν τα κλοπιμαία, ενώ εκείνος όχι, άραγε θα ήταν σωστός αυτός ο ισχυρισμός τους ενώπιων των δικαστών; Αντιθέτως θα φαινόταν ως κενολογία η απάντηση αυτή.

Τελικά διαπιστώνει ο Ανάργυρος μοναχός ότι, όσα τεκμήρια και αν παραθέσει και όσα χωρία και αν αντιπαραβάλλει, ο Φιλάργυρος μοναχός δεν πρόκειται να πειστεί, γιατί θεωρεί ότι νικιέται από το πάθος της υπερηφάνειας και παραβλέπει εν γνώσει του την αλήθεια. Και καταλήγει με το λόγο του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος με νουθεσία λέγει προς τους πιστούς να μην περιπλεχθούν με περιττές φροντίδες του βίου τους, αλλά να ζήσουν με την οικογένειά τους με ευσέβεια και τελεία αγάπη προς τον Κύριο, ώστε

316. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σσ. 240 – 244.

να αρέσουν μόνο σε Εκείνον³¹⁷. Το ίδιο αλλά σε μεγαλύτερο βαθμό, έχουν υποχρέωση να κάνουν και όσοι ακολούθησαν με υποσχέσεις τον ισάγγελο μοναχικό βίο, απορρίπτοντας κάθε είδους ανομία και αδικία και αποφεύγοντας τις βιοτικές μέριμνες και κάθε απρέπεια, ώστε να μην γίνουν οι ίδιοι, η αιτία να κακολογηθεί το πανάγιο όνομα του Χριστού, αλλά αντιθέτως να δοξασθεί σε όλη την οικουμένη³¹⁸.

Πλησιάζοντας στον επίλογο αυτού του έργου του, ο άγιος Μάξιμος απευθύνεται προς καθέναν που θα αναγνώσει τα λόγια του και συμβουλεύει³¹⁹ πως το κήρυγμα της ευσεβείας δεν βιάζει κανέναν να ακολουθήσει, όσα παραγγέλλει ο Χριστός, αν δεν το επιθυμεί με καλή προαίρεση. Η βασιλεία των Ουρανών απευθύνεται κυρίως σε όσους έχουν καλή προδιάθεση, αλλιώς διά της βίας δεν είναι αξιέπαινο από τον Κύριο. Έτσι και ο λόγος που συνέθεσε ο άγιος αφορά κυρίως όσους ζουν τηρώντας απαρέγκλιτα τις εντολές του Θεού και κοπιάζουν για το καθημερινό ψωμί τους.

Παράλληλα, παρακαλεί εκείνους, που είναι εκ προαιρέσεως φιλάργυροι, να μην τον μεμφθούν και τον μισήσουν για όσα έγραψε, γιατί αποτελούν την αλήθεια του Ευαγγελίου και βαίνουν σύμφωνα με το θείο λόγο και την αποστολική παράδοση. Προτρέπει μάλιστα τους αναγνώστες του να συγκινηθούν και να αναλογιστούν, αν τυχόν έσφαλαν απέναντι στο Θεό με τη συμπεριφορά τους. Έπειτα, θα πρέπει να προσευχηθούν ολοψύχως, να αποκαλύψουν τα σφάλματά τους και να ζητήσουν το έλεος του Υψίστου. Αυτό θα φέρει ως αποτέλεσμα να λάβουν τη συγχώρεση

317. Τιμ. Β', 2, 4: «Οὐδείς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ».

318. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σσ. 244 – 246.

319. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Γ', σσ. 246 – 247.

και την χάρη Του και να αλλάξουν στο εξής τρόπο ζωής και σκέψης, επιλέγοντας τη σωτήρια ακτημοσύνη. Διότι δεν είναι τόσο άξιο κατηγορίας το να αμαρτάνει κανείς, όσο το να μην μετανοεί.

Κλείνοντας το λόγο του, ο άγιος κάνει τη σκέψη ότι, όσοι αγανακτήσουν και απορήσουν με τη διδαχή του αυτή, ενώ έχει παραθέσει τόσες ακράδαντες αποδείξεις από την Αγία Γραφή και την αποστολική παράδοση, δεν έχει να τους απαντήσει κάτι άλλο πέραν από το ότι: «ἐὰν κανείς δὲν ντρέπεται ὅταν ἐλέγχεται ἰδιαίτερος, γι' αὐτὸν ὁ δημόσιος ἔλεγχος θὰ γίνῃ ἀφορμὴ ἀναισχυντίας, διότι αὐτὸς θεληματικὰ ἀπεστράφη καὶ ἐβδελύχθη τὴν σωτηρία του »³²⁰.

Στο τρίτο ἔργο του που ἔχει τον τίτλο *Ὁ νοῦς ὁμιλεῖ μὲ τὴν ψυχή*. Ἐπίσης λόγος *περὶ ἀπληστίας*³²¹ ο ἅγιος Μάξιμος για ἄλλη μια φορά εκφράζει τις απόψεις του για την ακτημοσύνη μέσω ενός ἀκόμη εικονικού διαλόγου, που πλάθει μεταξύ του νου και της ψυχῆς. Παίρνει, λοιπόν, τον λόγο ο Νους και αναπτύσσει, θέλοντας να νουθετήσῃ τη Ψυχή, ὅτι, εφόσον εἶναι εἰκόνα του Θεοῦ, πρέπει να επιδιώκουν τὴν ἀναγωγή τους πρὸς τὸ Ἀρχέτυπο. Αυτό επιτυγχάνεται, ἀν τηρῶν με ἐπιμέλεια τις θεῖες ἐντολές και ἀπομακρύνονται ἀπὸ ἐμπαθεῖς σκέψεις και πράξεις ξεριζώνοντας κάθε κακία, που ἐμφωλεύει στὴν καρδιά. Σκοπὸς τους εἶναι λοιπόν να ὁμοιωθῶν στο Ἀρχέτυπο, να ἀποκτήσουν τὸ ἀθάνατο κάλλος και να συνομιλήσουν με τὸν Θεό.

Πρέπει λοιπόν να ἀποφεύγουν οποιαδήποτε ἀνόητη συμπεριφορά και πάθος, που τους υποδουλώνει και τους ὁμοιάζει

320. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ, *Κλίμαξ*, ὁ. π., λόγος πρὸς τὸν Ποιμένα, 30, σ. 42

321. *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, Λόγος Α', σ. 163.

προς τα άλογα ζώα³²², τα οποία πέφτουν μετά θάνατον στην ανυπαρξία, δίχως να είναι, για εκείνα, κακό η απόλαυση αγαθών. Σε αντίθεση με αυτά, οι άνθρωποι έχουν άφθαρτη και αθάνατη ψυχή και οπότε δεν πρέπει να μένουν προσκολλημένοι στα εφήμερα αγαθά, αλλά πρέπει να υπερτερούν από τα άλογα ζώα και να απορρίπτουν οτιδήποτε μετά το θάνατό τους δε θα τους ακολουθήσει, όπως ο πλούτος, οι κακές έξεις, η δόξα, η υπερηφάνεια και όλη η ματαιότητα και να ακολουθήσουν το Αρχέτυπό τους³²³.

Λίγο παρακάτω, προτρέπει να μισήσουν την απληστία, η οποία καταστρέφει την ψυχή και να αγαπήσουν την λιτή ενδυμασία και τροφή, την αγρυπνία με τη μελέτη ψυχωφελών βιβλίων και την αγία προσευχή, τα οποία ευφραίνουν την ψυχή³²⁴. Να έχουν ως κανόνα τους, όταν έχουν ελλείψεις, να προτιμούν να υποφέρουν, παρά να ενοχλούν τους άλλους. Να πεινούν και να διψούν ακουσίως και εκουσίως, να ξεπερνούν τις θλίψεις με υπομονή και να έχουν χαρά, αν φυλακιστούν³²⁵. Να θεωρούν την απληστία ως φοβερή παράβαση των εντολών του Θεού, γιατί το πάθος αυτό γεννά τον αντίχριστο, τον εχθρό του Θεού. Η φιλαργυρία είναι η απόλυτη υποταγή στα είδωλα, καθώς κάνει τον ακόλουθό της υπηρέτη των ειδώλων³²⁶.

322. Το ίδιο αναφέρεται εν συντομία και στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΣΤ' Περί αδηφαγίας. Αιτία αναρίθμητων κακών για τους μοναχούς, σ. 276.

323. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σσ. 163 – 166.

324. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 173.

325. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 182.

326. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 183, Εφ. 5, 5: «πᾶς πόρνος ἢ ἀκάθαρτος ἢ πλεονέκτης, ὃς ἐστὶν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ». Επίσης στον ΙΕ' λόγο, ο οποίος αναγράφεται ως Ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος ἀπευθύνεται στοὺς κερδοσκόπους, στοὺς ἀσώτους καὶ κάθε εἴδους κακούργους, οἱ ὅποιοι ἐλπίζουν νὰ Τὴν ἐναρεστήσουν μὲ κανόνες καὶ ψαλμοὺς, ὁ ἅγιος Μάξιμος βάζει τὴ Θεοτόκο νὰ μέμφεται τοὺς κερδοσκόπους καὶ νὰ τοὺς λέει ὅτι δε διαφέρουν γιὰ Εκείνην « σὲ τίποτα ἀπὸ τὸν

Στη συνέχεια, αναφέρει πως αν χαίρονται, πίνοντας το αίμα των φτωχών, εξομοιώνονται με τα αιμοβόρα θηρία, που προσπαθούν να ρουφήξουν το μεδούλι μέσα από τα ξερά κόκκαλα σαν το σκύλο ή τον κόρακα. Η εντολή που τους δόθηκε ήταν να εργάζονται και να τρέφουν τους φτωχούς, να υπηρετούν τους άλλους και όχι να τους εξουσιάζουν. Ο Χριστός έζησε την απόλυτη πτωχεία, δίχως να έχει, που να γείρει την κεφαλή Του³²⁷. Με το κυνήγι του αισχρού κέρδους όμως γίνονται παράφρονες τύραννοι των φτωχών. Η απλότητα της ζωής του Χριστού, για τον οποίο καυχώνται, έπρεπε να τους κάνει να ντρέπονται, αλλά αυτοί ξεχνούν πως Εκείνος όλα τα βλέπει και πως θα τους ελέγξει για τις άνομες πράξεις τους. Τα δε πενιχρά πράγματα, τα οποία δίνουν καμιά φορά στους πένητες, που επαιτούν έξω από την πόρτα τους δεν φτάνουν για να γλυτώσουν από την τιμωρία, που τους επιφυλάσσεται για την απανθρωπιά τους³²⁸. Οπότε οφείλουν να τους ελεούν και να μην τους περιφρονούν και να μην χαίρονται με τις κακοπάθειές τους, καθώς ο Κριτής είναι προστάτης και εκδικητής τους. Έτσι θα ανήκουν σε αυτούς, που ελεούν τον ίδιο τον Κύριο και όχι στους άλλους που Τον προσπέρασαν, χωρίς να τον βοηθήσουν. Θα πρέπει να μιμούνται στο εξής τη σοφή μέλισσα, η οποία τρέφεται πάντοτε από την δίκαια εργασία της³²⁹ και να μην είναι σαν τους κηφήνες, που τρέφονται με τον κόπο των άλλων.

Ακόμη, ο Νους προτρέπει την Ψυχή να μην δίνει σημασία σε ολέθριους λογισμούς, που της υποβάλλουν με πρόφαση να έχει χρήματα στην κατοχή της, για να εξασφαλιστεί σε καιρό ασθένειας

ἀλλόθρησκο, τὸ Σκύθη ἢ τὸν ὁποιοδήποτε διώκτη τοῦ Χριστοῦ» βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 351.

327. Ματθ. 8, 20: «ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει».

328. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 184.

329. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 185.

ή στα γηρατειά της. Οι μέριμνες αυτές, πίσω από τις οποίες κρύβεται ο διάβολος³³⁰, φθείρουν την ψυχή του μοναχού και τον απομακρύνουν από την αγάπη του Χριστού, κάνοντάς τον να επιστρέψει ξανά στα πάθη, τα οποία είχε απορρίψει αρχικά για χάρη της αφιέρωσής του στο Θεό. Ο νους του φιλάργυρου μοναχού σκοτιάζεται τόσο πολύ και γίνεται δέσμιος στα σαρκικά πάθη και σε βέβηλες σκέψεις, που η καρδιά του φουσκώνει από οίηση και περιφρόνηση προς τους άλλους, για το λόγο ότι εμπιστεύεται τυφλά τον αισχροί πλούτο του. Ακολούθως, εξαιτίας της υπερηφάνειάς του και της μάταιης δόξας απορρίπτει το νόμο και κυβερνά κατά το δοκούν κάνοντας τον εαυτό του διαχειριστή και διοικητή των φτωχών ανθρώπων, διαπράττοντας εγκλήματα και αδικίες εναντίον τους³³¹.

Παρομοιάζει τον φιλάργυρο σαν το ατίθασο άλογο που, ενώ τρέχει στο χείλος της αβύσσου και αφού έριξε τον αναβάτη του, το έπιασε μανία και κάνει ασυγκράτητα άλματα, ώσπου πέφτει σε σαρκοβόρα θηρία, που το καταβροχθίζουν. Έτσι και ο υπερήφανος με τα πολλά αγαθά, που κατέχει, διώχνει από την καρδιά του σιγά – σιγά το φόβο του Θεού και διαπράττει κάθε κακό χωρίς κανένα δισταγμό³³². Θεωρεί δε πως του αρκεί, που φορεί το μαύρο ένδυμα

330. Βλ. και στο *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, Λόγος Α', σ. 213, στο Λόγο Β', *Διάλογος τῆς ψυχῆς με τόν νοῦ, με τή μορφή ἐρωτήσεων καί ἀπαντήσεων σχετικά με τήν προέλευση τῶν παθῶν μέσα μας*, όπου ο άγιος Μάξιμος λέει πως αίτιος των συμφορών είναι ο σατανάς, αλλά και εμείς που τον ακούμε ως ανόητοι. Νυχθημερόν δεν παύει ποτέ να εφευρίσκει νέες ιδέες να δελεάζει τον άνθρωπο με κάθε τρόπο ώστε να παραβεί τις εντολές του Θεού, αν και γνωρίζει ότι τον οδηγούν στην ουράνια δόξα.

331. Βλ. και στο *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, Λόγος Α', σσ. 186 – 188.

332. Επίσης και στο Λόγο Β' τονίζει ότι: «Αντίθετα, τίποτα άλλο δὲ μᾶς κάνει τόσο θηριώδεις ὅσο τὸ πάθος τῆς φιλοκτημοσύνης {...} ἡ ψυχή, ὅταν ὑπερηφανεύεται γιὰ τὰ κατορθώματά της, φλέγεται ἀπὸ τὸν θυμὸ καὶ ἔχει μεγάλη ἰδέα γιὰ τὸν ἑαυτό της, σκοτεινιάζει τὸ μυαλό της, χάνει τὴ χάρη της καὶ ἡ καρδιά της σκληραίνει σὰν πέτρα.

του μοναχού, ενώ με τις πράξεις του και την καταπάτηση των θείων εντολών δείχνει, πόσο απέχει από τον αληθινό μοναχισμό³³³. Η προσευχή, η νηστεία και το ράσο ευχαριστούν το Θεό, όταν τηρούν οι μοναχοί, όσα προστάζουν οι εντολές του Θεού και όχι αδιάφορα, όπως τις εκλαμβάνουν εκείνοι, ως τύπους και σύμβολα, αλλά ως μέσα για την εκπλήρωση των θείων προσταγμάτων. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν»³³⁴ λέγει ο Θεός και οπότε καταδικάζει όποιον αποδιώχνει και δε βοηθά τους ανήμπορους³³⁵.

Όπως έγραψε και στον προηγούμενο λόγο του³³⁶ ο άγιος Μάξιμος έτσι και εδώ επαναλαμβάνει πως αν δεν ξεπεράσουν στην αρετή τους Φαρισαίους, που δεν ήταν άδικοι, ούτε αιμοβόροι, αλλά απεναντίας έδιναν το ένα δέκατο των εισοδημάτων τους στους φτωχούς, τότε δε θα μπορέσουν να κερδίσουν την αιώνια ζωή, αφού πράττουν χειρότερα από εκείνους (Φαρισαίους) λόγω της πλεονεξίας τους³³⁷.

Όπου υπάρχει ή επιθυμία να αποκτήσεις αγαθά, εκεί εμφανίζονται ή απληστία για το χρυσάφι, ή ηδυπάθεια, οί μέριμνες και οί φιλονικίες. Όλα αυτά καταπνίγουν σαν άγκάθια τόν σωτήριο λόγο, που σπέρνεται από τόν ουρανόν στις καρδιές μας {...}» στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 211.

333. Ματθ. 7, 16: «ἀπό τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς», ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 189.

334. Ματθ. 9, 13.

335. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σσ. 190 – 192.

336. Βλ. σ. 96 της παρούσης εργασίας.

337. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. σ. 193 – 195. Στο λόγο του Θ' με τίτλο *Περί θείας προνοίας, θείας αγαθότητας και θείας φιλανθρωπίας*. Επίσης λόγος κατά τῶν κερδοσκοπῶν ο ιερὸς πατήρ αναρωτιέται για το ποιοι είναι οι Γραμματεῖς και οι Φαρισαῖοι και δίνει την απάντηση πως είναι εκείνοι που κατέχουν τις αρχές και τις εξουσίες και ενώ μεν λένε πως πιστεύουν στον Κύριο, εν τούτοις δεν πιστεύουν στις εντολές Του και είναι άδικοι στις κρίσεις τους και ανηλεείς. Συνεχίζει πιο κάτω και διατείνεται ότι έχουν γίνει χειρότεροι στην απληστία και από τους ειδωλολάτρες, που ποτέ δεν έφτασαν σε τόσο μεγάλο βαθμό φιλαργυρίας. Αυτοί ως Ορθόδοξοι έχουν κυριευτεί από τόση ακόρεστη και μανιώδη φιλαργυρία που ληλατούν τις λιγοστές περιουσίες των χηρῶν

Και συνεχίζει πως αυτό που θα πρέπει να πράξουν στο εξής για να γίνουν δεκτοί στο θείο δείπνο³³⁸ είναι, με αυτομεμφία και κατηγορώντας τον εαυτό τους για καθετί, να χύνουν θερμά δάκρυα και να παραδέχονται τα σφάλματά τους με ταπείνωση ενώπιον του Θεού και των ανθρώπων και κάθε κατηγορία εναντίον τους. Ακόμη να αποφεύγουν τις κοσμικές συναναστροφές και να διαμένουν σε ερήμους, να έχουν ως εχθρούς τα δαιμόνια και να χαίρονται με τους αδελφούς τους. Έτσι θα αποκτήσουν αυτόν τον θεϊκό <ψήνα>³³⁹, που θα ωριμάσει κάθε έργο τους πνευματικό. Με τον τρόπο αυτό θα αποκτήσουν τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και θα ανέλθουν στις ουράνιες κατοικίες. Η μόνη υποχρέωση, που έχουν να κάνουν, ώστε να κατέχουν, όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, για να γίνουν μάλιστα δεκτοί στη βασιλεία των Ουρανών, είναι να έχουν κατά νου αυτό που διδάσκουν να το πράττουν κιόλας³⁴⁰.

Τέλος, καταλήγει με μια προτροπή από τον ίδιο το Λόγο Χριστό και λέει πως όποιος πιστεύει με ειλικρίνεια και πίστη, δίχως υποκριτική διάθεση, διπροσωπία και κακότητα θα πρέπει να δώσει

και ορφανών και επινοούν κάθε είδους κατηγορία εναντίον των αθών με σκοπό το άδικο κέρδος και δεν αισχύνονται γι' αυτά τα δυσώδη έργα τους. Έχουν δε ξεπεράσει ακόμη και τους Πολωνούς και τους Γερμανούς που ανήκουν στη λατινική αίρεση, οι οποίοι δεν συμπεριφέρονται άδικα, όπως αυτοί, στους υπηκόους τους. Βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σσ. 311 - 312 και επίσης σ. σ. 316 - 317.

338. Ματθ. 22, 11 - 12.

339. Είδος εντόμου που ωριμάζει τους ολύνθους των σύκων, βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 196.

340. Επίσης στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ', ό. π., σ. 336, αναφέρει χαρακτηριστικά: « Άς γνωρίζουμε, αδελφοί, ότι η τελεία αυτή διδασκαλία του Κυρίου, που ευχαριστεί τους πιστούς και σοφούς δούλους, αναφέρεται σε εκείνους, οί όποίοι, έχοντας εκκλησιαστικά αξιώματα και αποτελώντας τις εκκλησιαστικές αρχές, διοικούν καλά και θεάρεστα το ποίμνιο των λογικών προβάτων. Επίσης θεωρεί κολασμένους αυτούς που τὸ ποιμαίνουν κακῶς και με ἀμέλεια και τὸ βασανίζουν χωρίς ἔλεος με διάφορους βαρεῖς φόρους και συνεχείς δουλειές. Διακρίνει λοιπόν όλους αυτούς, και όσους ανήκουν στο άλλο μέρος τους βλέπει ὡς ἀπίστους και τους παραδίδει σε ἀτέλειωτα βάσανα.».

μεγάλη σημασία και όχι να ακούει επιπόλαια. Αν μάλιστα θεωρεί τον Χριστό, ως το υψηλότερο από οτιδήποτε υπάρχει στη γη και στον ουρανό, τότε θα γίνει καλός δέκτης αυτής της απλής μεν διδαχής, που όμως έχει βαθιά νοήματα. Πλησιάζοντας στο τέλος του περίφημου λόγου του, παραθέτει το παράδειγμα του κυπαρισσιού που φυτρώνει προς τον ουρανό, αλλά είναι ωραίο μόνο στα μάτια, απεναντίας η συκιά, αν και έχει χαμηλά πολλούς μυτερούς κλώνους, μας γλυκαίνει με το νέκταρ των καρπών της, υπονοώντας ότι με το να υψηλοφρονεί κάποιος, δεν πετυχαίνει τίποτα απολύτως, ενώ με την ταπεινοφροσύνη αποκτά γλυκούς καρπούς, που ευφραίνουν και τους άλλους³⁴¹.

Κλείνουμε αυτή την ενότητα με τα σύντομα, αλλά μεστά σε νόημα, λόγια του ιερού πατέρα από την *Ομολογία Ορθοδόξου πίστεως*, όπου αναφέρει τα εξής³⁴²: «Στις πραγματείες μου {...} συμβουλεύω τὸν ἑαυτό μου καὶ κάθε εὐσεβὴ μοναχὸ νὰ διάγει τὸ βίον του καὶ νὰ ῥυθμίζει τὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ τις θεῖες ἐντολές, τις παραδόσεις καὶ τοὺς κανόνες τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων πατέρων. Συμβουλεύω νὰ ἀποφεύγουν τὴν κερδοσκοπία καὶ τὴν τοκογλυφία, τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀρπαγὴ τῶν ξένων ἔργων καὶ περιουσιῶν. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία τῶν ἁγίων Εὐαγγελίων καὶ ὅλης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅσοι διαπράττουν αὐτὰ τὰ ἔργα δὲν εἰσέρχονται στὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καταδικάζονται ἀπὸ τὸν φοβερὸ Κριτὴ σὲ αἰῶνια βάσανα.»

3) Περί μετανοίας

341. *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Α΄, σσ. 196 – 197.

342. *ΑΠΑΝΤΑ Β΄*, Λόγος Α΄, σ. 28.

«Ἡ μετάνοια ἀποτελεῖ κεντρικὸ στοιχεῖο τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Μαξίμου»³⁴³ σε ὅλο το ἔργο του υπάρχουν αναφορές στο θέμα αυτό, στην ἀλλαγὴ του νοῦ (μετὰ+νους), στην μὴ ἐπανάληψη δηλαδή τῆς ἴδιας ἀμαρτίας. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης (τῆς Κλίμακος), «μετάνοια σημαίνει ἀνανέωση τοῦ βαπτίσματος», «ἀγοραστὴ τῆς ταπεινώσεως», «μόνιμος ἀποκλεισμός κάθε σωματικῆς παρηγορίας», «σκέψη αυτοκατάκρισης», «ἀμεριμνησία γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ μέριμνα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ εαυτοῦ μας». Προσθέτει ἀκόμη ὅτι μετάνοια εἶναι «θυγατέρα τῆς ἐλπίδας καὶ ἀποκήρυξη τῆς ἀπελπισίας», «συμφιλίωση με τὸν Κύριο με ἔργα ἀρετῆς ἀντίθετα πρὸς τὰ παραπτώματά μας», «καθαρισμός τῆς συνείδησης», «θεληματικὴ υπομονὴ ὅλων τῶν θλιβερῶν πραγμάτων» καὶ «υπερβολικὴ ταλαιπωρία τῆς κοιλίας (με νηστεία) καὶ κτύπημα τῆς ψυχῆς με υπερβολικὴ συναίσθηση». Καὶ τέλος λέγει ὅτι «μετανοῶν σημαίνει κατάδικος ἀπαλλαγμένος ἀπὸ αἰσχύνῃ» καὶ «ἐπινοητῆς τιμωριῶν τοῦ εαυτοῦ του»³⁴⁴. Μποροῦμε νὰ πούμε με ἀσφάλεια πὼς ὁ ἅγιος Μάξιμος ἦταν ὁ κατεξοχὴν κήρυκας τῆς μετανοίας, καθ' ὅτι σε ὅλο τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων του κάνει ἀναφορὴς στὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ στὴν ἀλλαγὴ βίου, τὴ μεταστροφὴ πὺ οὐδῶν στὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Στὰ περισσότερα ἔργα τοῦ πραγματεύεται τὸ θέμα τῆς μετάνοιας, ὅμως δύο εἶναι τὰ πιο σημαντικὰ ἔργα.

Στὸ πρῶτο ἔργο του, τὸ Λόγο Δ' πὺ τιτλοφορεῖται ὡς *Περὶ μετανοίας. Ὠφέλιμος γιὰ ὅσους τὸν διαβάζουν με πίστη καὶ εὐλικρινὴ ἀγάπη, με προσοχὴ καὶ περίσκεψη συνδιαλέγεται ὁ ἴδιος με τὴν ψυχὴ του. Ἀπευθύνεται λοιπὸν σε αὐτὴ καὶ τῆς λέει πὼς φθάσανε με τὴ*

343. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 144.

344. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΙΤΟΥ, Κλίμαξ, ὁ. π., σσ. 118 – 119.

χάρη του Θεού και με μεγάλη υπομονή στη Μεγάλη Σαρακοστή, όπου όλοι, ενάρετοι και αμαρτωλοί, ξεκινούν με ζήλο μεγάλο αγώνα. Οι μεν με αυτό τον τρόπο θα επιτύχουν να κάνουν σταθερότερη την αρετή τους και για να αξιωθούν να λάβουν μεγαλύτερα στεφάνια και επαίνους. Οι δε θα αναλάβουν τον αγώνα με εγκράτεια, με την ταλαιπωρία του σώματος και με πένθος για να μπορέσουν να εξιλεωθούν για τις φοβερές αμαρτίες που διέπραξαν προηγουμένως, βάζοντας τα δυνατά τους στο εξής να ζήσουν βίο ενάρετο και θεάρεστο, εκτελώντας τις θείες εντολές³⁴⁵.

Γι' αυτό προτρέπει να εγερθούν από τον ύπνο της μεγάλης οκνηρίας και στο υπόλοιπο χρόνο ζωής, που τους απομένει, να κερδίσουν το βραβείο της θείας κλήσεως. Να προσπαθήσουν να ομοιάσουν στις φρόνιμες παρθένες, που αγρυπνούν για να συναπαντήσουν τον Κύριο, έχοντας αρκετό λάδι μαζί τους δηλ. έργα φιλανθρωπίας και ελέους προς όσους ζουν σε πενία και σε βάσανα. Αντίθετα, τους τονίζει να μην παραδειγματιστούν από τις μωρές παρθένες, που αρκούνται μόνο στην παρθενία τους και δεν κάνουν κανένα έργο αγάπης και έτσι αποκλείονται από το μυστικό γάμο.

Έπειτα, παραθέτει την παραβολή των έμπιστων δούλων³⁴⁶ και διατυπώνει την άποψη ότι, όπως οι δούλοι κάνουν οτιδήποτε για να ευχαριστήσουν τον κύριό τους για να μην τιμωρηθούν, έτσι και οι ίδιοι οφείλουν να είναι πάντοτε έτοιμοι και σε εγρήγορση, να εργάζονται με φόβο και αγάπη για να ευαρεστήσουν τον Κύριο και να κερδίσουν τη σωτηρία. Έτσι θα αποκτήσουν ένδυμα γάμου, δηλαδή ευάρεστη στο Θεό ζωή, που θα λάμπει από αγνότητα και αγιότητα. Γι' αυτό το σκοπό όμως δε θα πρέπει να προβάλλουν ως

345. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σ. 249.

346. Λουκ. 12, 36 – 37.

δικαιολογίες εφήμερα και μάταια πράγματα³⁴⁷, με τα οποία ασχολούνται, όσοι φρονούν τα επίγεια και έχουν για Θεό την κοιλία τους³⁴⁸. Οφείλουν να επιδιώκουν τα ανώτερα και να υποτάσσονται στο Σωτήρα και στους θείους λόγους του.

Στη συνέχεια, αναρωτιέται ποιος άνθρωπος υπάρχει που πραγματικά τηρεί το τρίπτυχο των εντολών του: «*Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἁράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι*»³⁴⁹. Και συμπεραίνει πως εκείνος που αρνήθηκε με όλη του την δύναμη την παρουσία του και την απέριψε θεωρώντας την ως τροχοπέδη για να κερδίσει τη βασιλεία του Θεού, αυτός εκτελεί πραγματικά τις σωτήριες εντολές. Καθ' ό τι απαρνούμενος τον πλούτο του, αποδέχεται να ζήσει απλό και λιτό τρόπο ζωής, αποφεύγοντας κάθε ματαιότητα και σαρκική επιθυμία. Αυτός ο άνθρωπος όντως ακολουθεί τον Χριστό, σηκώνοντας το σταυρό του με αυταπάρηση και εκούσια νέκρωση των παθών και των επιθυμιών του³⁵⁰.

Υπάρχει βέβαια το ενδεχόμενο, αφού κάποιος απαρνηθεί όλα αυτά, να αποκτήσει πάλι πλούτο. Τότε συμβαίνει σε αυτόν να αναβιώσουν όλα τα πάθη με τις μέριμνες, με τις οποίες εμπλέχτηκε και να ισχύει το : « *Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὕψι λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου*»³⁵¹. Όπως λέει και το ευαγγελικό χωρίο: «*Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω ευθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ*»³⁵². Τοιουτοτρόπως, η επιστροφή στις παλαιές συνήθειες και στη

347. Λουκ. 14, 15 – 20.

348. Φιλ. 3, 19 , ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 250 – 251.

349. Ματθ. 16, 24.

350. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σ. 251.

351. Β' Πέτρ. 2, 22

352. Λουκ. 9, 62.

φθαρτή κοσμική ζωή με την απόκτηση πλούτου, δεν ταιριάζει στο μοναχό, ο οποίος αυτοβούλως υποσχέθηκε στον Κύριο την τελεία υπακοή στις εντολές Του. Ο μοναχός είναι ελεύθερος από τα επίγεια και πρόσκαιρα, επειδή αρνείται καθετί, που τον δένει με τον κόσμο, πόσο μάλλον με τα χρήματα. Όσο πιο σύντομα μισήσουμε τα ψυχοφθόρα πάθη, την ακαθαρσία της σάρκας και του πνεύματος, την οινοποσία, τη λαιμαργία, το ψέμα, την κολακεία, την υπεροψία, την υπερηφάνεια και την φιλαργυρία, που είναι η ρίζα κάθε κακού, τόσο γρηγότερα θα απαλλαγούμε από τη δουλεία αυτών και θα δεχτεί τη μετάνοιά μας ο Ύψιστος³⁵³.

Η μετάνοια έγκειται στην επιτέλεση των αγίων εντολών Του, γι' αυτό πρέπει οι ίδιοι να είναι σε εγρήγορση, γιατί δε γνωρίζουν τη μέρα κατά την οποία θα έρθει ο Κύριος. Ας μην επικαλούνται για να δικαιολογηθούν για τις αμαρτίες τους διάφορες, αβάσιμες προφάσεις, όπως την ασθένεια του σώματος ή διάφορες εορτές ή τον ερχομό των φίλων. Όλα αυτά ενώπιον του Θεού είναι άχρηστα και δε μπορούν να τους σώσουν. Οφείλαν να ζουν αγγελικά σύμφωνα με τις υποσχέσεις τους, όμως έχουν παραβεί τους κανόνες των θεόπνευστων Πατέρων του μοναχικού βίου, ζώντας άτακτα και άνομα. Με την ανυπακοή τους και την παράβαση των θείων εντολών πικραίνουν τον Κύριο και μάλιστα δεν καταλαβαίνουν πως αυτό είναι γνώρισμα τελείας αναισθησίας και παραφροσύνης. Η ειλικρινής μετάνοιά τους πρέπει να είναι άμεση, για να μη χρονίζει αυτή η κατάσταση. Ας μην νομίζουν πως με το εξωτερικό ένδυμα, τα τριμμένα κουρέλια θα φέρουν κάποιο όφελος, ώστε να σωθούν.

353. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 252 – 253.

Αντιθέτως, αυτά θα οδηγήσουν περισσότερο στην καταδίκη τους, αφού παραβαίνουν συνεχώς το θείο νόμο³⁵⁴.

Κατόπιν, αναλύει τους μακαρισμούς του Κυρίου³⁵⁵, ώστε να επιβεβαιώσει τα παραπάνω λόγια του. Σύμφωνα με τον πρώτο μακαρισμό του Κυρίου «*Μακάριοι οί πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*», ως πτωχούς τῷ πνεύματι ο Κύριος εννοεί, όσους έχουν ταπεινή γνώμη και καταδικάζουν τον εαυτό τους. Εκείνοι όμως, ως μοναχοί, όχι μόνο δε σκέφτονται ταπεινά για τον εαυτό τους, αλλά τον δικαιολογούν συνέχεια, έχουν μεγάλη ιδέα γι' αυτόν και επιθυμούν την άνοδο σε κάποιο εκκλησιαστικό αξίωμα. Υποκρίνονται έτσι τους ευσεβείς ανθρώπους και επιθυμούν να συνάπτουν σχέσεις με άτομα που βρίσκονται σε ηγετικές θέσεις, ώστε με κολακείες, με ψέμματα και με δώρα να τους προσεταιρίζονται με απώτερο σκοπό την επίτευξη των ιδιοτελών στόχων τους. Έτσι όμως αποδεικνύουν πόσο φαύλοι και υπερήφανοι είναι και άξιοι κάθε καταδίκης³⁵⁶.

Συνεχίζει με τον δεύτερο μακαρισμό «*Μακάριοι οί πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται*», εννοώντας εδώ το πνευματικό πένθος που από θεία αγάπη γεννιέται στην καρδιά. Όποιος σκέφτεται ταπεινά για τον εαυτό του, διαρκώς πενθεί, θεωρώντας τον εαυτό του αξιοκατάκριτο, ενώ σκέφτεται πως του αρμόζει κάθε τιμωρία και κολασμός. Αυτοί όμως με το να αποδέχονται επαίνους και με το ζουν με τις κοσμικές χαρές, ενώ επιπλέον στολίζουν τον εαυτό τους με πολυτελή ενδύματα³⁵⁷ και γεμίζουν την κοιλία τους, χάνουν κάθε

354. Βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σσ. 379 – 380. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 253 – 254.

355. *Ματθ.* 5, 3.

356. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 254 - 255

357. Βλ. για το ίδιο θέμα βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ', σ. 334.

ευκαιρία για να βιώσουν την πνευματική ηδονή, που απολαμβάνουν όσοι πενθούν τον εαυτό τους.

Στον τρίτο μακαρισμό «*Μακάριοι οί πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν*», ο Κύριος επαινεί όσους με μακαριότητα, με μεγάλη ταπεινοφροσύνη και υπομονή στις ταπεινώσεις και στους ξυλοδαρμούς, χωρίς να αγανακτούν, αντιμετωπίζουν όσους τους αδίκησαν. Σε αντίθεση βρίσκονται εκείνοι, οι οποίοι σε κάθε αδικία αντιδρούν σαν άγρια θηρία ανάρμοστα, με εκδικητικότητα και με οργή προς όσους τους προσέβαλαν. Αυτοί όμως, ως μοναχοί, όταν φέρονται με αυτόν τον τρόπο ανταποδίδοντας το κακό, μάταια υπερηφανεύονται, που φορούν το μοναχικό ένδυμα, αφού δεν έχουν απαλλαγεί από τον παλαιό άνθρωπο μαζί με όλα τα πάθη και τις αδυναμίες τους.

Παρακάτω, παρουσιάζοντας τους δύο επόμενους μακαρισμούς³⁵⁸ διερωτάται σχετικά με το πόσο μακριά βρίσκονται οι ίδιοι από αυτά τα ευαγγελικά λόγια, αφού συμπεριφέρονται με περιφρόνηση και θράσος προς τις χήρες, τα ορφανά και κάθε φτωχό άνθρωπο και δεν τους προστατεύουν από όσους τους αδικούν και τους αρπάζουν τις περιουσίες τους. Το χειρότερο όμως που διαπράττουν είναι το γεγονός ότι συμπεριφέρονται πιο απάνθρωπα και από τους κοσμικούς. Διότι με το να ξαναποκτούν όσα είχαν απορρίψει προηγουμένως με τις υποσχέσεις της μοναχικής κουράς τους, δεν κερδίζουν τίποτα απολύτως. Απεναντίας γίνονται αναίσθητοι και ανελεήμονες στον πόνο και τα δεινά των πενήτων ανθρώπων, ενώ ο Χριστός λέγει: «*ὄρφανόν καὶ χήραν ἀναλήψεται καὶ ὁδὸν ἁμαρτωλῶν ἀφανιεῖ.*»³⁵⁹.

358. Ματθ. 5, 6 - 7: «*Μακάριοι οί πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται, μακάριοι οί ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται*».

359. Ψαλμ. 145, 9, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 256 – 260.

Αυτό που πραγματικά θα τους ανυψώσει από όλη τη σήψη είναι η αληθινή μετάνοια, δηλαδή να πάψουν να διαπράττουν κάθε κακό και κάθε αδικία και να εγερθούν, μοιράζοντας με καλό τρόπο, όσα μάζεψαν αδίκως. Στο εξής με έργα αγάπης να μιμηθούν τον τελώνη Ζακχαίο, που διαμοίρασε το ήμισυ των υπαρχόντων του και απέδωσε το τετραπλάσιο σε όσους ανόμως αδίκησε³⁶⁰. Με αυτόν τον τρόπο θα αξιωθούν να ακούσουν τη θεία φωνή που λέγει: «Σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο»³⁶¹. Αλλιώς οικειοθελώς επιλέγουν το σκοτάδι του νου και την πώρωση της καρδιάς, νομίζοντας μάλιστα πως έχουν το χρόνο να μετανοήσουν στο μέλλον και να εξιλεωθούν για όσα διέπραξαν. Όμως αυτό ισχύει για όσους δε γνώρισαν προηγουμένως τις εντολές του Κυρίου και είχαν άγνοια της μέλλουσας βασιλείας και είναι φυσικό ο Κύριος να αποδεχτεί τη μετάνοιά τους ως αληθινή³⁶².

Για εκείνους όμως που έχουν λάβει γνώση όλου του Νόμου και των εντολών είναι αναμφίβολο, αν θα λάβουν αυτό το αγαθό, γι' αυτό και οι περισσότεροι από αυτούς πεθαίνουν αιφνιδίως ή υποφέροντας φοβερά βάσανα. Επιπροσθέτως, οι παραβαίνοντες εκουσίως των θείων κανόνων δεν δύνανται να τύχουν αληθινής μετανοίας, διότι εξόργιζαν συνειδητά το Θεό ποδοπατώντας τις σωτήριες εντολές Του και ζούσαν με αδιαφορία εφάμαρτο βίο. Γι' αυτό το λόγο είναι καλό να μετανοούν ενώπιον του Θεού, ενόσω τους επιτρέπει η Θεία Χάρις και η άκρα φιλανθρωπία Του³⁶³.

360. Λουκ. 19, 8.

361. Λουκ. 19, 9.

362. Για την ειλικρινή μετάνοια και την απομάκρυνση από κακές πράξεις, θερμών δακρύων και καθαρτηρίου πυρός βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', στο σύντομο λόγο του ΙΖ', που αναγράφεται ως *Παραινετικός προς μετάνοια*, σ. 357.

363. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Δ', σσ. 261 – 264.

Ο άγιος Μάξιμος εκθέτει κατόπιν τη σκέψη του για το μακαρισμό: «Μακάριοι οί καθαροί τῆ καρδία ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται»³⁶⁴ και θεωρεί πως με αυτόν ο Κύριος υπόσχεται την πιο υψηλή αρετή, να παρουσιάσει τον εαυτό Του, την δόξα Του σε εκείνους που καθάρισαν την καρδιά τους από κάθε μιαρό πάθος και κακία, από κάθε σαρκική επιθυμία και πονηρή σκέψη. Οι ίδιοι, όμως (οι μοναχοί) αν εξετάσουν την καρδιά τους, θα διαπιστώσουν πως είναι πλήρεις κάθε ανομίας και δη της φαρισαϊκής υψηλοφρόνησης, καθώς αποδοκιμάζουν και επικρίνουν δημόσια, όποιον αμαρτάνει. Αντιθέτως αν κάποιος ζει νομιμοφρόνως και επαινείται υπό πάντων αμέσως τον φθονούν, επειδή τους ξεπέρασε στην αρετή και ταυτόχρονα θλίβονται, που απολαμβάνει την τιμή των ανθρώπων και του Θεού. Στη συνέχεια από μίσος προσπαθούν να του βάλουν κάθε εμπόδιο, για να διακόψουν τον έντιμο αγώνα του³⁶⁵.

Εν κατακλείδι, ο Έλληνας σοφός διατείνεται πως, αυτός που τρώει τον κόπο και τον ιδρώτα του φτωχού, τρώει αληθινά τον άρτο της οδύνης και όχι τον άρτο της ζωής και χάνει κάθε ευκαιρία να γευτεί την μακαριότητα και τη σωτηρία. Μάλιστα γι' αυτούς είναι που έχει γραφτεί το χωρίο: «ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας»³⁶⁶. Αν όμως επιδείξουν σωφροσύνη και θεοσέβεια, τότε θα έρθει γι' αυτούς η ευλογία και η Χάρη του Θεού. Παροτρύνει τους αναγνώστες του να εγερθούν από την αναισθησία και την αδιαφορία, που είχαν ως τότε και να πράξουν στο εξής έργα θεάρεστα, τηρώντας τις σωτήριες εντολές και ζώντας με αληθινή μετάνοια, η οποία θα εκδηλώνεται με την μεταστροφή τους προς το καλό και τη φιλανθρωπία προς κάθε άνθρωπο. Με αυτήν την πίστη

364. *Ματθ.* 5, 8.

365. *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Δ΄, σσ. 265 – 266.

366. *Εφ.* 5, 6.

στις άγιες εντολές θα κερδίσουν τη βασιλεία «τὴν ἡτοιμασμένην {...} ἀπὸ καταβολῆς κόσμου»³⁶⁷, γιατί πίστη χωρίς έργα είναι νεκρή και κανένα όφελος δεν έχει για την ψυχή τους³⁶⁸.

Απευθύνεται επιπλέον σε καθένα που θα αναγνώσει τον λόγο του με αγαλλίαση, να επιδείξει την κατάλληλη προσοχή και επιμέλεια στα νοήματά του, ώστε να ωφεληθεί παντοιοτρόπως. Επιπλέον τον προτρέπει να μην λησμονήσει να ευχηθεί και για τον συγγραφέα να κάνει πράξη, όσα κατέγραψε, γιατί ο ίδιος αναφερόμενος στον εαυτό του παραδέχεται ότι είναι άκαρπο δένδρο³⁶⁹, που χρειάζεται τις προσευχές των συνανθρώπων του, για να αξιωθεί και αυτός της βασιλείας του Θεού, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο το ταπεινό του φρόνημα³⁷⁰.

Στον πέμπτο (Ε΄) λόγο του *Περὶ μετανοίας* ο λόγιος πατέρας, απευθυνόμενος για άλλη μια φορά στην ψυχή του, εκφράζει την άποψη ότι πρέπει, ως μοναχοί που είναι, να παύσουν να ζουν με οκνηρία και απραγία και πως δεν αρκεί για να σωθούν το γεγονός, ότι μένουν σε τόπο απρόσιτο από γυναίκες και κοσμικούς ανθρώπους. Τα άθλια κουρέλια τους δεν είναι αρκετά για να ευαρεστήσουν το Θεό, αλλά με τη διαμονή στην έρημο επιτυγχάνεται η απόλυτη σιωπή και η απόλυτη ταπείνωση. Τα μαύρα κουρέλια που ενδύονται φανερώνουν το θρήνο για τις αμαρτίες τους και τη νέκρωση κάθε σαρκικής ηδονής, της εφήμερης δόξας και της φιλαργυρίας. Αποτασσόμενοι αυτών των επιγείων επιθυμιών και επιλέγοντας την ένδεια στη ζωή τους, θα είναι για αυτούς ο μεγαλύτερος πλούτος.

367. *Ματθ.* 25, 34.

368. *Ιακ.* 2, 17.

369. Παρομοίως βλ. *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Κ΄, σ. 382, *Λουκ.* 3, 9.

370. *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Δ΄, σσ. 268 – 270.

Ο Χριστός ευαρεστείται με την καθαρότητα της ζωής, την απόκτηση των αρετών και όχι με την αμφίεση τους. Αν λοιπόν βιάζονται να κάνουν κάθε θεάρεστο έργο, τότε θα ξεφύγουν από την κόλαση και την τιμωρία και θα τους σκεπάζει η Χάρης του Θεού. Αυτό θα τους οδηγήσει με ασφάλεια στη γη της Επαγγελίας, όχι την επίγεια που μοίρασε ο Ιησούς του Ναυή, αλλά εκείνη, που υποσχέθηκε ο Χριστός, στην οποία εισήλθε πρώτος, νικώντας το θάνατο³⁷¹. Αν είναι πάντοτε σε εγρήγορση θα αποφεύγουν τον νοερό Φαραώ, που μαίνεται να τους τυλίξει με κάθε μηχανορραφία. Όμως και αν ακόμη του ξεφύγουν, να μην επαναπαυθούν και εγκαταλείψουν τον αγώνα τους, διότι εκείνος ποτέ δεν ησυχάζει και κοιτά να τους βρει σε οκνηρία, για να τους επιτεθεί με περισσή σφοδρότητα ή προσπαθεί να τους υποτάξει με σκέψεις κενοδοξίας και υπερηφάνειας, ώστε να παρεκτραπούν από τον δρόμο της σωτηρίας. Παρακάτω, παρομοιάζει την έξοδο από τα φλογερά πάθη με την έξοδο από την Ερυθρά Θάλασσα. Από αυτά θα μπορέσουν να διαφύγουν, καλλιεργώντας την ταπείνωση και θεωρώντας πάντοτε τον εαυτό τους ανάξιο.

Η προσοχή τους πρέπει να είναι στραμμένη προς το Χριστό και να αποφεύγουν να παρασύρονται από τα μανιώδη πάθη, όπως την λαιμαργία, την οινοποσία³⁷² και τους χορούς και όχι να θεωρούν την κοιλία τους ως το πιο ιερό πράγμα, όπως έκαναν εκείνοι που προσκύνησαν το μόσχο και έχασαν τη γη της Επαγγελίας. Η θεία αγάπη και η πίστη, που είναι το θεμέλιο όλων των αρετών με τις οποίες θα εμψυχήσουν στην καρδιά τους, ο έλεγχος των επιθυμιών τους, καθώς και η τήρηση των σωτήριων εντολών θα είναι το εχέγγυο, για να πετύχουν το θείο σκοπό και να αποκτήσουν στην

371. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Ε', σσ. 271 – 273.

372. Βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ', σ. 332.

καρδιά τους το φόβο του Θεού, ενώ παράλληλα ο νους τους θα πληρωθεί από τον θείο έρωτα. Αν αξιωθούν αυτών των αγαθών με την συνεχή εξάσκηση της ταπείνωσης, θα μπορέσουν να απολαύσουν τις θείες ευλογίες³⁷³.

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως το κήρυγμα περί μετανοίας του αγίου Μαξίμου του Γραικού συνοψίζεται στην τήρηση των εντολών του Θεού και στην αποφυγή οποιασδήποτε ενέργειας, η οποία σκοτίζει το νου του ανθρώπου. Θεωρεί επίσης σημαντικό τη μη διαστρέβλωση και παρερμηνεία του ευαγγελικού νοήματος, διότι αυτό οδηγεί στην πλάνη και στην οκνηρία. Ο ίδιος απετέλεσε παράδειγμα μετανοίας στο πολυβάσανο βίο του, αφού πάντοτε τολμούσε να μέμφεται τον εαυτό του δημόσια. Παράλληλα, ικέτευε τους αναγνώστες του να εύχονται να εφαρμόζει και ο ίδιος, όσα κηρύττει και να τον συγχωρούν, αν τυχόν έσφαλλε σε κάτι.

4. Περί τυπολατρίας

Ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός σε όλα σχεδόν τα παραινετικά έργα του μιλά συχνότατα για την επιστροφή στο Θεό και την τήρηση των εντολών Του. Επιπλέον κάνει λόγο συχνά για την τυπολατρία, που είδε να κυριαρχεί στους κόλπους της Εκκλησίας της Ρωσίας, την προσκόλληση δηλαδή σε τύπους, κανόνες και σύμβολα θρησκευτικά. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του μόνο με αυτά τα μέσα δεν μπορεί να είναι επιτυχής η συνδιαλλαγή του ανθρώπου με το Θεό, εφόσον εκλείπει η ειλικρινής μετάνοια και η οριστική απελευθέρωση του ανθρώπου από τα πάθη.

373. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Ε', σσ. 273 – 274. Για τους πνευματικούς αγώνες που οδηγούν στην αιώνια χαρά βλ. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ', σ. 335.

Στον λόγο του λοιπόν³⁷⁴ με τίτλο *Λόγος ψυχωφελής: Ο νους ομιλεί με την ψυχή*. Επίσης λόγος περί απληστίας ισχυρίζεται πως μόνο η μοναχική αμφίεση, δηλαδή τα μαύρα ράσα δεν είναι μοναχισμός. Όταν ο μοναχός και κατ' επέκταση ο πιστός απομακρυνθεί από το φόβο του Θεού, σκοτίζεται από τα πάθη, τα οποία επιτρέπει οικειοθελώς να εισβάλλουν στην ψυχή του και βλέπει μόνο την εξωτερική ακαθαρσία, η οποία δεν έχει τόση σημασία. Η μόλυνση της ψυχής από τα βρωμερά πάθη είναι σημαντικότερη υπόθεση παρά η ακαθαρσία και το ρύπος του σώματος. Αυτοί όμως προσκολλούνται στην τήρηση εξωτερικών μόνο κανόνων, όπως π.χ. δεν γεύονται κρασί και λάδι τις Τετάρτες και τις Παρασκευές, ενώ τυραννούν χωρίς ενοχές τους ανθρώπους αδιάκοπα με συκοφαντίες και επικρίσεις ή ασκούν τοκογλυφία σε φτωχούς χωρικούς και τους βασανίζουν αν δεν αποπληρώσουν τις οφειλές τους. Όλα αυτά αποτελούν ένδειξη άκρας παραφροσύνης και διαφθοράς, ενώ επισύρουν την οργή του Θεού.

Δηλώνει κατηγορηματικά πως οι πολύωρες και συχνές προσευχές, η εγκράτεια από τα φαγητά και το μαύρο ράσο δεν ευαρεστούν το Θεό και δεν ωφελούν σε τίποτα απολύτως. Αντιθέτως επαινούνται από το Θεό, όσοι εκτελούν περισσώς τις εντολές Του, όπως τις παρέδωσε μέσα από τις Γραφές και την Πατερική παράδοση. Η προσευχή, η νηστεία και η απομόνωση αποτελούν μέσα, που τους βοηθάνε να εκπληρώσουν τις εντολές του Θεού³⁷⁵.

Στον Κ' λόγο του που αναγράφεται *Περὶ τῆς μετανοίας, τὴν ὁποία ὄφειλε νὰ ἐπιδείξει ὁ ἐπίσκοπος τῆς Τβερ στὸν Δημιουργὸ τῶν πάντων συνεπεία σοβαρῶν γεγονότων, κατὰ τὴν καταστροφή ἀπὸ*

374. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σσ. 189 – 192.

375. Βλ. παρομοίως και στη σ. 109 της παρούσης εργασίας.

πυρκαγιά τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ τῆς πόλεως τῆς Τβερ. Ἐπίσης ἀπάντηση τοῦ Κυρίου, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἀκούσουμε μὲ φόβο καὶ εἰλικρινῆ πίστη³⁷⁶ βρίσκει ὡς ευκαιρία τὴν πυρκαγιά, που ξέσπασε καὶ κατέκαψε τὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Τβερ, γιὰ νὰ μεμφθεῖ τὴν τυπολατρία καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ψεύτικη ἐκδήλωση τῆς εὐλάβειας τῶν ιερῶν καὶ τοῦ λαοῦ³⁷⁷. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἐπλασε ἕναν διάλογο ἀνάμεσα στὸν ἀγαθὸ ἐπίσκοπο τῆς Τβερ, Ἀκάκιο καὶ τὸν Κύριο. Διερωτάται λοιπὸν ὁ ἐπίσκοπος διὰ ποῖόν λόγο ὁ Κύριος ἐπέτρεψε νὰ συμβεῖ ἡ μεγάλη καταστροφή τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἦταν τυπικὸς σὲ ὅλες τὶς ἐντολές, ὅπως λέει ὁ ἴδιος. Μάλιστα δὲν παραμέλησε ποτέ τὶς θείες ψαλμωδίες καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῶν λειτουργιῶν με τὴν πλαισίωση καλλιφῶνων ψαλτῶν καὶ θεοπρεπῶν ιερῶν, με ἀρωματικὰ θυμιάματα καὶ κωδωνοκρουσίες, καθὼς ἐπίσης πῶς φρόντισε νὰ στολίσει τὶς ιερές εἰκόνες με πολύτιμες πέτρες, χρυσὸ καὶ ἀσήμι.

Ὁ Χριστὸς ἀπαντᾷ στὸν συνομιλητὴ Του, ὅτι θὰ δεχόταν ὅλα αὐτὰ που τοῦ πρόσφεραν καὶ θὰ τοὺς τα ἀνταπέδιδε με χαρίσματα, ἀν ἦταν ἀποκτημένα ἀπὸ δίκαια κέρδη καὶ ἔργα, ὅπως ἔκανε δεκτὲς καὶ τὶς προσφορές τοῦ δίκαιου Ἄβελ³⁷⁸. Ὅμως ἡ προσκόλλησή τοὺς στὶς τοκογλυφίες, στὴν ἀρπαγὴ περιουσιῶν καὶ σὲ ἄλλες ἄνομες πράξεις, προσβάλλουν πολὺ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ φιλανθρωπία Του καὶ Τον κάνουν νὰ ἀγανακτεῖ ἐναντίον τοὺς, ἐπειδὴ τὰ κέρδη αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ δάκρυα τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν χηρῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸν κόπο τῶν φτωχῶν καὶ ἀνήμερων ἀνθρώπων.

376. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σ. 371 κ.ε.

377. Βλ. περισσότερα γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ καὶ στὸ Λόγο ΚΒ' Ἐγκωμιαστικὸς γιὰ τὴν ἀναστήλωση καὶ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν Ἀκάκιο, ἐπίσκοπο τῆς Τβερ, ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 395 κ.ε.

378. Γέν. 4, 4.

Μάλιστα αντιπαραβάλλει όλο αυτό το κακό, που συνέβη στον ναό της Τβέρ, με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την πτώση της ελληνικής αυτοκρατορίας, η οποία θα έπρεπε να τους παραδειγματίσει, αφού και εκεί, μέσα σε μεγαλοπρεπείς ναούς τελούνταν θαυμάσιες ακολουθίες, με όμορφες ψαλμωδίες και με εύοσμα θυμιάματα. Εκεί επίσης είχαν πάμπολλα ιερά λείψανα Αγίων και Αποστόλων, που ήταν πηγές ιαμάτων, ενώ παράλληλα φυλάσσονταν πολλοί θησαυροί σοφίας και επιστημών. Σε τίποτα όμως δεν τους ωφέλησαν, αφού «χήραν και όρφανόν απέκτειναν, και προσήλυτον έφόνευσαν »³⁷⁹.

Ταυτόχρονα, όλη την ευημερία, την καλή υγεία τους και την αφθονία των υλικών αγαθών την απέδωσαν στη λατρεία των άστρων και στις νίκες εναντίον των εχθρών. Με τα απέραντα πλούτη, που απέκτησαν, απομακρύνθηκαν από κάθε δίκαιο νόμο. Ακόμη στα ιερά αξιώματα τοποθετούνταν άνθρωποι, οι οποίοι δωροδοκούσαν την εξουσία, παρά άξιζαν στην πραγματικότητα να γίνουν διδάσκαλοι του πιστού λαού Του. Αν όμως αυτοί παραδειγματιστούν και μετανοήσουν εμπράκτως σαν τους Νινευίτες³⁸⁰ θα μπορέσουν να γλυτώσουν από την δικαία οργή Του. Στολίζοντας την εικόνα Του με χρυσό και ασήμι και αναπέμποντας υπερήφανα θυμιάματα και δοξολογίες δεν παρέχεται καμία ωφέλεια, τη στιγμή που Τον βλέπουν στο πρόσωπο των πενήτων

379. Ψαλμ. 5, 5. ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος Κ΄, σσ. 372 - 373. Επίσης στο Λόγο ΙΕ΄ Η Υπεραγία Θεοτόκος απευθύνεται στους κερδοσκόπους, στους άσώτους και κάθε είδους κακούργους, οί όποιοι έλπίζουν να Τήν ευαρεστήσουν με κανόνες και ψαλμούς, ο Έλληνας πατέρας παραθέτει κάποια λόγια ότι τα απευθύνει η Θεοτόκος και τονίζει ότι θα την ευαρεστήσει το «Χαίρε!» που της ψάλλουν συχνά, αν αποφεύγουν κάθε κακό και κάθε άνομη πράξη και ζουν με σωφροσύνη και φιλανθρωπία προς τους φτωχούς ανθρώπους. Περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, σσ. 351 – 353.

380. Ιω. 3, 1.

ανθρώπων, ενδεή και αβοήθητο, στο δρόμο, μες το κρύο και την πείνα και δεν Τον βοηθούν. Αλλά αν μιμηθούν το παράδειγμά Του και τους φροντίζουν, θα τους συμπεριφερθεί και Εκείνος με πραότητα και θα τους προστατεύει, και σε αυτήν τη ζωή και στην άλλη.

Στην συνέχεια του έργου, ο Χριστός αναφέρει ως επιχείρημα ότι αν είχε ανάγκη από τα θυμιάματα και τις κωδωνοκρουσίες τους, τότε για ποιά λόγο ενδύθηκε την ανθρώπινη μορφή και πέρασε τόσα δεινά, αφού στο θρόνο Του ασώματοι ψαλμωδοί ψάλλουν συνεχώς άσματα και δοξολογίες, ανώτερες από τις δικές τους. Από άκρα φιλανθρωπία όμως και για χάρη της σωτηρίας της ανθρωπότητας δέχτηκε να πάθει, να σταυρωθεί και να αναστηθεί, ώστε να τους λυτρώσει από την τυραννία του διαβόλου και να τους οδηγήσει στην πίστη και στον αξιέπαινο βίο. Και ενώ με εντολή Του καταγράφηκε η διδασκαλία Του σε βιβλία εν τούτοις, όχι μόνο αυτοί τα αγνοούν ή τα παραβλέπουν, αλλά τα θεωρούν ψεύτικα ή ανόητα και πράττουν τα αντίθετα συμπεριφερόμενοι, όπως οι ειδωλολάτρες³⁸¹.

Εφόσον όμως ενεργούν με πράξεις αισχρές και ανήθικες παραμένουν αμετανόητοι και έχουν την πεποίθηση ότι με μια ψυχρή μετάνοια θα καταφέρουν να Τον εξευμενίσουν και να καταλαγιάσουν την οργή Του. Όμως τους τονίζει, ότι, αν δεν επιστρέψουν, όσα αδίκως άρπαξαν από τους φτωχούς και δεν τους ελεούν στο εξής, καθώς επίσης, αν δεν πάψουν, να ζουν διεφθαρμένο βίο και δεν εξαγνίσουν με θερμά δάκρυα την ψυχή τους, τότε δε θα δεχτεί καμία απολύτως δική τους προσφορά. Η μετάνοια, χωρίς το αντίκρισμα των καλών πράξεων, δεν είναι ειλικρινής, είναι βεβήλωση δαιμονική, που τους οδηγεί στην

381. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σσ. 373 – 375.

κόλαση. Ενώ όλη τους την αγάπη έπρεπε να την στρέφουν στον ουρανό, εκείνοι απεναντίας την στρέφουν σε απάνθρωπες πράξεις εξαιτίας της απληστίας που τους κυριεύει. Ζουν τόσο αδιάφορα που δεν υπολογίζουν τις εντολές Του, αλλά ούτε τις απειλές Του λεηλατώντας τους συνανθρώπους τους με φοβερή ξεδιαντροπιά και χωρίς φόβο Θεού³⁸².

Μολονότι ο νόμος λέει να αποδίδουν ένα μέρος των εσόδων τους στους ενδεείς, εκείνοι ακόμη και αυτό το στερούν από αυτούς και το ξοδεύουν για τις διασκεδάσεις τους, σε αισχρές οινοποσίες και συμπόσια, ακριβά άμφια και πλουσιοπάροχα δώρα προς πλούσιους άρχοντες. Από διδάσκαλοι σωφροσύνης, από υπόδειγμα και φως για τον κόσμο, αυτοί έχουν καταντήσει διδάσκαλοι κάθε ασεβείας και βδέλυγμα συμπεριφερόμενοι χειρότερα και από τους αμαθείς ανθρώπους. Οι πανηγύρεις των εορτών Του, οι οποίες έχουν καθιερωθεί για εξαγνισμό και διόρθωση βίου, έχουν μετατραπεί σε αφορμή για αχαλίνωτη ασωτία και οινοποσία και οι διδάσκαλοι τους είναι προεξάρχοντες σε αυτά, αντί να είναι παράδειγμα σωφροσύνης και εφαρμογής των εντολών του Ευαγγελίου. Δείχνουν μεγάλη αχαριστία απέναντί Του και προκαλούν τον καγχασμό των ειδωλολατρών που βλέπουν το ήθος και τον απρεπή βίο τους και να μη διαφέρουν σε τίποτα από εκείνους. Όμως «έρχεται ή όργή» του Κυρίου και αν συνεχίσουν τον έκλυτο βίο θα δεχτούν τα χτυπήματα Του και αν νιώσουν πόνο από τις πληγές ας σταματήσουν τις ανομίες τους και ας συμμορφωθούν³⁸³.

Ωστόσο να μην πιστέψουν ότι τα μαύρα ράσα και η πίστη θα τους σώσουν, αν δεν προσθέσουν σε αυτά τις θεάρεστες πράξεις και

382. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σσ. 376 – 377.

383. Κολ. 3, 6, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σ. σ. 377 – 379.

τις αρετές που στολίζουν την ψυχή³⁸⁴. Αυτά μόνο παραδέχεται ο Κριτής και όχι τα πρόσωπα ή τα φθαρτά άμφια, αλλά την ειλικρίνεια της ψυχής και το μίσος με το οποίο μίσησαν τα ελαττώματά τους. Επιπλέον καλό είναι να έχουν υπόψιν εκείνον, που εκδιώχτηκε από τον πνευματικό γάμο, επειδή δεν είχε τη σωστή ενδυμασία, τα κατάλληλα άμφια και να εννοήσουν ως άμφια τη χάρη του αγίου βαπτίσματος, το οποίο αυτοί βεβηλώνουν με τις επιθυμίες της σάρκας και την μεγάλη οκνηρία τους. Γι' αυτούς τους λόγους, ας ακούσουν αυτά τα λόγια, ώστε να συνετιστούν και να έχουν στο εξής την προστασία Του, αλλιώς Εκείνος θα τους αποστραφεί, όπως αποστράφηκε και άλλους λαούς, που ζούσαν στην ακολασία διαπράττοντας αδικίες και αισχροτήτες.

Τέλος, ολοκληρώνοντας τη σκέψη του ο ιερός πατήρ βάζει στα χείλη του Κυρίου να λέει ότι ο ίδιος είναι Θεός που σώζει και δεν καταστρέφει, σπλαχνίζεται για τις αμαρτίες όσων στρέφονται με ειλικρίνεια σε Εκείνον και έχουν καρπούς μετανοίας. Όσοι όμως ηθελημένα παραβαίνουν τις εντολές Του και ελπίζουν να γλυτώσουν με μια ψυχρή εξομολόγηση, αυτούς τους τιμωρεί και

384. Ματθ. 7, 24. Στο *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος ΙΒ΄, σ. 334, ο λόγιος πατήρ αναφέρει: « Άν όμως δέν αποκτήσουμε αυτήν τήν διάθεση και δέν στολίσουμε τόν έαυτό μας μέ τά πνευματικά αυτά χαρίσματα, τότε θά φανεί ότι άδικα και μάταια κάναμε τις προσπάθειές μας και ότι περιβάλαμε μέ πολύχρωμα μεταξωτά ύφάσματα τò μεγάλο σχήμα. Μή στολίζεις όμως μέ φανταχτερά ύφάσματα τò έξωτερικό κουκούλι, πού θά φθαρεί στόν τάφο, έπειδή μέ παρόμοια ψεύτικα στολίδια δέν εύαρεστείται ó φοβερός και άδέκαστος Κριτής. Αντιθέτως στόλισε τò νοερò κουκούλι τού έσωτερικού άνθρώπου, δηλαδή τò σημαντικότερο μέρος τής ψυχής, τόν νοϋ, πλούτισε τò μέ τά διδάγματα από τις θεόπνευστες Γραφές, μέ τή νοερά προσευχή και μέ τις θεάρεστες άγρυπνίες {...} γι' αυτό και έμεις, άδελφοί, άφου άρνηθήκαμε έκούσια κάθε ματαιότητα και κάθε άταξία τής κοσμικής ζωής και αγαπήσαμε τήν άγία μοναχική ζωή, πού τελειοποιεί τόν έσωτερικό άνθρωπο και τόν οδηγεί στην αιώνια ζωή, άς γίνουμε σοφότεροι μέ τήν άγάπη, για νά όμοιάσουμε όχι σέ εκείνον πού έκτισε τόν οίκο του στην άμμο, αλλά σέ αυτόν πού τόν θεμελίωσε στην πέτρα.»

στην παρούσα ζωή και στη μέλλουσα. Προσθέτει μάλιστα ότι, αν με δυσκολία σώζονται οι ενάρετοι και οι δίκαιοι από τα δεινά, πως ελπίζουν οι ίδιοι να σωθούν, χωρίς να πράττουν ούτε ένα έργο αξιέπαινο; Αν δεν επιδείξουν καρπούς αντάξιους της μετανοίας, τότε θα ισχύσει για αυτούς η ρήση Του, που λέγει: « *pān oūn déndron mh̄ poioūn karpon̄ kalon̄ ékkóptetai kaī eĩs pŷr̄ bálletai*»³⁸⁵.

Στην επιστολή του προς μοναχές³⁸⁶ απευθύνεται, όπως λέγει, στις θυγατέρες του ουράνιου Βασιλέως και τις προτρέπει να τηρούν εμπράκτως τις θείες εντολές του Σωτήρα. Διασαφηνίζει μάλιστα ότι όποιος Του προσφέρει μόνο πολύχρονες προσευχές, χωρίς να φυλάσσει τις εντολές Του, οι οποίες χαρίζουν τους ευλογημένους καρπούς της αγάπης, της αλήθειας και της ευσπλαχνίας, θα ακούσει τα εξής λόγια: « *Oŷ pās ó léγων μοι Κύριε, Κύριε, eĩseleúsetai eĩs tήn βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ó ποιῶν τὸ θέλημα του Πατρός μου του εν ουρανοίς*»³⁸⁷.

Κατόπιν αναφέρεται για άλλη μια φορά στην ειλικρινή τήρηση των εντολών του Θεού, η οποία διασφαλίζεται με την απομάκρυνση κάθε άδικης πράξης, κάθε κερδοσκοπικής ενέργειας ή δωροδοκίας ιδίως σε βάρος φτωχών και ταλαιπωρημένων ανθρώπων. Η συσσώρευση πλούτου με άδικα μέσα δε φέρνει την Χάρη του Θεού, αλλά επισύρει την οργή Του, ενώ αρχή της σωτηρίας της ψυχής είναι

385. Λουκ. 3, 9, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Κ', σ. σ. 380 – 383.

386. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ. 491 κ. ε.

387. Ματθ. 7, 21, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ. 493. Επίσης στο λόγο Γ' με τίτλο *Πρὸς ὄσους ζοῦν ἀδιόρθωτοι μέσα στὴν ἁμαρτία, ἀλλὰ ἐκτελοῦν καθημερινῶς τοὺς κανόνες καὶ τὶς προσευχὲς ποὺ ἔχουν καθιερωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἁγίους Πατέρες ἐλπίζοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ σωθοῦν*, ο ιερός πατήρ διατείνεται ότι: «*Ἐμεῖς ὅμως, οἱ εὐσεβεῖς πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι ὅσο βρισκόμαστε στὴν ἁμαρτία, δηλαδὴ παραβαίνουμε τὶς θείες ἐντολὲς τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ ἂν διαβάζουμε ὅλες τὶς προσευχὲς τῶν ὁσίων, τὰ τροπάρια, τὰ κοντάκια καὶ τοὺς κανόνες, κάθε μέρα καὶ ὥρα, δὲ θὰ καταφέρουμε τίποτα*». Βλ. σχετικά στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ. 323.

η επιτέλεση των εντολών Του. Αυτό ακριβώς σημαίνει το ψαλμικό χωρίο « ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου» και το « Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς»³⁸⁸.

Παρακάτω τονίζει πως οι εντολές όλες συνοψίζονται σε δύο, στο «Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου» και στο «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Τηρώντας αυτές τις δύο, θα ἔχουν τηρήσει ὅλον τον Νόμο και ὅλες τις προφητείες³⁸⁹. Με το να καυχώνται, ὅτι αγαπούν τον Θεό, ενώ δεν κάνουν ἔργα ἀγάπης, εἶναι μακριά ἀπὸ τις εντολές του Θεού και βρίσκονται σε πλάνη. Καθ' ὅτι αγαπούν τον Θεό μόνο με τα χεῖλη τους και νομίζουν πως θα σωθῶν μόνο τηρώντας την εγκράτεια ἀπὸ το φαγητό, τις πολύωρες προσευχές και τις αγρυπνίες, μάταια ὁμως κοπιάζουν³⁹⁰.

Προσθέτει ἀκόμα, πως κανένα κατόρθωμα ἀνθρώπινο, δεν ἔχει κανένα ὄφελος ἐνώπιον του Θεού, παρὰ μόνο το ἔλεος και η φιλανθρωπία, που παρέχεται σε ὅσους υποφέρουν ἀπὸ φτώχεια και βάσανα. Η ελεημοσύνη, που θα κάνουν, εἶναι η ευχάριστη θυσία και η ευπρόσδεκτη προσευχή για το Θεό. Παρακάτω, κάνει μια ἀναφορά στις μωρές παρθένες της παραβολῆς, οι οποίες ἔμειναν ἐκτός του νυμφώνα. Σύμφωνα με την πατερική ἐρμηνεία αυτές εἶναι οι ψυχές των ευσεβῶν ἀνθρώπων, που τελοῦν κάθε παννυχίδα με ἀσκηση στην νηστεία, ὡστε να καθαρῶν ἀπὸ κάθε μολυσμό της σαρκός και του πνεύματος³⁹¹. Χωρίς το ἔλαιον που εἶναι το ἔλεος, η

388. Ψαλμ. 110,10. Ψαλμ. 33, 12. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ. 494.

389. Μαρκ. 12, 30 – 31.

390. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ.σ. 495 – 496.

391. Βλ. και Λόγο Γ', Πρὸς ὅσους ζοῦν ἀδιόρθωτοι μέσα στήν ἀμαρτία, ἀλλὰ ἐκτελοῦν καθημερινῶς τοὺς κανόνες και τις προσευχές πὸν ἔχουν καθιερωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀγίους

φιλανθρωπία δηλαδή προς πάντες, δεν πρόκειται να γίνουν δεκτοί από τον Κριτή³⁹².

Έτσι ολοκληρώνεται και αυτή η ενότητα, η οποία αφορά τη σκέψη του ιερού πατέρα επί του θέματος της τυπολατρίας, δηλαδή της εξωτερικής τήρησης των τύπων της λατρείας των μοναχών και πιστών της Ρωσικής Εκκλησίας. Η διδασκαλία του για το θέμα αυτό συνοψίζεται στην πραγματική τήρηση των εντολών του Θεού, στην ειλικρινή μετάνοια, στην επιτέλεση θεάρεστων πράξεων και στην ευσπλαγχνία προς πάντες αλλά κυρίως προς όσους έχουν πραγματικά ανάγκη. «Η εξωτερική ψεύτικη εὐλάβεια, χωρίς ἐσωτερικὸ πνευματικὸ ἀγώνα, δὲν προκαλεῖ τὸν ἁγιασμό», αλλά είναι αιτία μεγαλύτερης κατακρίσεως³⁹³.

5. Περί αστρολογίας και περί της Θεάς Τύχης

Έντονη προσπάθεια κατέβαλε ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός κατά της λατρείας της αστρολογίας, της Τύχης και των προλήψεων που διακατείχε τη ρωσική Εκκλησία. Υπεύθυνος για την διάδοση της αστρολογίας συγκεκριμένα υπήρξε ο προσωπικός ιατρός του μεγάλου ηγεμόνα Βασιλείου Γ', Νικόλαος Νέμσκιν ή Γερμανός³⁹⁴. Ο

Πατέρες ἐλπίζοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ σωθοῦν στο ΑΠΑΝΤΑ Α', σ. 324 : «{...} ὁ Χριστός, μὲ μομφή καὶ παράπονο, μᾶς λέει: «Τί δε μὲ καλεῖτε Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἂ λέγω;». Δηλαδή ὅσο ζεῖτε, παραβαίνοντας τὶς ἐντολές μου, μὲ καλεῖτε μάταια μὲ πολλές καὶ πολύωρες προσευχές. Μιὰ καὶ μόνο προσευχὴ εἶναι εὐάρεστη σὲ Αὐτόν. Εἶναι ἢ προσευχὴ ποὺ συνίσταται σὸ νὰ ἀπομακρυνθοῦμε μὲ τὴν ψυχὴ μας ὅλη καὶ διὰ παντός ἀπὸ κάθε παράβαση τῶν ἁγίων ἐντολῶν Του καὶ νὰ ἔχουμε φόβο Θεοῦ, ἐκτελῶντας κάθε δίκαιο ἔργο μὲ πνευματικὴ χαρὰ καὶ ειλικρινὴ ἀγάπη».

392. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σσ. 501 – 502.

393. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΛΣΤ', σ. 77.

394. Βλ. περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος ΙΑ' Κατὰ τῆς ψευδοῦς γραμματείας τοῦ Νικολάου Γερμανοῦ περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν Ὁρθοδόξων μὲ τοὺς Λατίνους, Λόγος ΙΔ' Κατὰ τοῦ Νικολάου τοῦ Λατίνου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Λόγος ΙΕ'

Νικόλαος, επειδή απολάμβανε την εύνοια του ηγεμόνα, ασκούσε μεγάλη επιρροή στα ανάκτορα και στον κύκλο των ευγενών διαδίδοντας τις πλάνες του σχετικά με τα άστρα, την τύχη και άλλες προλήψεις³⁹⁵. Το γεγονός μάλιστα, ότι παρασύρονταν σε αυτή την πλάνη και άνθρωποι της Εκκλησίας, ωθούσε τον άγιο Μάξιμο στη συγγραφή πολλών έργων με απολογητικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα, με τα οποία καταπολεμούσε αυτές τις κακοδοξίες³⁹⁶.

Εμείς σε αυτήν την ενότητα θα ασχοληθούμε με δύο λόγους του Αγίου Μαξίμου που απευθύνονται στο μοναχικό βίο κυρίως. Ο πρώτος λόγος του τιτλοφορείται ως *Επιστολή πρὸς ἕναν μοναχό, ἡγούμενο κατὰ τὴν μοναστικὴ τάξη, περὶ τῆς γερμανικῆς πλάνης τῆς ἐπονομαζόμενης Τύχης καὶ τοῦ τροχοῦ τῆς*³⁹⁷. Ξεκινώντας το έργο του αυτό ο Άγιος πατέρας επισημαίνει ότι χάριν της αληθινής φιλίας παρακινήθηκε για να συγγράψει αυτό το έργο. Μιλώντας με πολλή ευγένεια στον αποστολέα της επιστολής, που, όπως φανερώνει ο τίτλος του έργου, ήταν ηγούμενος σε κάποια μονή, τον επικρίνει, που ακολουθεί αλλά και διδάσκει την χαλδαϊκή, ελληνική και λατινική κακοδοξία. Άλλοι την ονομάζουν ως τροχό της Τύχης, οι Λατίνοι την αποκαλούν *Fortuna*, που υποτίθεται πως κυβερνά τον

Επιστολή στὸν πολυμαθὴ Νικόλαο Νέμσκιν, Λόγος ΚΑ' Κατὰ Νικολάου τοῦ Γερμανοῦ, ἀγύρτου καὶ ἀστρολόγου, Λόγος ΚΕ' Ἀπάντηση στὸν Νικόλαο τὸ Λατίνιο.

395. *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, Λόγος ΛΣΤ', σ. 80.

396. Μερικά από αυτά τα έργα είναι ο Λόγος ΙΖ' *Περὶ τοῦ ὅτι ἡ θεία Πρόνοια καὶ ὄχι τὰ ἄστρα ἢ ὁ τροχὸς τῆς Τύχης ὀρίζουν τὴν μοίρα τοῦ ἀνθρώπου*, *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΗ' *Κατὰ ὅσων ἐπιχειροῦν διὰ τῆς ἀστρολογίας νὰ προλέγουν τὸ μέλλον καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου*, *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΘ' *Παραινετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς ἕναν ἡγεμόνα περὶ τοῦ ψεύδους τῆς ἀστρολογίας καὶ παρηγορητικὴ σὲ ὄσους ζοῦν ἐν θλίψει* *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΚΑ', *ΑΠΑΝΤΑ Β'* κ. ά. Εν τούτοις, υπάρχουν αναφορές και σε πλήθος άλλων λόγων του, όπου ασχολήθηκε δευτερευόντως με το θέμα αυτό, όπως για παράδειγμα στον Λόγο Β', *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, στον Λόγο Κ', *ΑΠΑΝΤΑ Α'*, στον Λόγο ΙΣΤ', Λόγος ΙΘ' κ.ά.

397. *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος Κ', σ. 359.

κόσμο και τις ζωές των ανθρώπων³⁹⁸. Ο ιερός ποιμένας την κατονομάζει ως δαιμονική ανακάλυψη. Απορεί μάλιστα πως ο ηγούμενος, όντας έμπειρος σε σχέση με άλλους πάνω στα κείμενα των ιερών Γραφών, παρασύρθηκε σε τέτοια πλάνη, την οποία διέδωσε ο Νικόλαος ο Γερμανός. Τη διδασκαλία αυτή ουδέποτε τη διδάχτηκαν ή τη διάβασαν σε κάποια Γραφή, καθ' ότι οι θεόπνευστοι Πατέρες την είχαν αποδοκιμάσει εξ αρχής καθώς και εκείνους που ασχολούνται με αυτήν.

Στη συνέχεια, κάνει μια σύντομη αναφορά στις καταβολές της διδασκαλίας αυτής, οι οποίες εντοπίζονται στην Περσία με το Ζωροάστρη και άλλους μάγους. Αυτοί πίστευαν πως όλες οι ανθρώπινες πράξεις, οι αρετές, τα ελαττώματα καθορίζονται από την κίνηση των άστρων. Έπειτα η πλάνη αυτή διαδόθηκε στους Αιγυπτίους και από αυτούς στους Έλληνες, οι οποίοι εμπλούτισαν την διδασκαλία αυτή με άλλες κακόδοξες θεωρίες. Αυτοί κατέληξαν πως τα πάντα ορίζονται από την ζωδιακή κίνηση των άστρων και πως αναλόγως με αυτήν γίνεται ένας άνθρωπος καλός ή κακός, πλούσιος ή φτωχός κλπ.

Ταυτόχρονα, εφηύραν και την μυθική Τύχη και την παρουσίασαν ως τυφλή λόγω των αδικιών, που διαπράττει, ενώ κρατά μια ζυγαριά, η οποία πότε κλίνει προς τη μια μεριά και πότε προς την άλλη, λόγω του άνισου καταμερισμού της δικαιοσύνης, τον οποίο αποφασίζει κάθε φορά. Με αυτούς τους μύθους διασκέδαζαν οι Έλληνες και γίνονταν οι ίδιοι περίπαιγμα των δαιμόνων³⁹⁹.

Με την πάροδο του χρόνου, θεωρεί ο άγιος Μάξιμος, πως ο πονηρός διάβολος χρησιμοποίησε τους Λατίνους και τους

398. Για τη fortuna, γενέθλιο ημέρα ή ειμαρμένη βλ. επίσης στο *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΣΤ', σ. 299.

399. *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος Κ', σσ. 359 – 361.

Γερμανούς⁴⁰⁰ και τους ενέπνευσε να δεχτούν αυτές τις πλάνες, μιας και από χρόνια είχαν απομακρυνθεί από την αληθινή πίστη, τυφλωμένοι και βυθισμένοι στο σκοτάδι μακριά από τη Χάρη του Θεού. Τους επηρέασε λοιπόν να τις αποδεχτούν ως ανώτερες του Χριστιανισμού και έτσι να καταφέρουν να πλανήσουν και να παρασύρουν και άλλους. Επινόησαν κατόπιν μια εικόνα και έφτιαξαν ένα ομοίωμα της, το οποίο παρίστανε το Χριστό να κρατά τον τροχό της Τύχης με μια αλυσίδα, που κατεβαίνει από το Άγιο χέρι Του. Ο σκοπός τους ήταν, όσοι ευσεβείς θα βλέπουν το ομοίωμα αυτό να πλανώνται και να πιστεύουν πως ο Σωτήρας καθοδηγεί την Τύχη και πως αυτή συγκυβερνά μαζί Του.

Με αυτόν τον τρόπο, πείστηκαν στην ελληνική εφεύρεση της Τύχης ή μοίρας, που θέλει να διοικεί ακατανόητα τον κόσμο. Εμείς οι Χριστιανοί όμως έχουμε την πεποίθηση πως η Θεία Πρόνοια, ο Χριστός διευθύνει τα πάντα. Επιπλέον, σε καμία θεόπνευστη Γραφή δεν υπάρχει γραμμένο, ότι η Τύχη καθορίζει τη μοίρα του κόσμου. Επίσης υπήρξαν και ορισμένοι Έλληνες σοφοί, που δεν αποδέχθηκαν αυτό το εφεύρημα και μέμφθηκαν τον Επίκουρο για αθεΐα, επειδή εκείνος πίστευε στην τυχαία διοίκηση του κόσμου και όχι στη θεία βούληση⁴⁰¹.

400. Βλ. επίσης και στο *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΖ', σ. 305 και Λόγος ΙΘ', σσ. 350 – 351.

401. *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος Κ', σσ. 361 - 362. Βλ. επίσης και Λόγος ΙΣΤ', *Επιστολή στον κύριο Θεόδωρο Ιβάνοβιτς Κάρπωφ*, σ. 286, όπου διατείνεται ότι: «Όχι μόνον οί ζηλωτές της Εκκλησίας του Χριστού {...}, αλλά και ο πρώτιστος θύραθεν φιλόσοφος, ο Πλάτωνας, την εκβάλλει (την αστρολογία) από την κοινή νομοθεσία της πολιτείας των φιλοσόφων, όπως καλά γνωρίζετε {...}». Επίσης και στο Λόγο του ΙΗ' αναφέρει πως: «Ούτε ο Σωκράτης, ούτε ο Πλάτων, ούτε ο Αριστοτέλης. Αυτοί οί πιο σεβαστοί και φιλαλήθεις από τους Έλληνες φιλοσόφους δεν έκλιναν ποτέ προς την αποδοχή της απατηλής μαντείας από την κίνηση των άστρων, όπως φαίνεται καθαρά από τα συγγράμματά τους. Για τον λόγο αυτό νομίζω ο Αριστοτέλης καταδίκασε την μαντεία αντιλαμβανόμενος αυτήν ως απάτη, λέγοντας ότι λανθασμένα ονομάζεται και

Παρακάτω, ο άγιος Μάξιμος απορεί πως μπόρεσε ο αδελφός (ο ηγούμενος) να παρασυρθεί και να πιστέψει σε μια τέτοια κακοδοξία, τη στιγμή που ο Απόστολος Παύλος έχει γράψει: «Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἐστὶν ὁ συλαγαγὼν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστόν» καθώς και «Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ παραφέρεσθε», αλλού πάλι λέει: «Ἀλλὰ καὶ ἐὰν {...} εὐαγγελίζεται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω»⁴⁰². Οι Λατίνοι λοιπόν υπόκεινται σε αυτά τα θεία λόγια, γιατί με την ξένη πεποίθηση, που εισήγαγαν στους ευσεβείς, γίνανε αξιοκατάκριτοι και αναθεματισμένοι.

Ακολουθως, ο άγιος Μάξιμος προτρέπει τον παραλήπτη της επιστολής να καταβάλει κάθε προσπάθεια, ώστε να απομακρυνθεί από τη λατινική, πλανεμένη θεωρία και να πειστεί από τα λόγια των θεόπνευστων Γραφών και τα γεγονότα που περιγράφουν. Παραθέτει μάλιστα τα εξής παραδείγματα: την άνοδο στην εξουσία του Δαβίδ, ενώ προηγουμένως ήταν βοσκός προβάτων, την άνοδο του δίκαιου Ιωσήφ που, από φυλακισμένος που ήταν, έγινε δεύτερος μετά τον Φαραώ, καθώς και άλλα παραδείγματα που φανερώνουν την ενέργεια της Θείας Βούλησης και Πρόνοιας και όχι της τυφλής Τύχης⁴⁰³.

θεωρῶντας τὴν αἰσχροὴ καὶ ψευδῆ. Σὲ κάποιον μάλιστα ἀπὸ τὰ συγγράμματά του σχετικά μὲ τὴ μαντεία τῶν μελλόντων γεγονότων εἶπε ὅτι αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἔσχατη ἀλήθεια καὶ σχετικά μὲ τὰ μέλλοντα δὲν ὑπάρχει οὔτε πρόβλεψη, οὔτε ἐπιστήμη.»

402. Κολ. 2, 8. Εβρ. 13, 9. Γαλ. 1, 8.

403. Βλ. ἐπίσης καὶ στο *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΣΤ', σσ. 290 - 292, ὅπου μνημονεύει καὶ ἄλλα πρόσωπα ὅπου φανερώνεται στὴ ζωὴ τους ἡ καθοδήγηση τῆς Θείας Πρόνοιας, ὅπως τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο, τὸν Μέγα Θεοδόσιο, τὸν Φαύστο, τὸν πατέρα τοῦ Αγίου Κλήμεντος, μαθητὴ τοῦ Αποστόλου Πέτρου, καὶ ἐπιπλέον στο *ΑΠΑΝΤΑ Β'*, Λόγος ΙΖ', σσ. 307 - 308 τὸν Μέγα Ιουστινιανό, τὸν Μαυρίκιο καὶ τὸν Φωκά.

Συνάγει επίσης το συμπέρασμα, πως ουδεμία σχέση έχει αυτή η κακοδοξία με την Αγία Γραφή και πως σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να την ακολουθούν. Μόνο όσα γράφτηκαν από τους Προφήτες, τους Αποστόλους και τους άγιους Πατέρες, πρέπει να αποδέχονται ως ορθά, ώστε να παραμένουν στα όρια της αμώμου σωφροσύνης, καθώς επίσης και όσα αποφάσισαν οι άγιοι Πατέρες στις Οικουμενικές συνόδους, στα δόγματα και στις διαθήκες τους. Σε αυτά δεν πρέπει να προσθέσουν ή να αφαιρέσουν κάτι, αλλά να τα αφήσουν, όπως τα παρέδωσαν οι θεόσοφοι Πατέρες, με των οποίων τις ευχές ευελπιστεί και ο ίδιος να αξιωθούν της βασιλείας των ουρανών⁴⁰⁴.

Στον Λόγο του, ο οποίος έχει τον τίτλο *Διάλογος τῆς ψυχῆς με τὸ νοῦ*, με τῆ μορφή ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων σχετικά με τὴν προέλευση τῶν παθῶν μέσα μας. Ἐπίσης λόγος περὶ θείας Πρόνοιας καὶ κατὰ τῶν ἀστρολόγων⁴⁰⁵, χρησιμοποιεῖ για ἄλλη μια φορά το σχῆμα εικονικοῦ διαλόγου, που διεξάγεται μεταξύ του νου και της ψυχῆς. Και σε αυτόν το λόγο του ο λόγιος πατέρας επαναλαμβάνει, όπως και παραπάνω, πως είναι διαβολικό εφεύρημα η αστρολογία και η πίστη στη θεά της Τύχης, διότι με αυτό επιδιώκεται η υποδούλωση του ανθρώπου στην πεποίθηση πως αυτά επηρεάζουν τη βούληση του, την κλίση του και την ροπή του προς το καλό ή το κακό, ώστε να μη μπορεί να επιθυμεί ή να κάνει πέρα από ότι του έχει ορίσει αυτή.

Επιπλέον, θεωρεί πως ο πονηρός διάβολος ανακάλυψε τρεις τρόπους για να διαφθείρει το ανθρώπινο γένος. Κατά πρώτον παρουσιάζει ως υπαίτιο του κακού τον Πανάγαθο Θεό, κατά δεύτερον απομακρύνει την μομφή ότι είναι ο ίδιος -ο διάβολος- ο

404. ΑΠΑΝΤΑ Β', Λόγος Κ', σσ. 363 – 365.

405. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σ. 199.

μόνος αίτιος κάθε κακού και κατά τρίτον κρατά δεμένους στο κακό, όσους ακολουθούν αυτή την κακοδοξία. Παράλληλα, τους παρέχει τη βεβαιότητα ότι όσα άνομα πράττουν γίνονται διά της βίας υπό την επίδραση των άστρων ή της Τύχης από τα οποία δε μπορούν να ξεφύγουν, ακόμη και αν το επιθυμούν. Με αυτή λοιπόν τη κατασυκοφάντηση του Θεού, παρουσιάζεται ο Θεός να αδικεί καταφανώς τους ανθρώπους δίδοντας τις δωρεές Του στις επουράνιες δυνάμεις μόνο, ενώ αφήνει τους ανθρώπους στο έλεος των δαιμόνων, των άστρων και της Τύχης εμποδίζοντάς τους να τις λάβουν και αυτοί.

Όμως, όπως ισχυρίζεται ο άγιος Μάξιμος, οι κακές πράξεις που κάνουν οι άνθρωποι οφείλονται αποκλειστικά στην επιρροή των πονηρών πνευμάτων και όχι στην κίνηση των πλανητών. Αυτό το μαρτυρεί και ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος λέγει: «*ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις {...}*»⁴⁰⁶. Από τη δύναμή των δαιμόνων καλλιεργήθηκαν διάφορες μαγικές πρακτικές από την αρχαιότητα και από αυτές προήλθε και η λατρεία των ειδώλων, των άστρων και της θεάς Τύχης που επηρέασαν πλήθος φιλοσόφων, ρητόρων και βασιλιάδων. Όμως τίποτα από αυτά δεν μπορεί να μας εξουσιάσει, αλλά αντιθέτως το εξουσιάζουμε εμείς, αν τηρούμε εμπράκτως με έργα τις θείες εντολές. Αν όμως δεν ακολουθούμε, όσα μας προστάζει η Χάρη Του, θα μας βρουν δυστυχίες.

Κατόπιν, ο Άγιος πληροφορεί τον αναγνώστη πως τα άστρα, οι πλανήτες και όλα τα ουράνια σώματα εξυπηρετούν στο φωτισμό της

406. Εφ. 6, 12.

νύχτας και στον προσανατολισμό των ταξιδιωτών και των ναυτικών ή, με διάφορες ενδείξεις, καθοδηγούν τους γεωργούς για το πότε να καλλιεργήσουν τη γη. Έπειτα, παραθέτει την άποψη του Αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού⁴⁰⁷, ο οποίος λέει ότι τα άστρα προαναγγέλλουν την βροχή, τη ζέστη, την ξηρασία, ενώ στη ζωή μας δεν έχουν καμία απολύτως εξουσία. Ο Θεός μας δημιούργησε αυτεξούσιους, ώστε να κυριαρχούμε σε ό, τι κάνουμε. Αν όμως πράττουμε καθετί υπό την επίδραση της κίνησης των πλανητών, άρα το πράττουμε διά της βίας και αυτό δεν είναι από μόνο του ούτε καλό, ούτε κακό. Οπότε δεν αξίζουμε ούτε τον έπαινο, ούτε την τιμωρία.

Ως εκ τούτου, ο Θεός φανερώνεται άδικος, αφού σε άλλους δίνει πλούτη και ανέσεις και σε άλλους βάσανα και αρρώστιες. Ακόμη αποδεικνύεται ότι δεν κυβερνά το σύμπαν Εκείνος, ούτε έχει καμία φροντίδα για το δημιούργημά Του, αλλά απεναντίας εξουσία πάνω του έχουν τα άστρα και η Τύχη. Γνωρίζουμε όμως πως ο Θεός έπλασε κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Του τον άνθρωπο καθώς και αυτεξούσιο, για να προσπαθεί να ζει επιλέγοντας κάθε φορά το καλό ή το κακό⁴⁰⁸. Με το να λέμε από τη μία ότι επιδρούν πάνω μας η

407. βλ. και αγίου ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, σσ. 124 – 125: «*Ἡμεῖς δὲ φαμέν, ὅτι σημεῖα μὲν ἐξ αὐτῶν γίνονται, ὄμβρου καὶ ἀνομβρίας, ψύξεώς τε καὶ θέρμης. Ὑγρότητος καὶ ξηρότητος καὶ ἀνέμων καὶ τῶν τοιούτων, τῶν δὲ ἡμετέρων πράξεων οὐδαμῶς · ἡμεῖς γὰρ αὐτεξούσιοι ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ γενόμενοι κύριοι τῶν ἡμετέρων ὑπάρχομεν πράξεων.*».

408. Βλ. αγίου ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, ό. π., σσ. 124 - 127: «*Εἰ γὰρ ἐκ τῆς τῶν ἄστρον φορᾶς πάντα πράττομεν, κατ' ἀνάγκην πράττομεν, ἃ πράττομεν· τὸ δὲ κατ' ἀνάγκην γινόμενον οὔτε ἀρετὴ οὔτε κακία ἐστίν. Εἰ δὲ μήτε ἀρετὴν μήτε κακίαν κεκτήμεθα, οὔτε ἐπαίνων καὶ στεφάνων, οὔτε ψόγων ἢ κολάσεων ὑπάρχομεν ἄξιοι· εὐρεθήσεται δὲ καὶ ὁ Θεὸς ἄδικος τοῖς μὲν ἀγαθὰ, τοῖς δὲ θλίψεις διδούς. Ἀλλ' οὐδὲ κυβέρνησιν οὐδὲ τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων ὁ Θεὸς ποιήσεται πρόνοιαν, εἰ κατ' ἀνάγκην ἄγονται τὰ πάντα καὶ φέρονται. Καὶ τὸ λογικὸν δε περιπτὸν ἐν ἡμῖν ἐσταί· μηδεμιᾶς γὰρ ὄντες πράξεως κύριοι περιπτῶς βουλευόμεθα. Τὸ δὲ λογικὸν πάντως τῆς βουλῆς ἡμῖν ἐνεκεν δέδοται· ὅθεν πᾶν λογικὸν καὶ αὐτεξούσιον.*».

κίνηση των άστρων και η Τύχη, ενώ από την άλλη ο Θεός μας έχει διδάξει το αντίθετο, είναι σαν να φαίνεται ο ίδιος ότι βρίσκεται σε σύγχυση και ασυμφωνία με τον εαυτό Του, πράγμα που είναι παράλογο. Αίτιος κάθε κακού είναι μόνο ο διάβολος και εμείς που τον ακούμε.

Λίγο πιο κάτω διασαφηνίζει ότι δεν πρέπει να απορριφθεί τελείως η αστρολογία⁴⁰⁹, αλλά ούτε και να δεχθεί κανείς χωρίς εξέταση, όσα αυτή πρεσβεύει. Αν μια επιστήμη οδηγεί στη δόξα του Θεού και στην θεία αγάπη συμβαδίζοντας με τα ιερά κείμενα των Γραφών, τότε σαφώς πρέπει να τη σπουδάζουμε. Ο,τιδήποτε όμως από αυτήν οδηγεί στον όλεθρο και στο κακό, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση το να αποδίδουμε διάφορες καταστροφές, επιδημίες ή ευημερία και ειρήνη στην κίνηση των άστρων, τότε οφείλουμε να μην το ακολουθούμε⁴¹⁰.

Ακολουθως, ο ιερός πατήρ διατείνεται πως ο Απόστολος Παύλος κατακρίνει όσους, ενώ έχουν γνωρίσει το Θεό, ξαναγυρνούν στις παλιές πλάνες τους: «{...} πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενή καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς! Φοβοῦμαι ὑμᾶς μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς»⁴¹¹. Ἐτσι και αυτοί δεν πρέπει να επιστρέφουν στις πρότερες κακοδοξίες τους, αλλά να ακούν και να

409. Εκείνη την εποχή αστρολογία και αστρονομία ταυτίζονταν, δεν υπήρχε η σημερινή διάκριση των δύο όρων.

410. Στο λόγο του ΚΒ', λέγει ο άγιος πατήρ: «Λέγοντας αυτά δὲν κατηγορῶ τὴν γνώση σχετικά με τὰ οὐράνια σώματα πὸν εἶναι ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμη γιὰ αὐτὴν τὴν ζωὴ, ὅπως εἶναι ἡ κατανόηση τῆς κυκλικῆς, τῆς ἀνατολῆς, τῆς ἐξαφανίσεως καὶ τῆς τροχιάς τῶν ἄστρων, με τὰ ὅποια ἀλάνθαστα ὑπολογίζονται οἱ ἐποχῆς αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος καὶ τηροῦνται ὀρθὰ οἱ λεγόμενοι πασχάλιοι κύκλοι. Δὲν κατηγορῶ αὐτὴν τὴν γνώση, ἀλλὰ τὸ ὑπερβολικὸ πάθος γιὰ αὐτὴν τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ὑπερβολικὴ ἐνασχόληση με αὐτὰ πὸν βρίσκονται στὴν γνώση μόνο τοῦ Θεοῦ», βλ. σχετικά στο ΑΠΑΝΤΑ, τ. Β', ὁ. π., σ. 371.

411. Γαλ. 4, 9-10. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σσ. 214 – 215.

ακολουθούν όσα λέγουν οι ιερές Γραφές. Επίσης να φροντίζουν να ζουν σύμφωνα με τις εντολές, που όρισε ο Θεός, ο οποίος είναι Πανάγαθος και όχι, όπως τον παρουσιάζουν τα ζώδια, ως δημιουργό όμορφων και χρήσιμων δημιουργημάτων αλλά παράλληλα και βλαβερών. Όσα η Χάρη Του δημιούργησε είναι «λίαν καλά»⁴¹², γιατί δε γίνεται μια πηγή να είναι ταυτόχρονα και γλυκιά και πικρή ή η συκιά να βγάζει τότε γλυκούς και τότε πικρούς καρπούς ή η μέλισσα να φέρνει και μέλι και χολή⁴¹³. Θα πρέπει λοιπόν να βαδίζουν με χαρά και ελευθερία το δρόμο του Χριστού, χωρίς να φοβούνται ότι θα επηρεαστούν από τα άστρα ή την τύχη.

Στη συνέχεια, ο Αγιορείτης μοναχός διαβεβαιώνει πως, όταν η αστρολογία αντιμετωπίζεται ως επιστήμη, που πληροφορεί σχετικά με την ανθρώπινη ζωή, την αιτία εναλλαγής των εποχών, τον υπολογισμό των ετών, καθίσταται ωφέλιμη, διότι εξετάζει την υπέροχη σοφία του Θεού, του Δημιουργού των πάντων. Γι' αυτό είναι άτοπο να κατηγορούν τους ψεύτικους θεούς, τον Άρη ή τον Ερμή, ως ηθικούς αυτουργούς διαφόρων παρανομιών. Οι μόνοι που ευθύνονται για τα κακά είναι οι ίδιοι, που με το αυτεξούσιό τους διέπραξαν τα εγκλήματα. Εξετάζει δε και όσους ακούγοντας αυτή τη διδασκαλία, θεωρήσουν πως δεν μπορούν να ξεφύγουν από την επίδραση των άστρων ή της τύχης, γι' αυτό το λόγο αρρωσταίνουν στη σκέψη τους από την υπερβολική κακοπιστία. Αυτό, σύμφωνα με τον ίδιο, συμβαίνει, επειδή μόνο στα λόγια κρατούν τη χριστιανική πίστη, είτε επειδή φοβούνται την κόλαση, με την οποία τους απειλούν οι αληθινοί ακόλουθοι της ευσεβούς πίστης. Πιστεύουν ως θεϊκή τη δύναμη των άστρων, δεν μεταμελούνται όμως για τις πράξεις τους, ούτε φροντίζουν για τη μέλλουσα Κρίση και θεωρούν

412. Γέν. 1, 31.

413. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σ. 216.

ως άχρηστες τις προσευχές και τις θυσίες. Τόσο μεγάλη είναι η εξάρτησή τους από τα άστρα, που φτάνουν στο σημείο να ζουν ικανοποιώντας κάθε αισχρή σαρκική επιθυμία τους, δίνοντας μέγιστη σπουδαιότητα στην ηδονή, ότι είναι η τέλεια μακαριότητα. Έτσι όμως στερούνται του θείου φωτισμού και πεθαίνουν μολυσμένοι από κάθε αισχρή αμαρτία, που διέπραξαν, γινόμενοι άξιοι για το αιώνιο πυρ⁴¹⁴.

Έπειτα, ο άγιος Μάξιμος αναφέρεται σε μία άλλη κατηγορία ανθρώπων, που πιστεύουν σε αυτές τις πλάνες, οι οποίοι είναι τρομεροί καταστροφείς, αφού γίνονται συνεργάτες του άρχοντα του κακού και δεν πιστεύουν στη δύναμη της Θείας Πρόνοιας, αλλά στα γήινα άστρα. Αυτοί ευγνωμονούν τα άστρα και την Τύχη για τα επίγεια αγαθά που έχουν, ενώ, αν τους συμβούν δυστυχίες, τα κατηγορούν, χωρίς να μέμφονται ποτέ τον εαυτό τους, ώστε να λάβουν άφεση των αμαρτιών τους. Με αυτόν τον τρόπο ο διάβολος απαλλάσσεται από κάθε κατηγορία και δεν είναι υπαίτιος ποτέ για κανένα κακό. Ο Άγιος πατέρας συμπεραίνει πως η διδασκαλία αυτή είναι παράλογη και θεομίσητη, έχει απορριφθεί από τους Πατέρες ως άθεη⁴¹⁵, επειδή απομακρύνει το φόβο του Θεού από την καρδιά

414. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σσ. 217 - 219.

415. Στο Λόγο ΙΗ' ο άγιος Μάξιμος αναφέρει τους εξής Πατέρες, που στηλιτεύουν την κακοδοξία της αστρολογίας: τον Μεγάλο Βασίλειο, ο οποίος λέγει για την αστρολογία ότι είναι ψευδής και γελοία, βλ. ΜΕΓΑΛΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ, Ομιλία εις την εξαήμερον, 6.7 St. Giet (ed.), Basile de Ce'sare'e, Home'lies sur l' Exaeme'ron, SC 26 bis, Cerf, Paris 1968, σσ. 356 - 362, τον άγιο ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟ βλ. Περί φιλοπτωχείας, Λόγος 14, PG 35, 857 - 909, όπου μέμφεται όσους πιστεύουν στην τύχη και όχι στη Πρόνοια του Θεού, τον άγιο ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟ Υπόμνημα εις τόν άγιον Ματθαϊον τόν Ευαγγελιστήν, Ομιλία 75, 4, PG 58, 691, ο οποίος κάνει εκτενή αναφορά στην κακοπιστία της αστρολογίας, στη γενέθλιο ημέρα κ.ά. Περισσότερα στο ΑΠΑΝΤΑ Β', σσ. 328 - 330.

καθώς και την μετάνοια, ενώ ωθεί τον άνθρωπο να πιστεύει σε ανόητες και βλάσφημες ιδέες για τον Πανάγαθο Θεό⁴¹⁶.

Φτάνοντας στο τέλος του λόγου του αυτού, υποστηρίζει ότι η Αίγυπτος και η Ασσυρία, επειδή ζούσαν πράττοντας άνομα έργα ως μαθητές των δαιμόνων, γι' αυτό το λόγο δέχτηκαν ως αληθινή, αυτή την ολέθρια κακοπιστία, τη λατρεία των άστρων. Εκείνοι όμως ως Ορθόδοξοι, ας μην είναι άφρονες και ανόητοι, όπως οι Ασσύριοι και οι Αιγύπτιοι, αλλά ας έχουν την απόλυτη βεβαιότητα πως έχουν τη βασιλεία μέσα τους⁴¹⁷, όπως φανερώνει ο θείος λόγος. Να έχουν φόβο Θεού και να τηρούν τις θείες εντολές, γιατί μόνο τότε θα έχουν ευημερία, αλλιώς θα δυστυχούν. Επίσης να μην ξεχνούν πως ο Θεός δεν έχει καμία σχέση με τους πειρασμούς: «Μηδείς πειραζόμενος λεγέτω ὅτι ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸν οὐδένα»⁴¹⁸.

Και καταλήγει πως ένα μόνο άστρο πρέπει να αναγνωρίζουμε, το φόβο προς το Θεό, ο οποίος κατορθώνεται με την απόκτηση αρετών, την επιτέλεση θεάρεστων έργων και με την αποφυγή κάθε κακού. Χρειάζεται να κατανοήσουν πως ένας είναι ο μοναδικός

416. Στο λόγο του ΙΣΤ' ο ιερός πατήρ αναφέρει πως ο άγιος Αυγουστίνος θεωρούσε ότι η αστρολογία αποκτάται με τη συνεργεία του πονηρού και διά αυτής της επικοινωνίας γίνονται οι δήθεν προφητείες και οι μαντείες, βλ. σχετικά στο ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 285. Ακόμη στο Λόγο ΙΖ' λέγει για τον άγιο ΜΑΞΙΜΟ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ βλ. Κεφάλαια περί αγάπης 3, 92 - 93, ΡG 91, 1045B, γράφει πως ο νους μας βρίσκεται ανάμεσα σε δύο επιρροές, αυτήν της αρετής και αυτήν της κακίας, δηλαδή του αγγέλου και του δαίμονα αντιστοίχως. Ο νους έχει την εξουσία να ακολουθήσει ή να αντισταθεί σε όποιον βούλεται. Τρεις ωθήσεις οδηγούν προς το καλό την φυσική κλίση, τις άγιες δυνάμεις και την καλή βούληση, ενώ τρεις είναι και οι ωθήσεις προς το κακό τα πάθη, οι δαίμονες και η κακή βούληση. Λεπτομέρειες στο ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 314.

417. Λουκ. 17, 21.

418. Ιακ. 1, 13, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σσ. 217 – 223. Επίσης στο Λόγο του ΙΘ' ο άγιος Μάξιμος τονίζει ότι οι θλίψεις και τα βάσανα στέλνονται στους ανθρώπους είτε εξαιτίας των πολλών αμαρτιών που διέπραξαν, είτε για πρόληψη μελλοντικών αμαρτημάτων τα οποία θα διέπρατταν στο μέλλον, βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 357.

εχθρός τους, ο διάβολος και ότι τα άστρα πλάσθηκαν, για να τους διακονούν και όχι για να είναι υποταγμένοι σε αυτά. Ως άνθρωποι υποτάσσονται μόνο στον Πανάγαθο Δημιουργό και έχουν το αυτεξούσιο να πράξουν εκουσίως κάθε ευάρεστη πράξη για τη δόξα Του⁴¹⁹.

6. Δευτερεύοντα θέματα

α) Περί οινοποσίας και λαιμαργίας

Εξετάζοντας το έργο του σοφού Αγιορείτη πατέρα παρατηρούμε πως μέσα σε διάφορες επιστολές και διδαχές, που έστειλε σε πρόσωπα του μοναχικού βίου, ασχολήθηκε και με επιμέρους θέματα. Ένα από αυτά είναι το θέμα της οινοποσίας και λαιμαργίας. Η οινοποσία και η λαιμαργία και γενικώς η ακράτεια των παθών ήταν ένα μεγάλο πλήγμα για τον ρωσικό κλήρο και μοναχισμό. Τη στιγμή που θα έπρεπε να εφαρμόζουν στη ζωή τους τα λόγια του Ευαγγελίου, που μιλούν για εγκράτεια, άσκηση, νηστεία και σωφροσύνη, εκείνοι αντιθέτως παρασύρονταν σε έκλυτο βίο, προκαλώντας τον σκανδαλισμό του ποιμνίου τους καθ’

419. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Β', σ. 224. Για το αυτεξούσιο του ανθρώπου αναφέρεται επιπλέον και στο λόγο του ΙΘ': «Δημιουργημένοι έξαρχής από τὸν Πλάστη αὐτεξούσιοι ἐξουσιάζουμε τὶς πράξεις μας τόσο τὶς καλές, ὅσο καὶ τὶς κακές, καὶ κανεὶς δὲν ἔχει ἐξουσία πάνω μας ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Δημιουργό μας, οὔτε ἄγγελος, οὔτε δαίμων, μήτε ἄστρο ἢ ζῶδιο, οὔτε πλανήτης, οὔτε τροχὸς τῆς Τύχης πὺ ἐπινόησαν τὰ δαιμόνια.», βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 354. Παρομοίως και στο λόγο του ΙΗ' λέγει τα εξής: «ὁ Δημιουργὸς ἐμφύτευσε στὸν δημιουργημένο κατ' εἰκόνα Του ἄνθρωπο, ὅπως τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ νοῦ - στοιχεῖα τὰ ὁποῖα διαχωρίζουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα πλάσματα ὡς δημιουργημένο κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ-», ΑΠΑΝΤΑ Β', σ. 322.

ότι παρέβαιναν πρώτοι το νόμο του Ευαγγελίου και τις θεόδοτες εντολές.

Στο λόγο του λοιπόν *Περὶ μετανοίας*⁴²⁰ κατονομάζει το πάθος της οινοποσίας μανιώδες μαζί με τη λαιμαργία και τους χορούς. Απευθυνόμενος προς την ψυχή του, την προτρέπει να μη θεωρήσει την κοιλία του ως το πιο ιερό πράγμα και την προσκυνήσει, όπως έκαναν οι Ισραηλίτες, που προσκύνησαν τον μόσχο, γιατί θα χάσει με αυτό τον τρόπο, όπως και εκείνοι, τη γη της Επαγγελίας. Για να το αποφύγει αυτό και να μπορέσει να ελέγξει τις επιθυμίες του, θα πρέπει, τηρώντας όλο τον νόμο, να εμφυσήσει στην καρδιά του τη θεία αγάπη και το φόβο του Θεού. Κατά αυτόν τον τρόπο θα αποκτήσει την πίστη και θα αξιωθεί την πλήρωση του νου του με τον θείο έρωτα. Με την προϋπόθεση ότι θα έχει ταπεινή γνώμη για τον εαυτό του, θα μπορεί να απολαμβάνει τις θείες ευλογίες πάντοτε.

Σε άλλον λόγο του με τίτλο *Λόγος ψυχωφελής: Ο νοῦς ὀμιλεῖ μετὴν ψυχή*. Επίσης *λόγος περὶ ἀπληστίας*, παροτρύνει την ψυχή του να επιδιώκει να φθάσει στην ουράνια πατρίδα και για το λόγο αυτό πρέπει να καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια να εκριζώσει από την καρδιά του οποιοδήποτε εμπαθή επιθυμία, η οποία ευχαριστεί τη σάρκα. Θα πρέπει ακόμη να την μαράνει και να την πικράνει με σκληρή ζωή και με την περιφρόνηση οποιουδήποτε πράγματος, που την γλυκαίνει. Όταν η ψυχή είναι δεμένη με τη λαιμαργία χρειάζεται να τη δαμάσεις με νηστεία, με λιτότητα στην τροφή και στα ποτά, με πτωχεία στα στρώματα και στον ύπνο. Πραγματικά ο μόνος τρόπος για να δαμαστεί η μανία αυτή, είναι το να ζει κανείς

420. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Ε' *Περὶ μετανοίας*, σ. 274. Βλ. Επίσης ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ' με τίτλο *Διδαχή πρὸς τοὺς μοναχοὺς γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τὴν σημασία τοῦ μεγάλου Σχήματος*, σσ. 332 – 333.

με λιτότητα και ελαφρύ στομάχι και με προσευχή στο Χριστό⁴²¹. Συνεχίζοντας παρακάτω, λέει πως το σώμα, που παχαίνει από τα νόστιμα φαγητά, πέφτει σε βαθύ λήθαργο και έχει αισχρές σαρκικές επιθυμίες και ανίερες σκέψεις, όχι μόνο κατά την ώρα του ύπνου, αλλά και κατά τη διάρκεια της αγρυπνίας⁴²².

Στο λόγο του με τίτλο *Περὶ ἀδηφαγίας. Αἰτίας ἀναριθμῆτων κακῶν γιὰ τοὺς μοναχοὺς*⁴²³, ξεκινά τη διδαχή του, κατηγορώντας την κοιλιά, που δεν φτάνει ποτέ στον κορεσμό, την χαρακτηρίζει ως «ἀδιάντροπη κοιλιά». Αυτή, θεωρεί πως είναι, η αιτία να γίνονται οι μοναχοί παίγνιο των πονηρῶν πνευμάτων, προκαλώντας τους αποχαύνωση με ακάθαρτες σκέψεις, υπερβολικό ύπνο, αλλά και με άλλα είδη πνευματικού θανάτου.

Διατείνεται επίσης πως αυτή είναι ο κύριος λόγος που οι μοναχοί παραβαίνουν τις ευαγγελικές εντολές και πέφτουν με ορμή στις επίγειες μέριμνες για κέρδος και διάφορες φιλονικίες. Μάλιστα επισημαίνει ότι εκεί, όπου πριν φώλιαζαν στην καρδιά η αγνή προσευχή, τα δάκρυα και η ελεημοσύνη, τώρα τα παραπάνω πάθη απομακρύνουν τη μνήμη του θανάτου, την θεία αγάπη και το θείο φόβο από τις ψυχές τους και στη θέση τους εγκαθίστανται η υπερηφάνεια, η ματαιοδοξία, ο δόλος, τα οποία προκαλούν την οργή του Θεού.

Στο τέλος αυτού του σύντομου λόγου του, αναφέρει συμπερασματικά πως είναι μακάριος εκείνος που πειθάρχησε πάνω στην γαστέρα του δαμάζοντας τον νου του με τον λιτό βίο. Μόνο αυτός είναι πραγματικά ελεύθερος και άξιος υπηρέτης του Θεού,

421. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', σ. 175.

422. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος Α', Λόγος ψυχωφελής: Ο νους ομιλεί με την ψυχή. Επίσης λόγος περί απληστίας, σ. 187.

423. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΣΤ', σ. σ. 275 – 276.

όλοι οι υπόλοιποι, που υποκύπτουμε σε αυτήν, είμαστε οι κακοί δούλοι των παθών και ομοιάζουμε με τα άλογα ζώα.

Στον λόγο του ΙΑ΄ *Περὶ τῆς ἔμπρακτης τήρησης τῶν ὑποσχέσεών μας* αναφέρεται σε όσους τηρούν τη νηστεία κάποιες μέρες, αλλά όλες τις άλλες μέρες πίνουν και φτάνουν να παραφρονούν σε κατάσταση μέθης⁴²⁴. Σε αυτούς έχει να επιδείξει την απόλυτη εγκράτεια στην οινοποσία, ιδίως σε όσους δε μπορούν να κρατήσουν ούτε το μέτρο, για το λόγο ότι η υπερβολική οινοποσία είναι αιτία κάθε φιλονικίας, συμπλοκής και ασωτίας. Δεν υπάρχει τίποτα πιο αισχρό από να βλέπει κανείς το χριστιανό, τον μοναχό, τον ιερέα, που έχει ως σκοπό του τον αγώνα για την αιώνια ζωή, να πέφτει σε τέτοιο κατάντημα⁴²⁵. Γι' αυτό, ως κατακλείδα του λόγου του, προβάλλει τους φόβους του, μήπως ισχύει το: «*Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι*»⁴²⁶, αφού, αυτοί, οι οποίοι καυχώνται για την ορθή πίστη τους, δεν ζουν σύμφωνα με τις εντολές του Θεού και δίνουν πρώτοι το παράδειγμα κάθε παραβατικής συμπεριφοράς και ανομίας, ενώ για τους άπιστους γίνονται αντικείμενο γελοιοποίησης και επίκρισης.

424. ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΙΑ΄, σ. 325 και βλ. και στο Λόγο ΛΔ΄ *Επιστολή προς τον διάκονο Γρηγόριο*, όπου επιπλήττει πατρικά τον διάκονο, επειδή ατακτεί ενσυνείδητα και με απρέπεια εορτάζοντας κοσμικά και ικανοποιώντας τον λάρυγγα και την κοιλία του. Ταυτόχρονα στο πιθανό επιχείρημά του διακόνου ότι παρακινείται από καλούς ανθρώπους, ο άγιος Μάξιμος του αντιτείνει πως πρέπει να διορθωθεί και να επιλέγει στο εξής την ουράνια ευωχία από τα διαβολικά γλέντια, τον Χριστό από τους θνητούς ανθρώπους για να μη «*δαρήσεται πολλάς*», βλ. σχετικά στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγο ΛΔ΄, σσ. 483 – 484. Επίσης βλ. και στον λόγο Κ΄, ο άγιος Μάξιμος αναφέρεται στις εορτές και πανηγύρεις, οι οποίες έχουν καταστήσει «*ἀφορμὴ γιὰ οἰνοποσία καὶ ἀσωτία*», λεπτομέρειες στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΙΑ΄, σσ. 378 – 379.

425. «*Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάτι πιὸ ἀπαίσιο ἀπὸ τὸ νὰ βλέπεις τὸν χριστιανό, τὸν μοναχό, τὸν ἱερέα, πὸν ἀγωνίζεται γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ καὶ περιμένει τὴ φοβερὴ Κρίση, νὰ περπατᾷ μεθυσμένος, ὀλοκόκκινος, νὰ κουνιέται ἀπρεπῶς καὶ νὰ κομπορῆμονεῖ*» Βλ. στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΙΑ΄, σ. 328.

426. Ρωμ. 2, 24.

Στην Διδαχή πρὸς τοὺς μοναχοὺς γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τὴν μεγάλη σημασία τοῦ Μεγάλου Σχήματος⁴²⁷ αρχίζει τον λόγο του με την προϋπόθεση ὅτι και αὐτός ο ἴδιος, αν και αμαρτάνει σε πολλά, ωστόσο ἔχει χρέος να διορθώσει πέραν του εαυτοῦ του και τους ἄλλους αδελφούς και να τους νουθετήσει ὅσον αφορά τὴ σωτηρία τους. Ἐχει ἀκόμη τὴν υποχρέωση να τους διδάξει σχετικά με τον στενόχωρο και δύσβατο δρόμο που οδηγεί στη μέλλουσα ζωὴ σύμφωνα μάλιστα και με τον ευαγγελικό λόγο, ο οποίος λέγει : «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν»⁴²⁸. Δηλαδή για να ακολουθήσουν τον Χριστό θα πρέπει να ἀπαρνηθῶν διαπαντός κάθε κακή και ἀναίσχυνη συνήθεια, ὅπως τὴν λαιμαργία, τὴν γαστριμαργία, τὴν οἰνοποσία, τὴν πλεονεξία, τὴν πονηρία και τὰ υπόλοιπα πάθη, ὡστε να διαφύγουν ἀπὸ τὰ μέλλοντα μαρτύρια και τους κολασμούς.

Για το λόγο αὐτό, θεωρεῖ ο ἅγιος πατέρας πως πρέπει να νεκρώσουν τὰ μέλη του σώματός τους, με το να διαφυλάξουν ἀκέραιο ἀπὸ λογισμούς και σκέψεις εφάμαρτες. Αὐτό θα το κατορθώσουν, αν φυλάγουν τις πέντε αἰσθήσεις τους, ὅπως τὴν ἀκοή, ὅταν δεν ἀκούν τραγούδια κοσμικά, διηγήσεις ἀνωφελείς και συκοφαντίες ἐναντίον του πλησίον του, ἐπίσης τὴν γλώσσα, ὅταν δεν ψεύδονται συνειδητά, δεν κατακρίνουν τον συνάνθρωπό τους και εἶναι συνεπεῖς στις υποσχέσεις τους και ὄχι δοσίλογοι. Το ἴδιο πρέπει να κάνουν και με τις ἄλλες τρεις αἰσθήσεις τους, γιατί ὅλες ὠθούν, ὅταν εἶναι ἀνεξέλεγκτες, στη νέκρωση τῆς ψυχῆς.

Καταλήγοντας ο ἅγιος Μάξιμος τονίζει πως αν διατηρήσουν τον εαυτό τους ἀσπιλο ἀπὸ κάθε κακία και ψεύδος, τότε θα παρίστανται με φόβο Θεοῦ στη Θεία Λειτουργία και δε θα

427. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΒ', σσ. 331 – 337.

428. Λουκ. 9, 23.

ψεύδονται την ώρα εκείνη που απαντούν στον ιερέα, υποσχόμενοι ότι θα ελεούν όποιον χρήζει ανάγκης και θα ειρηνεύουν με όλους⁴²⁹. Αυτοί οι αγαθοί αγώνες οδηγούν στην αιώνια χαρά, το Θεό και Σωτήρα.

β) Περί νυχτερινών πειρασμών

Με τον λόγο *Περὶ πειρασμῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὀνείρων*⁴³⁰ ο ὁσιος πατήρ παρουσιάζει με σαφή τρόπο τη μέθοδο με την οποία μπορεί ένας μοναχός, αλλά και ένας απλός Χριστιανός να αντιμετωπίζει τους πειρασμούς, που τον προσβάλλουν κατά τη διάρκεια της νύχτας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, αναπτύσσει έναν ευρηματικό, υποτιθέμενο διάλογο ανάμεσα σε εκείνον και τον διάβολο. Απευθύνεται λοιπόν απευθείας στον πονηρό και τον επιπλήττει, που μάταια τον ταράζει με νυχτερινά όνειρα, θέλοντας να πλανήσει την ψυχή του, ώστε να παραδεχθεί τα όνειρα ως αληθινά. Ο,τιδήποτε και αν του φανερώσει σε αυτά, δεν πρόκειται να τον κλονίσει, γιατί αυτός έχει στραμμένη την προσοχή του και την ελπίδα του στο Σωτήρα Χριστό.

Στη συνέχεια, αναφέρει ότι είναι γνώστης πως το πονηρό πνεύμα είναι ζηλόφθονο και ότι επιβουλεύεται το ανθρώπινο γένος με σκοπό να το πλανήσει, να το υποδουλώσει και να το ρίξει στον όλεθρο, την άβυσσο της υπερηφάνειας. Σε μία περίπτωση, όπως επισημαίνει ο άγιος, ο διάβολος παρουσίασε σε έναν μοναχό πλανεμένα όνειρα, καταφέροντας να τον κάνει να απομακρυνθεί από την ορθή πίστη και να αποδεχθεί την εβραϊκή θρησκεία. Γι' αυτό και ο άγιος Μάξιμος μακαρίζει εκείνον τον άνθρωπο, ο οποίος

429. Από τη Θεία Λειτουργία, κατά την Αγία Αναφορά, η απάντηση του χορού :«ἔλεον εἰρήνης θυσίαν αἰνέσεως».

430. *ΑΠΑΝΤΑ Α΄*, Λόγος Ζ΄, σσ. 277 – 278.

μίσησε όλα τα εμφανή κακά τεχνάσματά του διαβόλου, ακόμη και εκείνα που του παρουσιάζει ως δήθεν αγαθά.

Παρακάτω, αποτείνεται προς τον πονηρό διάβολο και του διασαφηνίζει ότι γνωρίζει πως εκείνος χρησιμοποιεί κάθε μέσο για να παρασύρει τις ψυχές των ανθρώπων. Πολλές φορές μεταχειρίζεται διάφορες μαγικές πρακτικές, είτε την κακοδοξία της αστρολογίας και την οιωνοσκοπία, είτε την παρατήρηση του πετάγματος των πουλιών ή την κίνηση του ματιού. Αυτοί, που παρασύρονται, είναι όσοι αποδεικνύονται ανόητοι, αφού καταφέρνει να τους ξεγελάσει. Αυτοί όμως που έχουν ακλόνητη πίστη στο Χριστό και τηρούν απαρέγκλιτα τις εντολές Του, δεν πέφτουν στις παγίδες και τους πειρασμούς, που εφευρίσκει ο διάβολος.

Στον επίλογο αυτού του λόγου, ο άγιος ποιμένας αντικρούει το απατηλό επιχείρημα του διαβόλου ότι και ο ίδιος (ο άγιος) έχει το χάρισμα της ερμηνείας των όνειρων και πως ομοιάζει στον προφήτη Δανιήλ και τον πάγκαλο Ιωσήφ. Όμως, όπως του αντιτάσσει ο άγιος Μάξιμος, ο Δανιήλ και ο Ιωσήφ όντως είχαν εκ Θεού το χάρισμα της ερμηνείας των ονειρών εξαιτίας της αρετής τους. Αυτός όμως ως άνθρωπος δεν είναι άξιος τέτοιων χαρισμάτων, εξαιτίας των αμαρτιών του. Εκείνοι ομοίαζαν σε ασώματους Αγγέλους, ενώ αυτός, αν και φέρει την εξωτερική ανθρώπινη περιβολή και τη σκέψη, εν τούτοις ομοιάζει στα άλογα ζώα, που έχουν πάθη και επιθυμίες.

γ) Παραινέσεις προς επιθυμούντα να ενδυθεί το μοναχικό Σχήμα

Στην επιστολή αυτή⁴³¹ κάνει εντύπωση στον αναγνώστη ο τρόπος με τον οποίο, ο άγιος Μάξιμος προσεγγίζει τον παραλήπτη της επιστολής του. Εκείνος διστάζει να ακολουθήσει τη μοναχική βιωτή, μολονότι έχει αισθανθεί την κλήση πολλές φορές. Ωστόσο, ο άγιος Μάξιμος δεν μέμφεται απευθείας τον παραλήπτη για το δισταγμό που επιδεικνύει, αλλά με απαλό τρόπο αναφέρει δυο παραδείγματα σοφών και ενάρετων ανδρών, κάποιου Ιωάννη⁴³² και του αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτη, οι οποίοι εγκατέλειψαν την προηγούμενη ζωή τους, για να ακολουθήσουν τους Αποστόλους.

Ο μεν πρώτος, λοιπόν, παρουσιάζεται ως άνδρας σοφός και αξιέπαινος, ο οποίος υπερετερούσε κατά πολύ στην κατανόηση παραβολών και δυσνόητων ρητών και ήταν αυθεντία στο Ορθόδοξο δόγμα και στη θύραθεν σοφία. Μόλις όμως ένιωσε την θεία κλήση, απομακρύνθηκε από τη ματαιότητα του κοσμικού βίου και τις επίγειες μέριμνες και ακολούθησε τα βήματα του Χριστού.

Ο δεύτερος άνδρας, μετά το κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου, απέρριψε κάθε γνώση της θύραθεν σοφίας και ρητορείας και τον ακολούθησε αμέσως⁴³³. Περιφρόνησε δηλαδή την σοφία του Πυθαγόρα και των άλλων φιλοσόφων και ακολούθησε την σοφία των αλιέων και των τελώνων, που είναι και η μοναδική αληθινή σοφία. Αυτή μόνο κάνει οικείο τον μέτοχό της στην αναζήτηση της θείας Σοφίας, του αιδίου Φωτός, που είναι ο Χριστός, όπως λέει και το ψαλμικό χωρίο : «*Ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ ἀγαθὸν ἐστίν,*

431. Βλ. το Λόγο ΙΓ' με τίτλο *Ἐπιστολή πρὸς ἐπιθυμούντα νὰ ἐνδυθεῖ τὸ μοναχικὸ Σχήμα, ἀρνούμενος τὸν κόσμον, ἀλλὰ διστάζει, ἂν καὶ ἐπανειλημμένως ἔχει αἰσθανθεῖ τὴν κλήση. Ἐπιπλέον ἐξήγηση διαφόρων παραβολῶν καθὼς καὶ ῥητῶν σκοτεινῶν καὶ αἰνιγματικῶν, στο ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγο ΙΓ', σσ. 339 – 341.*

432. Δε διευκρινίζει ωστόσο την ακριβή ταυτότητα του.

433. Πραξ. 17, 22.

τίθεσθαι ἐν τῷ Κυρίῳ τὴν ἐλπίδα μου τοῦ ἐξαγγελῆλαί με πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών»⁴³⁴.

Συνεχίζοντας παρακάτω, ο ἅγιος Μάξιμος θέλοντας να εμπνεύσει στον αναγνώστη και παραλήπτη της επιστολής του, τον θείο πόθο της αφιέρωσης, επιλέγει ἕνα ἀκόμη χωρίο ἀπὸ τους Ψαλμούς του προφητάνακτος Δαυίδ και το αναλύει για να κάνει περισσότερο σαφή, τα ὅσα πραγματεύεται⁴³⁵. Σύμφωνα με την ερμηνεία του χωρίου, η τρυγόνα εἶναι η ψυχή, που ποθεί την αγνότητα και τη φρόνηση. Αυτή, ὅταν χάσει το ταίρι της, δεν ξαναζευγαρώνει με ἄλλο, ἀλλὰ ασκείται στη σωφροσύνη. Τα δε θυσιαστήρια που αναφέρονται στον ἴδιο ψαλμό εἶναι οἱ ἅγιες ἐκκλησίες του Θεοῦ, στις οποίες καταφεύγουν πάντες, αμαρτωλοί και ἐνάρετοι. Οἱ ἀκολουθίες τελούνται, για τους μεν, προς θεραπεία των νοσημάτων μέσω των μυστηρίων, και για τους δε, προς καθαγιασμό και για μελλοντική καταξίωση τους μέσω των ασκήσεων τους χάριν του Κυρίου τους. Πάντως ὅλοι λαμβάνουν την ἄφεση των αμαρτιῶν τους και τη θεία εὐλογία.

Κλείνει την επιστολή του με την προτροπή προς τον παραλήπτη αυτής να εντρυφά στα δυσνόητα ρητά και τις παραβολές με καλή διάθεση, για να ωφελεῖται ἀπὸ αυτά και να ἀναζητά την τελειοποίησή του στον λόγο του Χριστοῦ, ο οποίος λέγει: «Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα {...}»⁴³⁶ και να μην επιτρέπει να ψάχνει ἢ να δέχεται ἄλλον

434. Ψαλμ. 72, 28.

435. «Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου Κύριε, τῶν δυνάμεων. Ἐπιποθεῖ και ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς ἀύλας τοῦ Κυρίου, ἡ καρδιά μου και ἡ σὰρξ μου ἠγαλλιάσαντο ἐπὶ Θεὸν ζῶντα. Καὶ γὰρ στρουθίον εὔρεν ἐαντῶ οἰκίαν και τρυγῶν νοσσιὰν ἐαντῆ, οὐ θήσει τὰ νοσσία ἐαντῆς, τὰ θυσιαστήριά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων, ὁ βασιλεύς μου και ὁ Θεός μου», βλ. στους Ψαλμ. 83, 2 – 4.

436. Ματθ. 19, 21.

σύμβουλο, πέραν αυτού του ρητού. Έτσι μόνο θα υπερέχει των φιλοσόφων και θα λάβει τη αναγνώριση από τον Κύριο.

δ) Διδαχή προς όσους σκοπεύουν χωρίς νόμιμη δικαιολογία να εγκαταλείψουν τις γυναίκες τους και να γίνουν μοναχοί

Αγαπητό αδελφό και φίλο εν Κυρίω αποκαλεί σε αυτήν την επιστολή - πραγματεία του⁴³⁷ ο ιερός πατήρ τον παραλήπτη αυτής. Σπεύδει λοιπόν να τον διαφωτίσει σχετικά με κάποιο ερώτημα που του υπέβαλλε πιθανότατα σε κάποια προηγούμενη επιστολή του. Έχει την εμπιστοσύνη του στον Θεό ότι, για χάρη της σωτηρίας του φίλου του και τη δική του, θα φωτίσει τη διάνοιά του, ώστε να νουθετήσει με ορθό τρόπο.

Πριν λοιπόν απαντήσει στο φλέγον ερώτημα, κάνει πρώτα έναν εισαγωγικό πρόλογο, σχετικά με την πίστη και την τήρηση των εντολών, ιδίως των τριών κυριότερων, της δικαιοσύνης, της ευσπλαγχνίας και της πίστεως. Οι Φαρισαίοι και οι Γραμματείς φάνηκαν κατώτεροι αυτών και καταδικάστηκαν από το Θεό. Η έμπρακτη τήρηση των θείων προσταγμάτων από τον πιστό άνθρωπο και η ειλικρινής πίστη στα λόγια του Σωτήρα θα προσελκύσουν την ευλογία του Θεού. Ενώ με την απομάκρυνση από το ψεύδος, την πονηρία, την απληστία και την ενασχόληση με έργα αγαθά και φιλόανθρωπα προς κάθε πονεμένο άνθρωπο, θα αξιωθεί να γευτεί τα δώρα της αιώνιας βασιλείας, όπως συνέβη και σε τόσους άλλους που Τον ακολούθησαν ολόψυχα και έζησαν οσιακό βίο. Στους παραβάτες όμως τους επιφυλάσσεται η Κρίση και η αιώνια κόλαση⁴³⁸.

437. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σ. 343.

438. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σ. 344.

Στη συνέχεια, φέρνει ως παράδειγμα τον προφητάνακτα Δαβίδ και λέγει ότι αυτός, αν και ζούσε μέσα στα πλούτη και τη χλιδή, ωστόσο τίποτα από αυτά δεν τον χαροποιούσε και δεν του θέρμαινε την καρδιά του, όσο η αγάπη για το Θεό. Τόσο πολύ διψούσε για Εκείνον και δεν μπορούσε να στερείται της δόξης Του, που επιθυμούσε διακαώς να αναχωρήσει από την επίγεια ζωή⁴³⁹. Σαν τον προφήτη Δαβίδ υπήρξαν και άλλοι ενάρετοι άνδρες, που διήγαν θεάρεστο βίο, οι οποίοι μάλιστα είχαν και γυναίκες και έζησαν με το νόμο του Μωυσή πριν την έλευση του Χριστού. Αυτούς, προτρέπει ο άγιος Μάξιμος, να έχουν ως παράδειγμα, ώστε να διάγουν βίο θεάρεστο με ευχαριστία και δοξολογία προς το Θεό.

Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τη γνώμη του, δεν αρμόζει σε αυτούς να απελπίζονται ή να θεωρούν ότι δε θα σωθούν, επειδή ζουν νόμιμα με τις γυναίκες τους και ανατρέφουν τα παιδιά τους, επειδή, όπως συμβουλεύει και ο Απόστολος Παύλος : « Δέδεσαι γυναικί; Μή ζητεί λύσιν»⁴⁴⁰ και αλλού: «τίμιος ό γάμος έν πάσι και ή κοίτη αμίαντος»⁴⁴¹. Αν όμως ζητούν μεγαλύτερη σωτηρία, τότε καλό είναι να αποφύγουν κάθε κακή πράξη, κάθε άδικο και πονηρό, την τοκογλυφία, την αρπαγή ξένης ιδιοκτησίας, το ψεύδος, το φθόνο και να αγαπήσουν την φιλανθρωπία, την καλοσύνη, την αγαθοποιία και την αγιότητα.

Ακόμη τους παροτρύνει να είναι ευχαριστημένοι με τις συζύγους τους, να μην επιθυμούν τις ξένες, λόγω του ότι η μοιχεία, η ασωτία και η πορνεία οδηγούν στην αιώνια καταδίκη. Αν όμως, παρά τα όσα λέγει παραπάνω ο απόστολος και τα όσα γράφει και ο

439. «Πότε ήξω και όφθήσομαι τῷ πρόσωπῳ τοῦ Θεοῦ», στο Ψαλμ. 41, 2-3, βλ. και στο ΑΠΑΝΤΑ Α΄, Λόγος ΙΔ΄, σσ. 345 – 346.

440. Α΄ Κορ. 7, 27.

441. Εβρ. 13, 4.

ίδιος ο άγιος Μάξιμος, υπάρχει κάποιος, που δεν έχει πεισθεί και θέλει να διαζευχθεί τη συμβία του, για να αφιερωθεί στη μοναχική ζωή, τότε δεν μένει να δοκιμάσει το εξής. Πρώτα να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και να αγωνιστεί να τηρήσει ως κοσμικός απαρεγκλίτως τις προαναφερθείσες θεάρεστες πράξεις και αρετές. Αν τα καταφέρει με τη συνεργεία του Θεού, τότε δεν θα υπάρχει λόγος να χωρίσει τη γυναίκα του. Οπότε θα είναι καλό και ευάρεστο το να παραμείνει στο γάμο του, ευχαριστώντας το Θεό και προσευχόμενος με θείο ζήλο ο Θεός να τον οδηγήσει, όπως επιθυμεί Αυτός⁴⁴².

Ο ιερός πατέρας διαβεβαιώνει τον αναγνώστη του, ότι πρέπει να έχει κατά νου, πως ο μοναχικός βίος δεν είναι κάτι άλλο, παρά η τήρηση των εντολών του Θεού και του Ευαγγελίου Του. Αν εφαρμόζει λοιπόν το νόμο του Θεού και κάνει ευάρεστα στο Θεό έργα, τότε δεν απέχει από το μοναχικό βίο και την μακαριότητα. Διότι αυτός που φέρει τη μοναχική περιβολή, αλλά δεν εφαρμόζει τις εντολές του Θεού, νικιέται από όλα τα πάθη και τις κακίες του. Ζώντας βίο ανήθικο και πονηρό, δε διαφέρει σε τίποτα από έναν κοσμικό. Επομένως, αυτός που εκτελεί τις θείες εντολές και ζει με προσοχή, ώστε να αρέσει στο Θεό μόνο, αυτός θα λάβει την αναγνώρισή Του και μάλιστα θα θεωρηθεί ως μοναχός, αν και έζησε στον κόσμο⁴⁴³.

Ο λόγιος πατήρ ακολούθως διατυπώνει ότι οφείλουν να απέχουν από την πορνεία και την επιθυμία των ξένων γυναικών, σύμφωνα με τον λόγο του αποστόλου Παύλου, με σκοπό τον αγιασμό τους⁴⁴⁴, αλλά και από το αισχρό πάθος της ομοφυλοφιλίας.

442. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σ. σ. 347 – 348.

443. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σσ. 347 – 348.

444. Α' Θεσ. 4, 3 – 6.

Προσθέτει ακόμη ότι με τις συζύγους τους οφείλουν να είναι, πότε σε εγκράτεια και πότε σε επαφή, για να μην τους πειράζει ο πονηρός, όπως ακριβώς προτρέπει ο απόστολος⁴⁴⁵. Και συμπληρώνει, ότι ο απόστολος Παύλος εννοεί, εκτός από το πάθος της σαρκικής επιθυμίας, την επιθυμία που έχουν οι ειδωλολάτρες, δηλαδή αυτών που δεν έχουν φόβο Θεού και ζουν χωρίς γνώση και φόβο Θεού. Αυτοί έχουν ως σκοπό της ζωής τους την ακολασία, το μίasma και την ασωτία. Οι ίδιοι όμως ως Χριστιανοί, που έχουν αγιασθεί, φωτισθεί και καθαρισθεί με το άγιο Βάπτισμα, δεν πρέπει να τους μιμούνται, αλλά να ζουν με φόβο Θεού και με αγνότητα⁴⁴⁶.

Στο τέλος της επιστολής, ο άγιος Μάξιμος τονίζει για άλλη μια φορά στους αναγνώστες του, ότι θα πρέπει να προσέρχονται σε επαφή με τις γυναίκες τους με εγκράτεια και μέτρο. Με αυτόν τον τρόπο, θα μάθουν να ελέγχουν την άλογη επιθυμία και δε θα τους οδηγεί αυτή, όπως στα άλογα ζώα. Αν λοιπόν κατά καιρούς φυλάσσουν τον εαυτό τους καθαρό και διατηρούν το μέτρο στις σχέσεις με τις συζυγούς τους για χάρη του Κυρίου τους, τότε μόνο ο γάμος τους θα αποκληθεί από το Σωτήρα ως «τίμιος ἐν πᾶσι καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος»⁴⁴⁷.

Το συμπέρασμα λοιπόν που συνάγεται από αυτήν την επιστολή του αγίου Μαξίμου είναι ότι δεν υπερέχει ο μοναχικός βίος από τον έγγαμο, αφού και στις δύο καταστάσεις ο άνθρωπος δύναται μέσω του αγώνα ενάντια στα πάθη του και με την ειλικρινή τήρηση των εντολών του Ευαγγελίου να έρθει σε κοινωνία με τον Θεό.

445. «{...}μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ καὶ πάλιν ἐπὶ τῷ αὐτῷ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζη ὑμᾶς ὁ σατανὰς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν{...}», Α' Κορ. 7, 5.

446. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σ. 349.

447. Εβρ. 13, 4, ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΙΔ', σ. 350.

ε) Περί πένθους

Ζώντας σε θλίψη και λύπη και ο ίδιος ο άγιος Μάξιμος, όπως μας πληροφορεί, έγραψε μια παρηγορητική επιστολή σε μια μοναχή⁴⁴⁸, η οποία θλιβόταν και εκείνη υπερβολικά και έψαχνε την παραμυθία σε άλλους συνανθρώπους της. Εκείνος σπεύδει να της γράψει με συμπνετικά λόγια, ότι βρίσκεται και ο ίδιος στην ίδια θέση με εκείνη και ότι υπάρχει τρόπος να βοηθήσουν τον εαυτό τους, εφόσον γνωρίζουν ότι έχουν την εξουσία, δηλαδή την ελεύθερη βούληση να επιλέγουν το καλό ή το κακό. Δεν υπάρχει κανένα εμπόδιο σε αυτή τους την απόφαση, εφόσον έχουν εκ δεξιών τους τον Κύριο.

Για το λόγο αυτό της απευθύνει τη ρήση του Αποστόλου Παύλου, που λέει, ότι δεν πρέπει να θλιβόνται υπερβολικά για τους κεκοιμημένους, όπως οι μη έχοντες ελπίδα. Εφόσον πιστεύουν ότι ο Χριστός πέθανε και αναστήθηκε, έτσι να έχουν και την ελπίδα ότι θα αναστήσει και τους κοιμηθέντες. Όσοι βαπτιστήκαμε και πιστεύουμε στην ενσάρκωση του Θεού, ταυτόχρονα ελπίζουμε να αξιωθούμε της εκ νεκρών ανάστασης και της αιωνίου ζωής. Αντιθέτως, όταν πενθούμε υπερβολικά για την εκδημία κάποιου δικού μας ανθρώπου, τότε φανερώνουμε, πως πιστέψαμε στα λόγια του Θεού μόνο επιφανειακά, με τα χείλη, και όχι με την καρδιά και τον νου.

Συμβουλεύει ακόμη πως πρέπει να έχουν ως παράδειγμα τον βασιλιά Δαβίδ, ο οποίος, μολονότι ζούσε μες τις κοσμικές απολαύσεις και στη δόξα, τίποτα δεν μπόρεσε να τον αποσπάσει από την αγάπη του προς το Θεό. Έτσι και αυτοί ας έχουν αφορμή

448. ΑΠΑΝΤΑ Α', Λόγος ΜΑ', σ. σ. 517 – 522.

αυτό το παράδειγμα, ώστε να αποκτήσουν την τέλεια αγάπη προς το Θεό. Ας αποφύγουν στο εξής κάθε θλιβερή, εφήμερη ή ράθυμη σκέψη και ας αφοσιωθούν στο πώς να κερδίσουν τα αιώνια αγαθά. Ακόμη να επιδιώκουν να νουθετούν για το καλό, όσους αδικούν, ώστε εκείνοι να διορθώνονται, να ζουν τίμια ζωή και να παύει έτσι η ανομία.

Στο τέλος της επιστολής του, ο σοφός πατήρ παραινεί τη μοναχή να μιμηθεί εκείνες τις ένδοξες και αγίες γυναίκες, όπως την Συγκλητική, τη Μελάνη και τη Διονυσία, που περιφρόνησαν τα νιάτα τους, τους γονείς τους, κάθε επίγειο πλούτο και κοσμική απόλαυση και μοίρασαν την περιουσία τους σε φτωχούς και ορφανά, με σκοπό να γίνουν τέλειες, σύμφωνα με τον λόγο του Χριστού, ο οποίος λέγει : «*Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὑπάγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δός πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι*»⁴⁴⁹. Κλείνει δε τη διδαχή του με την ευχή, η μοναχή αυτή να αξιωθεί να διάγει βίο ενάρετο, επιδεικνύοντας φιλανθρωπία και οσιότητα, ώστε να λάβει από τον Χριστό το ίδιο στεφάνι και τη δόξα με εκείνες τις όσιες γυναίκες.

Η επιστολή αυτή του ιερού διδάσκαλου προκαλεί το θαυμασμό, για το λόγο ότι φανερώνει τον πλούσιο εσωτερικό κόσμο του αγίου. Είχε επιλέξει, όπως αναφέρει και παραπάνω στην επιστολή του, να σκέφτεται και να πράττει το καλό ασχέτως συνθηκών, αφού ο Θεός έχει χαρίσει την ελεύθερη βούληση στον άνθρωπο και δεν τον εκβιάζει στις αποφάσεις του.

Ταυτόχρονα γίνεται απόλυτα αντιληπτό στον αναγνώστη, πως η μαρτυρική κατάσταση, που βίωνε ο άγιος πατέρα, αντί να τον σκληρύνει, αντίθετα του είχε μαλακώσει την ευαίσθητη καρδιά του.

449. *Ματθ.* 19, 21.

Τον έκανε ευσπλαγχνικό προς κάθε ψυχή, αφού έφτανε στο σημείο να παρηγορεί, αντί ο ίδιος να επιζητεί την παραμυθία για τα δεινά του. Εικάζουμε λοιπόν πως ο άγιος Μάξιμος ήταν έμπλεος της Θείας χάριτος και πως όσα δίδασκε, πρώτα ο ίδιος τα εφάρμοζε στη ζωή του.

στ) Σύνοδος που σκόπευε να κανονίσει ώστε οι ιερείς ,οι διάκονοι και οι υποδιάκονοι να είναι άγαμοι

Ο άγιος Μάξιμος με τη διδαχή αυτή αναφέρεται στο θέμα της καθολικής αγαμίας του κλήρου⁴⁵⁰. Δεν γνωρίζουμε, αν αυτό απετέλεσε θέμα συζήτησης ή απορίας κάποιων προσφιλών του προσώπων. Υποθέτουμε ότι το ερώτημα πιθανότατα να προήλθε από κύκλους, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί από την λατινική αίρεση, η οποία, ως γνωστόν, έχει καθιερώσει την καθολική αγάμια στον κλήρο της μέχρι σήμερα.

Ο σοφός Έλληνας μοναχός, αντί να δώσει απευθείας μια δική του απάντηση στο ζήτημα, επέλεξε να διηγηθεί κάποιο ιστορικό γεγονός, το οποίο συνέβη την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, σε μια πόλη της Άνω Θηβαΐδας. Εκεί επίσκοπος ήταν ο Παφνούτιος, άνδρας με πολλές αρετές και με οσιότητα. Οι επίσκοποι αποφάσισαν να συζητήσουν σε σύνοδο, που συγκάλεσαν, την καθιέρωση ενός καινούριου νόμου, ο οποίος αφορούσε την γενική αγαμία των ιερωμένων. Δηλαδή όσοι αποφάσιζαν να προσέλθουν στην ιερωσύνη ή όσοι από αυτούς ήταν έγγαμοι, θα έπρεπε να μη συζούν στο εξής με τις συμβίες τους και να διατηρούν αγαμία.

Ο επίσκοπος της περιοχής, Παφνούτιος όμως αντέδρασε σε αυτή την πρόταση, με το επιχείρημα ότι και ο γάμος αποτελεί

450. ΑΠΑΝΤΑ Γ', Λόγος ΛΣΤ', σσ. 275 – 276.

αξιότιμη υπόθεση και ότι ο υπερβάλλον ζήλος θα ζημιώσει την Εκκλησία. Ισχυρίστηκε ακόμη ότι είναι βαρύ αυτό το φορτίο, για το λόγο ότι δεν έχουν όλοι οι έγγαμοι τις ίδιες προϋποθέσεις, ώστε να αντέξουν αυτή την άσκηση της απάθειας. Δήλωσε ακόμη ότι όσοι ιερωμένοι ήταν ήδη έγγαμοι, ενόσω ήταν κοσμικοί, δεν θα έπρεπε να διαζευγνύονται τις συζύγους τους, ούτε όμως όσοι πρώτα εισήλθαν στον κλήρο να επιζητούν έπειτα να αποκτήσουν σύζυγο. Η σωφροσύνη και η αγαμία δεν ταιριάζει σε όλους.

Το αξιοθαύμαστο είναι, σύμφωνα με τον άγιο Μάξιμο, ότι ο επίσκοπος αποκάλεσε και τη νόμιμη συζυγική σχέση ως σωφροσύνη. Αυτά τα λόγια και οι σοφές σκέψεις προήλθαν από αυτόν, ο οποίος παιδιόθεν ζούσε και αναθράφηκε στην έρημο και δεν είχε έλθει σε σαρκική μείξη με γυναίκα ποτέ του. Εξαιτίας λοιπόν της σωφροσύνης του όλοι τον τιμούσαν. Γι' αυτό και η σύνοδος σεβάστηκε τη γνώμη του ασκητή επισκόπου Παφνουτίου και ανέβαλλε το ζήτημα, αφήνοντάς το στην κρίση του καθενός.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο ιερός πατέρας δίνει έμμεσα έγκυρη απάντηση στον αναγνώστη του με πολύ διακριτικό τρόπο. Η προσωπική του άποψη, φαίνεται πως ταυτίζεται με τα λόγια του επισκόπου Παφνουτίου. Ίσως δεν θεώρησε ο ίδιος πως ήταν απαραίτητο να την εκφράσει άμεσα, με δικά του λόγια, θίγοντας ενδεχομένως πρόσωπα ή καταστάσεις.

Πιστεύουμε πως δεν ήταν αυθαίρετη η επιλογή της συγκεκριμένης διήγησης από τον άγιο Μάξιμο. Σκοπό είχε να αναδείξει το υγιές ορθόδοξο πνεύμα, με το παράδειγμα του ασκητή επισκόπου, ο οποίος αναφέρεται σε ειδικά θέματα των εγγάμων χωρίς να έχει την αυστηρότητα και τον ηθικισμό, που πολλές φορές διαπιστώνουμε και στην εποχή μας σε μοναχικούς κύκλους και χριστιανικά περιβάλλοντα.

Και οι δύο περιπτώσεις, του επισκόπου Παφνουτίου και του αγίου Μαξίμου συναινούν στο ότι ο αληθινός μοναχός, αν και αποφεύγει την οικογενειακή ζωή, καθώς και τα λοιπά του κοσμικού βίου, εντούτοις δεν εκφράζει απέχθεια ή μίσος ως προς αυτά, επειδή ακριβώς τα έχει απορρίψει από το μοναχικό βίο του. Αντίθετα τα σέβεται και επιπλέον τους δίνει την πρέπουσα αξία, ενώ εκφράζει το βίωμα της Ορθόδοξης πίστης και παράδοσης. Γι' αυτό και δύναται να νουθετεί και να αναπαύει τον κοσμικό άνθρωπο, ώστε να έχει όντως ισχύ το γνωμικό: «Φως μοναχών, άγγελοι· φως κοσμικών, μοναχοί».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο Άγιος Μάξιμος ο Γραικός είναι μια μορφή που ξεχώρισε τον 16^ο αιώνα, αν και άργησε να γίνει γνωστός στην πατρίδα του. Έζησε σε μια πολύ δύσκολη εποχή για την πατρίδα του λόγω της Τουρκικής κατοχής. Μολονότι σπούδασε πολλές επιστήμες στην Ιταλία της Αναγέννησης και του ουμανιστικού ρεύματος, ελάχιστα επηρεάστηκε στη διαμόρφωση της σκέψης και του χαρακτήρα του. Το δυτικό, ουμανιστικό περιβάλλον δεν μπόρεσε να τον κυριεύσει και να τον αλώσει, γιατί μέσα του έκαιγε σταθερή η φλόγα της αγάπης και της αφιέρωσής του στο Θεό.

Όπως αναφέρει και ο καθηγητής - πρωτοπρεσβύτερος Θεόδωρος Ζήσης: «Κάθε διδασκαλία, όσον και αν είναι στολισμένη, χωρίς τὰ έργα όμοιάζει με άψυχον εικόνα· αυτός όμως πού εφαρμόζει όσα διδάσκει είναι ζωντανή και ενεργός εικών. Δεν ήμπορεϊ να άσκήση κανείς την τέχνην τής μοναχικῆς ζωῆς με στοχασμούς και ύποθέσεις·

πρέπει να μάθη την τέχνην»⁴⁵¹. Έτσι πιστεύουμε ότι ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός ασκήθηκε στην τέχνη του μοναχικού βίου στη μονή της μετανοίας του, στο περιώνυμο Άγιον Όρος. Εκεί αναμορφώθηκε, απέκτησε ανδρείο και αγωνιστικό φρόνημα, ασκήθηκε στην υπακοή τηρώντας το σεβασμό στις αποφάσεις των Πατέρων. Εκεί φωτίστηκε ο νους του, γνώρισε την αμαρτωλότητά του και απέκτησε το χάρισμα της ταπεινώσεως.

Απέδειξε περίτρανα ότι έγινε γνήσιος αγιορείτης πατέρας, διότι ήθελε το μοναχισμό αυστηρό και ασκητικό, αγάπησε την ησυχία και δεν επιθύμησε ποτέ να αφήσει το κελλί του για οποιοδήποτε λόγο, εκτός αν οι Πατέρες τού το ζητούσαν. Με πολλές αναφορές στο έργο του έδειξε την ευλάβειά του στο πρόσωπο της Υπεραγίας Θεοτόκου, της προστάτιδας του Αγίου Όρους και το σεβασμό του στους θεοφώτιστους Πατέρες και ιδίως τον μεγάλο Πατέρα της Εκκλησίας Άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό, τον οποίο θεωρούσε μέγιστο θεολόγο.

Ενστερνίστηκε και τήρησε απαρέγκλιτα τα παραδεδομένα από τους Πατέρες και την Ορθόδοξη Παράδοση και έγινε σπουδαίος υμνογράφος. Στη Ρωσία, όπου κλήθηκε για να βοηθήσει μεταφράζοντας και διορθώνοντας τα εκκλησιαστικά βιβλία, έζησε από κοντά σε ατμόσφαιρα πλήρης αυτάρεσκης οίησης το πνευματικό περιβάλλον της Εκκλησίας και της Εξουσίας που διαπνεόταν από τη θεωρία της Τρίτης Ρώμης. Όχι μόνο με αναφορές μέσα από τα έργα του, αλλά και από τη συνολική πορεία της ζωής του, έγινε θερμός κήρυκας της μετανοίας, όπως μάλιστα τη βίωσε και ο ίδιος.

Αποδοκίμασε με κάθε μέσο την τυπολατρία, την κερδοσκοπία και φιλοχρηματία της Ρωσικής εκκλησίας, την προσκόλληση στην

451. ΖΗΣΗ, *Μοναχισμός, Μορφές και θέματα*, σ. 45.

αστρολογία και σε άλλες κακοδοξίες και αιρέσεις, που είχαν παρεισφρήσει στους απλούς Χριστιανούς, στον κλήρο και στον μοναχισμό. Έφτασε στη μακρινή χώρα της Ρωσίας την κατάλληλη στιγμή για να προβληματίσει τον δημόσιο και εκκλησιαστικό βίο της. Ευεργέτησε παντοιοτρόπως την ρωσική γη και εκείνη του το ανταπέδωσε με τον χειρότερο τρόπο, την καταδίκη του σε ισόβια κάθειρξη υπό δυσμενείς και απάνθρωπες συνθήκες. Μετά θάνατον τιμήθηκε ως Άγιος και εκτιμήθηκε καθολικώς το έργο του.

Η διδασκαλία περί μοναχισμού και οι παραινέσεις του αγίου Μαξίμου, αλλά και κάθε Πατέρα της Εκκλησίας μας, αν και απευθύνονται σε πρόσωπα της μοναχικής ζωής, ωστόσο έχουν εφαρμογή και σε κάθε πιστό Χριστιανό, ο οποίος επιθυμεί να ωφεληθεί και να μαθητεύσει στο πως να τηρήσει στη ζωή του τα θεία προστάγματα, ώστε να έχει την ευλογία του Θεού στην παρούσα ζωή και να αποκτήσει τα αγαθά στην μέλλουσα.

Επιπλέον ο ίδιος ο άγιος υπήρξε φωτεινό παράδειγμα θάρρους, ανδρείας και ορθοπραξίας, που μας δίνει δύναμη και ελπίδα να μην απελπιζόμαστε, αλλά να υπομένουμε τις δυσκολίες της ζωής με καρτερία και πίστη ακλόνητη στο Θεό. Η διδασκαλία του αγίου Μαξίμου Γραικού, θεωρούμε πως έχει να δώσει σπουδαία μηνύματα και στο σύγχρονο άνθρωπο, που κυνηγά τις εφήμερες απολαύσεις, για να νιώσει την ευτυχία. Όμως, όπως τονίζει ο ιερός ποιμένας, ευτυχία αληθινή, χωρίς τον Χριστό, δεν υφίσταται.

SUMMARY

The purpose of this present thesis is to investigate and analyze the teaching on monasticism of the work of St. Maxim the Greek. The thesis will be analyzed in 2 chapters.

Chapter one presents his early life in Arta, his primary education in Corfu and then the main body of studies he carried out. His studied in depth Greek Philosophy and the ancient Classical Greek language among other sciences in Italy in his early adulthood. In addition, in this chapter there is a reference on his dedication to God and his entry to Mount Athos. This is where he became a monk at the monastery of Vatopaidi, living under the commands of his elderly fathers and devoting himself with zeal to study the pursuit of the spiritual life.

Furthermore, this chapter makes an extensive reference to his valuable work within the Russian Church regarding the translation and correction of the Church's books from Greek to Slavonic language. It is also pointing out that great ignorance was prevalent among the people of

Russia. This has brought as a result of superstitions, magic, astrology and self indulgence were regarded as indissolubly bound up with the Orthodox Christian Faith. Moreover the characteristics of monastic life in the 16th century were contempt to every monastic order, lack of monastic regulation, negligence, disobedience and drunkenness. Among others the theory of what was known as the Third Rome had already started to established and the results of it were diffused throughout the social and religious life of the country.

Additionally Saint Maxim's writings and letters were significant and dealt with a variety of topics: dogmatics, apologetics, hermeneutics, moral and social issues and sometimes in response to various people asking for his advice. They had great popularity and response among the people of Russia. Inadvertently he was involved in a dispute over the monastery's property, which caused the dissatisfaction of some Russian monks and as a result he was accused of involvement in a conspiracy against the Grand Duke and condemned as a heretic by religious court (1525) twice (1530). For 25 years he lived in terrible conditions in prison with patience and endurance until he was relished from his martyrdom without losing his faith in Christ. He lived for a few more years with delicate and frail health until his death (1560). At that time he continued to write several works for the spiritual enlightenment of Russia. Admittedly, he enlightened the country of Russia and after his death he was respected as a saint. At the end of the 17th century, his name was written in the Russian hagiographical annual calendars, his first icons were painted and hymns were written in his honor.

Chapter two contains the writing and letters of Saint Maxim especially those that are concerning monasticism. He wrote about issues that deal with monks and generally may be concern and married Orthodox believers as well, such as lectures about monastery's wealth and indigence, about astrology, about repentance, teaching on ritualism, about the vice of gluttony and drunkenness, giving advices on a man who had the wish of becoming a monk, but he hesitated, about grief and sadness and many other topics.

Saint Maxim is a shining example of courage and humbleness, a fighter of true faith, who should enlighten our modern world and give us hope and endurance to bear and overcome our difficulties with strength and patience in order to approach God with orthopraxia, honest heart and integrity.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

ΑΠΑΝΤΑ, Λόγοι Α' = ΑΠΑΝΤΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ, *Λόγοι*, τόμ. Α', εκδ. Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2011.

ΑΠΑΝΤΑ, Λόγοι Β' = ΑΠΑΝΤΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ, *Λόγοι*, τόμ. Β', εκδ. Ιεράς Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2012.

ΑΠΑΝΤΑ, Λόγοι Γ' = ΑΠΑΝΤΑ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ, *Λόγοι*, τόμ. Γ', εκδ. Ιερά Μεγίστης Μονής Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2014.

- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ, *Ομιλία εις την εξαήμερον*, 6. 7. St. Giet (ed.), Basile de C'esar'ee, *Homelies sur l' Hexaemeron*, SC 26 bis, Cerf, Paris, 1968.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΝΖΙΑΝΖΗΝΟΥ, *Περί φιλοπτωχίας*, Λογος 14, PG, 857 – 909.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΑΝΖΙΑΝΖΗΝΟΥ *Έπος ηθικόν 28, Κατά πλουτούντων*, P. G. 37, 868^A – 869^A.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2002.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Κλίμαξ*, μτφ. Αρχιμ. Ιγνάτιος, εκδ., Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπού, Αττικής 2003.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Υπόμνημα εις το Κατά Ματθαίον τον Ευαγγελιστήν*, Ομιλία 75, 4, PG58, 691.
- ΜΑΞΙΜΟΥ ΓΡΑΙΚΟΥ, *Κανών Παρακλητικός εις το θείον και προσκυνούμενον, Πανάγιον Πνεύμα*, εκδ. Σταμούλη, Άρτα 2014.
- ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, *Κεφάλαια περί αγάπης*, 3, 92 – 93, PG 91, 1045B.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ελληνόγλωσσα

- ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ- ΤΣΟΥΓΓΑΡΑΚΗ, «Το φαινόμενο της ζητείας κατά την μεταβυζαντινή περίοδο» = Ε.ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ- ΤΣΟΥΓΓΑΡΑΚΗ, «Το φαινόμενο της ζητείας κατά την μεταβυζαντινή περίοδο», *Ίόνιος Λόγος*, τ. Α', εκδ. Ιονίου Πανεπιστημίου, Κέρκυρα 2007, σσ. 247-293.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Τα “Ελληνικά βιβλία” και οι Ρώσοι “Παλαιόπιστοι” στα μέσα του 17^{ου} αιώνα» = Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Τα

“Ελληνικά βιβλία” και οι Ρώσοι “Παλαιόπιστοι” στα μέσα του 17^{ου} αιώνα», *Ο Εραμιστής*, έτος Μ' - ΜΑ', 24(2003) 29-47.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σκηνές από το βίο του Μαξίμου του Γραικού* = Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Σκηνές από το βίο του Μαξίμου του Γραικού, μυθιστόρημα*, εκδ. Σύγχρονη τέχνη, Αθήνα 1982.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικός και δυτικός πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ* = Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικός και δυτικός πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1993.

ΔΕΣΠΟΤΗ, *Άγιοι της Ηπείρου* = Κ. ΔΕΣΠΟΤΗ, *Άγιοι της Ηπείρου*, εκδ. Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2009.

ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ *Αθωνικός Λόγος* = ΕΦΡΑΙΜ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΟΥ αρχιμ., *Αθωνικός Λόγος*, εκδ. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2010.

ΖΗΣΗ, *Μοναχισμός, Μορφές και θέματα* = Θ. ΖΗΣΗ, πρωτοπρεσβ., *Μοναχισμός, Μορφές και θέματα*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1998.

ΖΗΣΗ, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία* = Θ. ΖΗΣΗ, πρωτοπρεσβ., *Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία*, ΠΙΠΜ, Θεσσαλονίκη 1988.

ΖΗΣΗ, *Κωνσταντινούπολη και Μόσχα* = Θ. ΖΗΣΗ, πρωτοπρεσβ., *Κωνσταντινούπολη και Μόσχα*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1989.

ΖΗΣΗ, *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα* = Θ. ΖΗΣΗ, πρωτοπρεσβ., *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη, 1995.

ΖΗΣΗ - ΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων* = Χ. ΖΗΣΗ - ΜΠΟΥΛΑΚΗ, *Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1989.

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων* = ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΟΣΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ, *Άγιος Μάξιμος ο Γραικός ο φωτιστής των Ρώσων: η*

προσωπικότητα, η προσφορά του, απάνθισμα των λόγων του, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1991.

ΚΑΔΑ, *Το Άγιον Όρος, Τα μοναστήρια και οι θησαυροί τους* = Σ. ΚΑΔΑ, *Το Άγιον Όρος, Τα μοναστήρια και οι θησαυροί τους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979.

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, *Ιστορία της Ρωσικής Λογοτεχνίας* = Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, *Ιστορία της Ρωσικής Λογοτεχνίας*, τόμ. Α', εκδ. Ελευθερουδάκης, Α.Ε., Αθήνα 1965.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος* = Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος*, τ. Γ', Από το Λούθηρο στο Μπαχ, εκδ. Γιαλλελής, Αθήνα 1998.

ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, *Ευθύμιος Μακεδών Τραπεζούντιος Λαυριώτης* = Α. ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ, *Ευθύμιος Μακεδών Τραπεζούντιος Λαυριώτης, Το συγγραφικό έργο του, [Διδακτορική Διατριβή]*, Θεσσαλονίκη 2003.

ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις της μοσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραικού» = Χ. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, «Βυζαντινή Παράδοση και τάσεις της μοσχοβίτικης εκκλησίας στα χρόνια του Μάξιμου του Γραικού», *Βυζαντινά* 17 (1994) 233-273.

ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας* = Χ. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Μάξιμος ο Γραικός και οι εκκλησιαστικές επιδιώξεις της Μόσχας*, [Διδακτορική Διατριβή], Θεσσαλονίκη 1991.

ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Ο Αρσένιος Γραικός και η Μόσχα (17^{ος} αιώνας)* = Χ. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ, *Ο Αρσένιος Γραικός και η Μόσχα (17^{ος} αιώνας)*, [Διατριβή Διατριβή], Ιωάννινα 1988.

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ιστορικής και εγκρίτου πόλεως Αρτης* = Σ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ μητροπ., *Δοκίμιον ιστορικών περί της ιστορικής και εγκρίτου πόλεως Αρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πρεβέζης*, Αθήναι 1844.

ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες* = D. ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ, *Έξι βυζαντινές προσωπογραφίες*, εκδ. Ερμός, Αθήνα 1998.

OBOLENSKY, *Η βυζαντινή κοινοπολιτεία, Η ανατολική Ευρώπη, 500 – 1453* = D. OBOLENSKY, *Η βυζαντινή κοινοπολιτεία, Η ανατολική Ευρώπη, 500 – 1453*, τ. Α' – Β', εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου του Γραικού» = Γ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, «Η προσωπικότης του Μαξίμου του Γραικού», *Θεολογία* 19 (1941 – 1948) 1-69.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Η ανθελληνική μονορθοδοξία των Ρώσων του ΙΕ'ου αιώνας και Μάξιμος ο Γραικός* = Γ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Η ανθελληνική μονορθοδοξία των Ρώσων του ΙΕ'ου αιώνας και Μάξιμος ο Γραικός*, Τύποις Φοίνικος, Αθήναι 1947.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων* = Γ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Γραικός, Ο πρώτος φωτιστής των Ρώσων*, Ελληνική δημιουργία, Αθήνα 1951.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Έλλην*, θεολογικό δοκίμιο = Γ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Μάξιμος ο Έλλην*, θεολογικό δοκίμιο, Κάιρο 1913.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* = Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930*, εκδ. Ελευθερουδάκης, Εν Αθήναις 1932.

ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ, «Μάξιμος ο Γραικός (1470-1556) και Αθανάσιος ο Πατελλάρος (1597-1654)» Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ, «Μάξιμος ο Γραικός (1470-1556) και Αθανάσιος ο Πατελλάρος (1597-1654). Δύο Έλληνες εκπαιδευθέντες εν Ιταλία και τιμώμενοι ως Άγιοι εν Ρωσία», τευχ. 4, *Θεολογία* 41 (1970) 638-644.

PODSKALSKY, *Η Ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821* = G. PODSKALSKY, *Η Ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453-1821*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2008.

RUNCIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία* = S. RUNCIMAN, *Η μεγάλη εκκλησία εν αιχμαλωσία*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2010.

ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική φιλολογία* = Κ. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική φιλολογία*, Τυπογραφείον τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις 1868.

- ΣΑΡΔΕΛΗ, *Η προδομένη Παράδοση, τα ψευδώνυμα φώτα* = Κ. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Η προδομένη Παράδοση, τα ψευδώνυμα φώτα*, τ. Α', εκδ. Τήνος, Αθήνα 1991
- ΣΑΡΔΕΛΗ, *Μάξιμος ο Γραικός* = Κ. ΣΑΡΔΕΛΗ, *Μάξιμος ο Γραικός*, Μυθιστορηματική βιογραφία, εκδ. Εστία, Αθήνα 1972.
- ΤΑΧΙΑΟΥ, *Αι μετά του Αγίου Όρους σχέσεις της Ρωσίας μέχρι του 14^{ου} αιώνας* = Α.-Α. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Αι μετά του Αγίου Όρους σχέσεις της Ρωσίας μέχρι του 14^{ου} αιώνας*, Αθωνική Πολιτεία, Θεσσαλονίκη 1963.
- ΤΑΧΙΑΟΥ, *Επιδράσεις του ησυχασμού εις την εκκλησιαστικήν πολιτικήν εν Ρωσία 1328-1406* = Α. Α. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Επιδράσεις του ησυχασμού εις την εκκλησιαστικήν πολιτικήν εν Ρωσία 1328-1406*, Εναίσιμος επί διδακτορία διατριβή, Θεσσαλονίκη 1962.
- ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός. Ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία* = Α. Α. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ο αθωνίτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός, ο Τελευταίος των Βυζαντινών στη Ρωσία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2008.
- ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών* = Α.-Α. ΤΑΧΙΑΟΥ, *Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών*, Πανεπιστημιακά Παραδόσεις, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Μαξίμου του Γραικού, Λόγος περί Πλάτωνος*, Άγιον Όρος 1999.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, «Παρακλητικός κανών εις τον Τίμιον Πρόδρομον και Βαπτιστήν Ιωάννην» = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, «Παρακλητικός κανών εις τον Τίμιον Πρόδρομον και Βαπτιστήν Ιωάννην», ανάτυπον, ΓΠ (737) 9-47.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, «Το μεταφραστικό διορθωτικόν και ερμηνευτικόν έργον του Αγίου Μαξίμου του Γραικού» = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, «Το μεταφραστικό διορθωτικόν και ερμηνευτικόν έργον του Αγίου Μαξίμου του Γραικού», ανάτυπον, Σκουφάς, τευχ. 72 – 73, τ. Η', Άγιον Όρος 1989, σσ. 5-16.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Αγίου Μαξίμου του Γραικού, Ιερά ακολουθία για τον Άγιο Έρασμο* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Αγίου Μαξίμου του Γραικού, Ιερά ακολουθία για τον Άγιο Έρασμο*, Άγιον Όρος 2006.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η δίκη του Μαξίμου του Γραικού*, Άρτα 2010.

- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα ηρωελεγειακά έπη του Αγίου Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα ηρωελεγειακά έπη του Αγίου Μαξίμου του Γραικού, Άγιον Όρος* 1997.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Ένα άγνωστο ποίημα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Ένα άγνωστο ποίημα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού, Άγιον Όρος* 1995.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Η μόρφωση του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, εκδ. Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Σκουφάς, Άρτα 1996.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Διήγηση για κάποιο νεομάρτυρα* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Μαξίμου του Γραικού, Διήγηση για κάποιο νεομάρτυρα*, Άρτα 1996.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός και το ράσο του Δομηνικανού μοναχού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Ο άγιος Μάξιμος ο Γραικός και το ράσο του Δομηνικανού μοναχού*, Θεσσαλονίκη 1990.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Περί του τάφου του Αγίου Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Περί του τάφου του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, Θεσσαλονίκη 1994.
- ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού* = Κ. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ, *Τα εξ γνωστά επιγράμματα του Αγίου Μαξίμου του Γραικού*, Άγιον Όρος 1994.
- ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 7 = Β. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 7 (1988) 274-276.
- ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 8 = Β. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 8 (1988) 314-317.
- ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 9 = Β. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος ο Γραικός Φωτιστής των Ρώσων», *Εκκλησία* 9 (1988) 351-353.
- ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος» = Β. ΦΕΙΔΑ, «Μάξιμος», *ΘΗΕ* 8 (1965) 627-632.
- ΦΕΙΔΑ, «Ρωσική Εκκλησία» = Β. ΦΕΙΔΑ, «Ρωσική Εκκλησία», *ΘΗΕ* 10 (1965)
- ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα* = Β. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ρωσίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2011.

ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, *Σταθμοί της Ρωσικής Θεολογίας* = Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ πρεσβ.,
Σταθμοί της Ρωσικής Θεολογίας, μτφρ. Ευτυχία Γιούλτση, εκδ. Πουρ-
νάρας, Θεσσαλονίκη 1986.

ΧΑΛΚΙΑ, *Μήτσος Αλεξανδρόπουλος* = Μ. ΧΑΛΚΙΑ, *Μήτσος Αλεξανδρό-
πουλος: Μυθιστόρημα ή βιογραφική μυθιστορία; Από το Μάξιμο στο
Γκόρκι*, [Διπλωματική εργασία], Θεσσαλονίκη 2010.

ΧΡΗΣΤΟΥ, *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία, Ιστορία-Τέχνη-Ζωή* = Π. ΧΡΗ-
ΣΤΟΥ, *Το Άγιον Όρος, Αθωνική πολιτεία, Ιστορία-Τέχνη-Ζωή*, Αθήναι
1987.

Ξενόγλωσσα

BULANIN, *“Maksim Grek”, Slovar’ knizhnikov i knizhnosti drevenej Rusi* =
BULANIN, *“Maksim Grek”, Slovar’ knizhnikov i knizhnosti drevenej Rusi*, Vyp.
2 (vtoraja polovina XIV-XVI v.), Chas’t 2, Leningrad 1989.

DENISOFF, *Maxime le Grec et l’ Occident, contribution a l’ histoire* = É. DENISOFF,
*Maxime le Grec et l’ Occident, contribution a l’ histoire de la pensee religieuse et
philosophique de Michel Trivolis*, Louvain, Paris 1943.

HANEY, *From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek* = J. HANEY,
From Italy to Muscovy. The life and works of Maxim the Greek, Μόναχο, 1973.

HEER, *Europaische Geistesgeschichte* = F. HEER, *Europaische Geistesgeschichte*,
Vienna 1953.

IKONNIKOV, *Maksim Grek I ego vremja* = V. IKONNIKOV, *Maksim Grek I ego
vremja*, Istoricheskve issledovaniç Izdanic 2-e, ispravlennoe I dopolnennoe,
Kiev 1915.

LANGELER, *Maksim Grek, Byzantijn enhumanist in Rusland* = A. LANGELER,
*Maksim Grek, Byzantijn enhumanist in Rusland. Een onder zoek nar enkele van
zijn bronnen en denkbeelden*, Amsterdam 1986.

OBOLENSKY, *The expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia*
= D. OBOLENSKY, *The expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans
and Russia*, Variorum Ashgate 2007.

SINICYNA, *Maksim Grek v Rossii* = N. SINICYNA, *Maksim Grek v Rossii*, Μόσχα
1977.

Διαδικτυακοί Τόποι

- <http://www.imartis.gr>.
- <https://el.wikipedia.org>.
- <http://vatopaidi.gr>.-